

T.C

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**AK PARTİ DÖNEMİ TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE
SORUNLARA KARŞI İŞ BİRLİĞİ ALANI: ORTA ASYA'DA
ORTAK ÇIKARLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed Veysel KİBAR

Tez Danışmanı: Dr. Mustafa Ozan ŞAHİN

TOKAT-2025

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Mustafa Ozan ŞAHİN danışmanlığında hazırlamış olduğum “AK Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinde Sorunlara Karşı İş Birliği Alanı: Orta Asya’da Ortak Çıkarlar” adlı Yüksek Lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

.../.../....

Muhammed Veysel KİBAR

JÜRİ KABUL VE ONAY

Muhammed Veysel KİBAR tarafından hazırlanan “AK Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinde Sorunlara Karşı İş Birliği Alanı: Orta Asya’da Ortak Çıkarlar” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 18 /04/2025 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Üye (Başkan) : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ozan ŞAHİN

Üye : Prof. Dr. Ömer KURTBAĞ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mayada KAMAL ELDEEN

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEŐEKKÖR

Bu çalışmanın ilk safhasından son evresine kadar her tŸrlŸ imkânı ve kolaylığı sağlamanın yanında bilgi birikimiyle tezin çok daha anlaşılır olmasını sağlayan değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ozan şAHİN hocama, sorularımızı her zaman sabırla cevaplayan ve desteklerini esirgemeyen bölüm hocalarımız Prof. Dr. Muhittin DEMİRAY'a, Doç. Dr. Sevil şAHİN'e ve Dr. Öğr. Üyesi Mayada KAMAL ELDEEN'e teşekkürlerimi sunarım. Tezimin savunma sürecinde titizlikle inceleyerek eksiklik ve yanlışlıkları benimle paylaşarak emek ve bilgi birikimini benden esirgemeyen Prof. Dr. Ömer KURTBAĞ hocama teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreci birlikte devam ettirdiğimiz ve birbirimize her tŸrlŸ moral ve motivasyonu sağladığımız değerli abim Selçuk ÖZTÖRK'e, Fatma Merve ULAőER'e ve Didem Burcu DURUK'a teşekkürŸ borç bilirim.

Muhammed Veysel KİBAR

ÖZET

AK PARTİ DÖNEMİ TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE SORUNLARA KARŞI İŞ BİRLİĞİ ALANI: ORTA ASYA'DA ORTAK ÇIKARLAR

KİBAR, Muhammed Veysel

Yüksek Lisans Tezi Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Mustafa Ozan ŞAHİN

Ocak 2025, ix + 171 sayfa

Bu tezde, geleneksel Türk dış politikası ilkelerinin yanında AK Parti Dönemi ile birlikte kullanılmaya başlanılan dış politika ilke ve söylemleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yeni dönemle birlikte dış politikada kullanılmaya başlanan ilkelerin kapsamı ve pratikte uygulanışları örnekler üzerinden ortaya konulmuştur. Türk-Amerikan ilişkilerinde bu dönemde yaşanan sorunların analizi yapılarak ABD ile ilişkilerin başlangıcından itibaren yakınlaşmayı sağlayan ve ilişkileri ittifaka götüren sebepler ele alınmış, ikili ilişkilerde yaşanan krizlerin ve uzaklaşmaların sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır. Yaşanan bu krizlerin çözümü için ise Orta Asya'da iki aktörün uyumlu politikalar ve iş birliği halinde çalışmalarının önemi üzerinde durulmuştur. Bu bölgede yapılacak iş birliğinin ilişkileri onarmasının yanında iki devlete de ortak çıkar alanları sağlayacağı ortaya konulmuştur. İlişkilerde Orta Doğu ve Türkiye'nin yakın çevresi üzerinden yaşananlar sorunların Orta Asya bölgesinde çok daha uyumlu ve yapıcı olacağı kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu bölgede ortak çıkarlar çerçevesinde geliştirilen iş birliğinin hem ikili ilişkiler üzerindeki etkisi hem de Orta Asya bölgesi için öneminden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, AK Parti Dönemi, Türk-Amerikan İlişkileri, Orta Asya, Ortak Çıkar.

ABSTRACT**AK PARTİ DÖNEMİ TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE SORUNLARA KARŞI
İŞ BİRLİĞİ ALANI: ORTA ASYA’DA ORTAK ÇIKARLAR****KİBAR, Muhammed Veysel****Master’s Thesis Political Science and International Relations Scientific****Advisor: Mustafa Ozan ŞAHİN****January 2025, ix + 171 pages**

In this thesis, the principles of traditional Turkish foreign policy, along with the foreign policy principles and discourses that began to be used during the AK Party Era, have been attempted to be explained. With this new era, the scope of the principles that have begun to be used in foreign policy and their practical applications have been demonstrated through examples. An analysis of the problems experienced in Turkish-American relations during this period has been conducted, addressing the factors that facilitated rapprochement since the beginning of relations with the USA and led to an alliance, while also attempting to explain the reasons for the crises and estrangements experienced in bilateral relations. The importance of the two actors in Central Asia working together with harmonious policies and cooperation for the resolution of these crises has been emphasized. It has been shown that the cooperation to be made in this region will not only repair relations but also provide common areas of interest for both states. In relation, it has been attempted to prove that the issues experienced in the Middle East and Turkey's immediate surroundings would be much more harmonious and constructive in the Central Asia region. The impact of the cooperation developed within the framework of common interests in this region on bilateral relations and its importance for the Central Asia region have been discussed.

Key Words: Turkish Foreign Policy, AK Party Era, Turkish-American Relations, Central Asia, Common Interest.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Özet	i
Abstract.....	ii
İçindekiler.....	iii
Tablolar Listesi.....	vi
Şekiller Listesi	vii
Kısaltmalar	viii
 GİRİŞ.....	 1
BÖLÜM 1: TÜRK DIŞ POLİTİKASI İLKELERİ	8
1.1. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TEMEL İLKELERİ	8
1.1.1. Batıcılık.....	8
1.1.2. Statükoculuk	12
1.1.3. Dengencilik.....	14
1.2. AK PARTİ DÖNEMİ (2002-2023) TÜRK DIŞ POLİTİKASI İLKELERİ.....	15
1.2.1. 2002-2014 Arası Dış Politika İlkeleri “İdealist Söylem ve Uygulamalar”...	15
1.2.1.1. Merkez Ülke	19
1.2.1.2. Vizyon Sahibi Dış Politika.....	23
1.2.1.3. Komşularla Sıfır Sorun	25
1.2.2. 2014-2023 Arası Dış Politika İlkeleri “Realist Söylem ve Uygulamalar”.....	28
1.2.2.1. Değerli Yalnızlık	31
1.2.2.2. Dostları Kazanma Düşmanları Azaltma.....	35
1.2.2.3. Ulusal Güvenlik ve Stratejik Özerklik	38
BÖLÜM 2: AK PARTİ DÖNEMİ TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ	46

2.1. TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE İKİ TEMEL SORUNUN CEVAPLANMASI..... 46

2.1.1. Tarafları İlişkilerde Yakınlaşmaya ve İttifak Kurmaya İten Sebepler Nelerdir? 46

2.1.1.1. Sovyet Tehdidi (Güvenlik İhtiyacı)..... 46

2.1.1.2. Ekonomik ve Askeri Yardım İhtiyacı 49

2.1.1.3. Batılılaşmanın Gerekliliği Olarak Görme 52

2.1.2. Taraflar Arasındaki İlişkilerin Bozulmasına Neden Olan Sorunların Altında Yatan Sebepler Nelerdir? 54

2.1.2.1. Taraflar Arasındaki Asimetrik Güç Dengesinin Bozulması 54

2.1.2.2. Ortak Çıkar Yerine Tek Taraflı Çıkarın (ABD'nin Kendi Çıkarını) Öncelemesi..... 58

2.1.2.3. Türkiye'nin Bağımsız ve Özerk Dış Politika İzleme Girişimi ve İsteği 61

2.2. AK PARTİ DÖNEMİ (2002-2024) TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ VE YAŞANAN SORUNLAR..... 63

2.2.1. 1 Mart Tezkere Krizi ve Çuval Olayı..... 63

2.2.2. İran Ambargosu ve Halkbank Davası 69

2.2.3. Vize Krizi..... 72

2.2.4. Rahip Brunson (Papaz) Olayı 74

2.2.5. S- 400 ve F -35 Sorunu 76

2.2.6. PYD/YPG Sorunu..... 80

BÖLÜM 3: TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE ORTA ASYA'DA ORTAK ÇIKARLAR..... 85

3.1. ORTA ASYA'NIN COĞRAFİ TANIMI VE ÇEŞİTLİ YÖNLERDEN ÖNEMİ 85

3.1.1. Orta Asya'nın Coğrafi Tanımı 85

3.1.2. Orta Asya'nın Jeopolitik Önemi 87

3.1.3.	Orta Asya'nın Ekonomik Önemi	89
3.1.4.	Orta Asya'nın Enerji Kaynakları Bakımından Önemi.....	93
3.2.	AKTÖRLERİN ORTA ASYA'DAKİ AMAÇ VE POLİTİKALARI.....	97
3.2.1.	Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Amaç ve Politikaları	97
3.2.2.	ABD'nin Orta Asya'ya Yönelik Amaç ve Politikaları.....	103
3.3.3.	Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Amaç ve Politikaları	108
3.3.4.	Çin'in Orta Asya'ya Yönelik Amaç ve Politikaları.....	114
3.3.	ABD VE TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA'DA ORTAK ÇIKAR VE İŞ BİRLİĞİ ALANLARI.....	118
3.3.1.	Ticaret	119
3.3.2.	Enerji.....	123
3.3.3.	Diğer Aktörleri Dengeleme.....	130
SONUÇ		135
KAYNAKÇA		143
EKLER		170
ÖZ GEÇMİŞ		171

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Orta Asya Ülkelerinin Nüfus, GSYİH, İhracat, İthalat, Dış Ticaret Verileri.....	92
Tablo 2: Dünya Kömür Rezervi Sıralaması ve Orta Asya Ülkeleri	94
Tablo 3: Dünya Petrol Rezervleri Sıralaması ve Orta Asya Ülkeleri	95
Tablo 4: Dünya Gaz Rezervleri Sıralaması ve Orta Asya Ülkeleri	96
Tablo 5: Orta Asya Ülkelerinin İthalatında Dört Ülkenin Yüzdelik Payları	119
Tablo 6: Orta Asya Ülkelerinin İhracatında Dört Ülkenin Yüzdelik Payları	120

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Türkiye'nin Yıllara Göre Savunma Harcamaları	43
Şekil 2: Yıllara Göre Türkiye'nin Savunma ve Havacılık İhracatı.....	44

KISALTMALAR

SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvelik Konseyi
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
TUSKON	: Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
GNA/UHM	: Ulusal Mutabakat Hükûmeti
DEAŞ-İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
PYD	: Demokratik Birlik Partisi
YPG	: Halk Koruma Birlikleri
SDG	: Suriye Demokratik Güçleri
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
MENA	: Ortadoğu ve Kuzey Afrika
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
FETÖ	: Fetullahçı Terör Örgütü
BSP	: Beş Yıllık Sanayileşme Planı
BBSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
HSS	: Hava Savunma Sistemi

MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
CAATSA	: ABD'nin Düşmanlarına Yaptırımlarla Karşı Koyma Yasası
TÜRKSOY	: Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi
TDT	: Türk Devletleri Teşkilatı
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
SUÖB	: Sincan Uygur Özerk Bölgesi
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı
Btu	: İngiliz Isı Birimi
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
İSEDAK	: İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi
MENA	: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi

GİRİŞ

Türk dış politikası, Cumhuriyetin kuruluşu ile benimsediği ilke ve söylemler etrafında uzun süre belirlenen kalıplar çerçevesinde yürütülmüştür. Kökleri kendisinden önceye dayanan kurumsal bir yapı üzerinden sürdürülen bu dış politika söylem ve ilkelerine bağlılık uzun dönemler boyunca devam ettirilmiş ve gözetilmiştir. Şartlar değiştiğinde bile bu kurucu ilke ve söylemler tamamen kenara itilmemiş, yeni söylemlerle birlikte varlıklarını devam ettirerek Türk dış politikasında önemli başlıklar olarak görülmüşlerdir.

Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte yeni uluslararası şartların oluşması ülkeleri de dış politika ilke ve söylemleri konusunda bu yeni şartlara göre uyum sağlamaya yöneltmiştir. 1990'larda Türkiye de bu şartların getirdiği hava içerisinde birtakım girişim ve söylemlerde bulunmuş ancak dönemin Türkiye'sinin iç koşulları bu söylemlerin pratiğe dökülmesini zorlaştırmış ve geçiş döneminde ortaya yeni bir dış politika ilke ve vizyonu konulamamasını beraberinde getirmiştir. 2000'lere gelindiğinde dış politikada hala net bir stratejik vizyon ortaya konulamamıştır.

2000'lerin başlarıyla birlikte iktidara gelen AK Parti Hükümeti, bu değişimin net şekilde gerçekleştirildiği dönemi başlatmıştır. O döneme kadar belirli kalıplarla yürütülen dış politika, bu dönemle birlikte alanını ve vizyonunu genişleterek her alanda aktif bir sürece girmiştir. Geleneksel yapı içerisinde değil her aktör ve bölgeyle yakın ilişkileri önemseyen bu süreç dönem içerisinde belirlenen ilkeler çerçevesinde yürütülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Türk dış politikası AK Parti iktidarının uzun dönemlere yayılması, dönemler içerisinde dış koşulların değişikliğe uğraması ve dış politikayı oluşturan aktörlerin farklılaşması gibi nedenlerden dolayı tek bir dönem olarak ele alınamamaktadır. AK Parti'nin kuruluşu ile birlikte Arap Baharı'nın sonuçlarının belirginleştiği 2002-2014 yılları arasındaki dönemde dış politika söylemleri idealist bir söylem etrafında oluşturulmuştur. Ancak bu dönemden sonra mevcut politikaların devam ettirilebileceği dış koşulların ortadan kalması ile birlikte 2014'ten günümüze kadar gelen süreçte yeni karakterli ve realist dış politik söylemlerin ağır bastığı bir dönem ortaya çıkmıştır.

Türk-Amerikan ilişkileri ise geçmişten günümüze kadar birçok evreden geçmiş ve sınamalara tabi tutulmuştur. İlişkiler cumhuriyetin kuruluşu ile başlamış olsa da süreç içerisinde II. Dünya Savaşı'na kadar normal seviyelerde ilerlemiştir. Savaşın ertesine denk gelen 1945-1947 yılları arasında ise taraflar arasındaki ilişkilerin genel çerçevesi oluşturulmuştur. Truman Doktrini'nin ilan edildiği 1947'den sonra ilişkilerde yakınlaşma dönemi yaşanmıştır. Bu yakınlaşmanın en önemli gelişmesi ise Türkiye'nin NATO üyeliğiyle ABD ile ilişkilerinde artık müttefiklik bağı kurması olmuştur. Soğuk Savaş süresi boyunca ikili ilişkilerde sınamalar ve krizler yaşansa da bu dönemin genel yapısından kaynaklı olarak oluşturulmuş olunan ittifak bağı kendisini korumuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Sovyetler Birliği'nin dağılması ve yeni bir konjonktürün ortaya çıkmasıyla tarafların da politikaları farklılaşmış ve değişmiştir. 1990'lı yıllardan 2000'lere değin ilişkiler bir geçiş süreci içerisinde olmuştur. 2000'ler ile birlikte ise AK Parti'nin iktidarıyla yeni ilke ve söylemler çerçevesinde ilişkiler devam ettirilmiştir. Türk-Amerikan ilişkileri incelendiğinde en karmaşık ve ciddi krizlerin bu dönem içerisinde yaşandığı görülmektedir. Bu krizlerin temelinde birbirinden farklı sebepler yatsa da sonuç olarak ilişkilerin gerginleştiği görülmüştür. Çözülen sorunlar ittifak bağı içerisinde derin yaralara sebep olmuş, devam eden sorunlar ise ilişkileri germeye devam etmiştir.

Bu kapsamda Türk-Amerikan ilişkilerinde sorunlar incelenmeden önce tarafları birbirine yaklaştıran ve ittifak kurmaya iten sebeplerin ilişkilerin genel yapısını anlama bakımından önemi büyüktür. Çünkü taraflar ittifak kurana kadar iki devlet de ittifaklara katılma noktasında sınırlı ve tereddütlü devletler olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye uzun yıllar bu kapsamda dengencilik ilkesini gözetmiş, ABD ise iki savaş arası dönemde Monro Doktrini'ne sadık kalarak dünya siyasetindeki genel meselelere mesafeli durmuştur. Bu kapsamda ilişkileri yakınlaştıran ve ittifak bağı kurmaya giden süreci anlamak, bugünkü sorunların temelinde yatan gerçeklikleri de anlamamıza yardımcı olacaktır. Çalışmadaki diğer önemli husus ise Türk-Amerikan ilişkilerinde yakınlaşma sonrası yaşanan krizlerin temelinde yatan sebepleri incelemek ve ortaya koymaktır. Krizler tek tek ele alındığında altında yatan sebeplerin birbirinden farklı olduğu görülse de esas itibariyle bu krizlerin aktörlerin değişen politika ve uygulamalarından kaynaklandığı açıktır. Bu değişen politik yaklaşımın dönemin şartları da incelenerek ortaya konulması hem mevcut krizlerin çözülmesinde anahtar rolde olacak hem de

yaşanan krizlerin bir daha ortaya çıkmaması için tarafların neler yapabileceğini analiz edecektir.

Bu kapsamda Türk-Amerikan ilişkileri incelendiğinde yaşanan sorunların tarafların politika değişikliklerinden kaynaklandığı görülmektedir. Bu dış politik değişimin yansımalarının ise genel itibariyle Orta Doğu ve Türkiye'nin yakın kara bölgelerinde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Türk-Amerikan ilişkilerini bu sorunlardan kurtarmak tarafların diyaloguna ve ittifak değerlerini yeniden tanımlaması bağlıdır. Türk-Amerikan ilişkileri iki aktörün de çıkar çatışması yaşamadığı veya çıkar çatışmalarının az olduğu bölgelere (Orta Asya gibi) kaydırılması da ilişkileri düzeltebilecek bir uygulama olacaktır. Bu çalışmanın da ana konusunu oluşturan ve Türk-Amerikan ilişkilerini tekrardan yumuşatabilecek bölgenin Orta Asya olduğunu iddia etmekteyiz. Orta Asya bölgesinde iki devletin de geçmişte uyumla çalıştığı örneklerin var olması ise bu hipotezi güçlendirmektedir. Hem Soğuk Savaş sonrası hem güncel dönemde iki aktörün de bölge üzerinde dış politika uygulamalarına bakıldığında benzerliklerin fazla, ayrışmaların ise az olduğu görülmektedir. Bölge üzerinde geleneksel olarak etki sahibi olan Rusya ile Soğuk Savaş sonrası bölgeye ekonomik olarak yerleşmeyi ve etki altına almayı planlayan Çin'in politika uygulamalarının bu bölge üzerinde yoğunlaşması da bu uyumlu politikaların temel dayanağını oluşturmaktadır. Bölge üzerinde etki bakımından diğer aktörlere göre geride kalan Türkiye ve ABD'nin bölgede iş birliğine gitmelerinin birçok faydası olacaktır. Tehdit ve rakip olarak görülen diğer aktörlerin Orta Asya bölgesinde sınırlandırılmasının yanında ikili ilişkilerde sorunların çözümü noktasında pozitif bir etki bırakacaktır. Bu etki sorunlara sebep olan Ortadoğu ve Türkiye'nin yakın çevresinden kaynaklı krizlerin ilişkilerde geri plana itilmesi ve ortak çıkarların çok daha fazla olduğu Orta Asya bölgesindeki politikaların merkeze alınmasıdır. Orta Asya üzerindeki uyumlu ve koordinasyon temelli iş birlikleri arttıkça Orta Doğu gibi sorunlu coğrafyalardaki krizler artık ikili ilişkilerde alt sıralara düşmesini beraberinde getirecektir.

Tezin Konusu

Bu çalışma, Türk-Amerikan ilişkilerini ele almadan önce Türk dış politikasındaki cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte belirlenen ilkeleri açıklayıp, AK Parti Dönemi'nde bu ilkelere ek olarak ortaya konulan yeni ilkelerin içeriğini ve beraberinde getirdiği pratik

uygulamaları açıklamaktadır. Bu politika ilkeleri kapsamında Türk-Amerikan ilişkilerinde yakınlaşmanın ve uzaklaşmanın nedenleriyle birlikte ilişkilerdeki sorunları da detaylı şekilde ele almaktadır. Bu sorunların temelinde yatan sebeplerin incelenmesinden sonra ise tez Orta Asya bölgesinde iki aktörün amaçlarını, politikalarını ve potansiyel çıkar alanlarını ortaya çıkarmaktadır.

Tezin Amacı

Bu çalışmanın amacını ise Türk-Amerikan ilişkilerindeki sorunların kaynağının ve bunların yolları çözüm yollarının neler olduğu oluşturmaktadır. Geçmiş dönemlerden bugüne ele alınan ilişkiler, Soğuk Savaş sonrası ve özellikle AK Parti dönemi boyunca çok daha fazla soruna ve krize sahne olmuştur. Krizlerin çözümünün birçok yolu olsa da bu krizler incelendiğinde sorunların bölgesel kapsamlı çıkar çatışmalarından ve politika farklılığından kaynakladığı görülmektedir. Bu sorunların çözümü için ise ilişkilerin çatışmalı bölgeler yerine Orta Asya örneğinde olduğu gibi ortak çıkar ve politikaların fazla olduğu bölgelere kaydırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tezin Önemi

Bu çalışmanın önemine gelince, mevcut çalışmalar incelendiğinde Türk-Amerikan ilişkilerinin sadece tarihsel boyutta ele alındığı görülmektedir. İlişkiler kapsamında tarihsel bilgiler verilip sorunların kronolojisi ortaya konulmaktadır. Bu kapsamda çalışmalar sorunların çözümü noktasında bir öneri geliştirememekte ve sorunların kaynağını tam anlamıyla irdeleyememektedir. Bu çalışma ilişkilerin tarihsel boyutundan daha çok kapsamını, amacını, sorunları ve sorunların neden ortaya çıktığını inceleyerek bu sorunların çözümünün altında yatan sebepler için çözüm önerisi geliştirmektedir. Bu kapsamda mevcut çalışmalar Türk-Amerikan ilişkilerini tek boyutlu ele alırken (örneğin; Fahir Armaoğlu'nun Türk-Amerikan İlişkileri, Nasuh Uslu'nun Çatlak İttifak, Ozan Örmeci'nin Türk-Amerikan İlişkileri kitapları), bu çalışma ise ilişkilere Orta Asya seçeneğini sunarak ilişkilere yeni bir boyut ve bakış açısı kazandırmaktadır.

Tezin Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışma giriş ve sonuç hariç üç bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde Türk dış politikasının geleneksel üç ilkesi olan Batıcılık, Statükoculuk ve dengencilik ilkelerinin kapsamı ve ortaya çıkışı incelemektedir. Bu ilkeler ortaya konulduktan sonra AK Parti Dönemi Türk dış politikasına giren ilke ve söylemler incelenip bu ilkeler etrafında AK Partinin dış politikadaki davranışlarının temeli ele alınmaktadır. AK Parti Dönemi dış politika ilke ve söylemleri ise iki dönem halinde incelenmektedir. İlk dönem 2002-2014 yılları arasını kapsayan idealist söylemlerin yoğunlukta olduğu dönem olarak ikinci dönem ise 2014-2023 yılları arasındaki daha çok realist söylemlerin ağır bastığı bir dönem olarak ele alınmaktadır.

İkinci bölümde ise Türk-Amerikan yakınlaşmasına neden olan sebepler incelenmektedir. Bu sebeplerin ise üç başlık olarak; Sovyet tehdidi, ekonomik yardım gereksinimi ve Batılılaşmanın gerekliliği olarak görme şeklinde ortaya konulmaktadır. Yakınlaşma sebepleri açıklandıktan sonra ilişkilerde sorunlara sebep olan ve uzaklaşmayı sağlayan etkenler ortaya konulmaktadır. Bu sebepler ise yine üç başlık altında; asimetrik ittifak özelliğinin bozulması, ortak çıkar yerine tek taraflı çıkarın öncelenmesi ve Türkiye'nin bağımsız/özerk dış politika izleme isteği ve girişimi olarak ele alınmaktadır. Yakınlaşma ve uzaklaşma sebepleri ortaya konulduktan sonra AK Parti Döneminde 1 Mart Tezkere Krizi ile başlayan ve en son YPG/YPG sorunu ile devam eden krizler ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise Orta Asya bölgesinin coğrafi tanımına ek olarak bölgenin neden önemli olduğunu açıklamamıza yardımcı olan jeopolitik, ekonomik ve enerji kaynakları bakımından önemi irdelenmiştir. Bölgenin önemi vurgulandıktan sonra ise bölgede aktif ve etkin olan dört aktörün yani Türkiye, ABD, Rusya ve Çin'in bölge üzerindeki amaç ve politikaları incelenmiştir. Aktörlerin tutumu ortaya konulduktan sonra ise Orta Asya bölgesinde Türk-Amerikan ortak çıkar alanları olarak tanımladığımız ticaret, enerji ve diğer aktörleri dengeleme sahaları iş birliğine açık konular olarak tanımlanmıştır.

Tezin Hipotezleri

I) Geleneksel Türk dış politika ilkeleri uzun dönemler aktif olarak uygulanmış ancak AK Parti Dönemi ile birlikte çok daha kapsamlı ve geniş vizyonlu dış politika ilkeleri ortaya konulmuştur.

II) Soğuk Savaş Dönemi boyunca sorunlara rağmen ittifak bağlamında devam eden Türk-Amerikan ilişkileri, Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle AK Parti Döneminde ise çok daha fazla sorunun yaşandığı ve ittifakın sorgulandığı bir dönemi beraberinde getirmiştir.

III) Türk-Amerikan ilişkilerinde sorunlar, Orta Doğu ve Türkiye'nin yakın çevresiyle alakalı politik görüş farklılığından kaynaklanmaktadır.

IV) Türkiye ve ABD, Orta Asya bölgesinde benzer politik bakış açılarına ve çıkarlara sahiptirler.

V) Türkiye ve ABD Orta Asya bölgesinde iş birliği halinde uyumlu politikalar geliştirmeleri ve uygulamaları iki tarafın da çıkarıdır.

Tezin Araştırma Soruları

I) AK Parti Dönemini diğer dönemlerden ayıran dış politika ilke ve uygulamaları nelerdir?

II) Türk-Amerikan ilişkilerinde yakınlaşmanın temel sebepleri nelerdir?

III) Türk-Amerikan ilişkilerinde uzaklaşmanın sebepleri nelerdir?

IV) AK Parti Dönemi ABD ile yaşanan krizler ve bu krizlerin temelinde yatan sebepler nelerdir?

V) Uluslararası siyasette Orta Asya bölgesi neden önemlidir?

VI) Orta Asya sahasında Türkiye ve ABD'nin amaçları ve diğer aktörlere göre konumları nedir?

VII) Türkiye ve ABD'nin Orta Asya'da ortak çıkar çerçevesinde birlikte çalışabileceği iş birliği alanları nelerdir?

Yöntem

Belirlenen hipotez ve sorular çerçevesinde bu çalışmada birincil kaynak olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümet programları, gazete arşivleri, resmî kurumların ekonomik verileri ve resmî kurumların vizyon ve stratejileri, kitap ve hakemli makaleler kullanılmıştır. İkincil kaynak olarak ise tezin konusu ile doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı tez, görüşme, gazete haberleri, gazete köşe yazıları, internet kaynakları, konferans ve sempozyum metinleri kullanılmıştır.

BÖLÜM 1: TÜRK DIŞ POLİTİKASI İLKELERİ

1.1. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TEMEL İLKELERİ

Türk dış politikasının temel ilkeleri veya geleneksel ilkelerine baktığımızda üç ilke önümüze çıkmaktadır. Batıcılık, statükoculuk ve dengecilik ilkeleri cumhuriyetin kuruluşundan öncesine dayanan ve cumhuriyetin her döneminde de dış politikada gözetilen ilkeler olmuşlardır.

1.1.1. Batıcılık

Türkiye Cumhuriyeti'nin değişmez sayılabilecek dış politika yönelimlerinden bir tanesi olan Batıcılık yüzünü Batı Uygarlığına, bu uygarlığın önde gelen temsilcisi olan ülke ya da ülke gruplarına dönmek şeklinde ifade edilebilir.¹ 19.yüzyılın ilk dönemlerinden günümüze kadar devam eden Batıcılık; Batı dünyasının siyasi, askeri, fenni vb. alanlardaki gelişmişlik düzeyine erişebilmek amacıyla uygulanan değişim ve çabayı izah etmek için kullanılan geniş kapsamlı ve çok katmanlı bir yaklaşımı ifade etmektedir. Batıcılık, yaşamın tüm yönlerini içine alması ve kendi içerisinde özgün bir zihniyet tarzı getirmesi nedeniyle bir ideoloji türü olarak algılanmıştır.² Dönemin genel kanısına göre Doğu uygarlığı Batı/Avrupa uygarlığının sömürsü ve düşmanlığından dolayı değil kendi içerisinde geri ve kötü oluşundan dolayı batmaya mahkûm olarak görülmektedir. Batı medeniyeti ise özünde iyi ve gelişmiştir.³ Bu düşünce yapısı ise Batı'nın örnek alınması noktasındaki yönelimlerin temelini oluşturmuştur. Batıcılık; Osmanlı ile başlayıp Türkiye Cumhuriyeti ile yeni bir boyut kazanmış, Batı'nın toplumsal ve fikrîsel gelişimini ulaşılması gereken bir hedef olarak görmüş yaklaşım tarzıdır. Bu yaklaşım bazı dönemlerde ılımlı biçimde bazı dönemlerde ise geleneksel kültür öğelerini eleştiren boyutlarla varlığını sürdürmüştür. Sonuç olarak Batıcılık her konuda Batı'yı örnek almak isteyenlerin veya savunanların düşünce temellerini isimlendirmek için kullanılmaktadır.⁴

¹ Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası 1919-1945*, (İstanbul: Der Yayınları, 2015), 258.

² Azmi Özcan, Mustafa Gündüz, "Batıcılık", *Türk Maarif Ansiklopedisi*, (Erişim 10 Kasım 2024).

³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 382.

⁴ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler IV*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 11.

Genç Osman, VI. Murat ve Köprülülerin yaptıkları hamlelerle son bir atak yapan Osmanlı İmparatorluğu 1683'te Avusturya'ya yenilerek 1699 Karlofça Anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşma ile devlet ilk kez düşmanlarına karşı toprak kaybetmiştir. Bu kayıpları telafi etmek için girilen savaşlar ise daha büyük toprak kayıplarına sebep olmuştur. Bu durum göstermiştir ki Osmanlı ordusu eğitim ve donatım bakımından gelişen Avrupa ordularının gerisinde kalmıştır. Bu konuda Osmanlı 18. yüzyılda harekete geçerek Avrupa ile bir yumuşama ve yakınlaşma dönemini başlatmıştır. III. Selim Dönemi'nde yapılan reformlarla Nizam-ı Cedit adında Fransız ordusu örnek alınarak yeni bir ordu kurulmuştur. Ancak bu dönemdeki reformlar ordu ağırlıklı olmuş ve Yeniçeri Ocağı ile ulemanın engellemeleriyle karşılaşmıştır. III. Selim'den sonra tahta çıkan II. Mahmut ise imparatorluğun ayakta kalabilmesi için Batılı müesseselerin kapsamlı şekilde örnek alınıp uygulanması gerektiğinin farkına varmıştır. Batı ordularının dayandığı mali, idari, sağlık ve ekonomik yapıların da örnek alınmasının gerekliliğini anlamıştır. Çünkü her kültür gibi Batı Medeniyeti de bölünmez bir bütünü teşkil etmektedir. 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilerek "vatandaşların eşitliği" prensibi kabul edilmiştir. Ancak Tanzimat Fermanı'nın Müslüman tebaa için bir yenilik getirmemesi ve gayrimüslimler içinde de tatminsizliğe sebep olması, 1856'da Islahat Fermanı'nın ilan edilmesi sonucunu doğurmuştur. Islahat Fermanı'yla, Tanzimat Fermanı'nda öngörülen yenilikler teyit edilmiş ek olarak askeri, idari ve mali konularda birtakım yenilikler de öngörülmüştür. II. Abdülhamit Dönemi'nde ise Kanun-i Esasi ilan edilmiş anayasa esaslı imparatorluk modeline geçilmiştir. Ancak kısa zaman sonra meclis kapatılmış ve anayasa askıya alınmıştır. 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilene kadar da kapalı kalmıştır. Tüm bu reformlar imparatorluğu kurtarma konusunda yetersiz kalmıştır. Ancak bu dönemde yapılan reformlar Cumhuriyet Dönemi için bir laboratuvar görevi görmüştür. Yani Cumhuriyet Dönemi'ne hazırlık teşkil etmiştir. Osmanlı Dönemi yapılan reformların başarıya ulaşamamasının nedeni çağdaşlaşma amacı güdülmeden ve büyük oranda yabancı ülkelerin desteğini sağlamak amacıyla yapılmış olmasından kaynaklanmıştır.⁵ Bu nedenle de Osmanlı Dönemi'nde yapılan reformlar başarısızlığa mahkûm olmuştur.

⁵ Rıfat Önsoy, "Osmanlı Batılılaşma Hareketleri ve Atatürk İnkılapları", *Erdem Dergisi* 5/14 (Ocak 1989), 366-375.

Cumhuriyet Dönemi’nde ise Batıcılık uygulaması Osmanlı’dan farklı olmuştur. Her şeyden önce Mustafa Kemal Atatürk’e göre Osmanlı Devleti’nin geri kalması Batı ile ilişkilerin kesilmesinden kaynaklanmıştır. Yükselme Dönemi’nde Osmanlı, Batıdaki gelişmeleri görmezden gelmiştir. Bu hata tekrar edilmemelidir. Atatürk’e göre Türkler sürekli Doğu’dan Batı’ya yürümüş, fikirleri her zaman Batı’ya yönelik olmuştur.⁶ Atatürk Millî Mücadele Dönemi’nde Fransız muhabir Maurici Pernot’a verdiği bir demecinde bu konudaki fikrini şöyle açıklamıştır;

“Osmanlı İmparatorluğu’nun sukutu, garbe karşı elde ettiği muzafferiyetlerden çok mağrur olarak, kendisini Avrupa milletlerine bağlayan rabitaları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi, bunu tekrar etmeyeceğiz. Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye’de asri, binaenaleyh garbî bir hükümet vücuda getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de garba teveccüh etmemiş millet hangisidir?”⁷

Avrupalı devletlere karşı istiklal savaşı verip kazanmış bir Türkiye’de milliyetçi duygular ağırlık kazanmışsa da yönetici kadro içerisinde bu duygular Batı karşıtlığına dönüşmemiştir. Aksine Atatürk Dönemi’nde Türkiye’nin dış politika amacı; Batı ile ilişki kurmak ve Batı Dünyası’nda kendisine yer bulmak olmuştur. Cumhuriyet ile birlikte devletin kurumları Batı ülkelerindeki modele göre örgütlenmiş ve hukuk alanında Batı sistemleri alınarak ülkeye uygulanmıştır.⁸ Cumhuriyetle ulus-devlet yaratma hedefi Batılı modelde biçimlendirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte toplumsal yaşamdan dinin görünürlüğü azaltılmış laiklik temelinde yeni bir yapı oluşturulmuştur. Bu sürecin sonunda Cumhuriyet’in yüzünü tamamen Batıya dönmesi dış politikanın Batıcı karakterinin oluşmasında önemli bir faktör olmuştur.⁹

Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının genel olarak Avrupa ülkeleriyle bir kopmaya gitmemelerinin sebebi Batı’yı modernleşmenin birleştiği nokta, yani “uygarlık

⁶ Attila Sandıklı, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği’ne Giriş Süreci” (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 86.

⁷ Nimet Arsan, Sadi Borak, Utkan Kocatürk, “Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri” (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2006), Cilt III/90.

⁸ Mesut Şöhret, “The First Century of Turkish Foreign Policy”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22/Cumhuriyetin 100. Yılı (Ekim 2023), 606

⁹ Mehmet Seyfettin Erol, Emre Ozan, Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim, *Gazi Akademik Bakış* 4/8, (Eylül 2011), 20.

odağı” olarak görmeleridir.¹⁰ Bu temel yönelim II. Dünya Savaşı’ndan sonra da büyük oranda aynı kalarak ve güçlenerek devam etmiş, Türkiye sadece Batılı devletlerin bir sempatisini değil aynı zamanda müttefiki olmuştur. Yeni Cumhuriyetin ekonomik sıkıntıları Türkiye’nin Batı’ya yaklaşmasının bir diğer nedenini oluşturmuştur. Özelde 1929 Ekonomik Buhranıyla Türk ekonomisi üzerinde oluşan olumsuz etki bu yakınlaşmayı hızlandırmıştır.¹¹ II. Dünya Savaşı’nın oluşturduğu tehditler birtakım değişimleri de beraberinde getirmiştir. Batı eksenli, Batı’ya dönük, Batı medeniyetinin parçası olma yönündeki dış politika devam etmiş ancak yöntemler farklılaşmıştır. Savaş sonrası artık Batı’ya yönelik dış politika içerisinde ekonomi ve güvenlik konuları daha fazla ağırlık kazanmıştır.¹² Soğuk Savaş Dönemi’nde Türkiye’nin Batıcı dış politikası ABD eksenli ve yanlısı bir tutum sergilemiştir. Bu durum 1960’lara değin sürmüştür. Sovyet tehdidi karşısında ABD’den alınan ekonomik yardımlar, Türkiye’nin diğer Batı devletlerine ihtiyacını azaltmış ve Batı devletleri ile ilişkilerini zayıflatmıştır. 1960’lardan sonra ise Sovyetler, Bağlantısızlar ve Orta Doğu Devletleri ile yakın ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Soğuk Savaş sonrasında ise Türkiye’nin Batı gözünde jeopolitik konumunun önemi azalmış, bu da 1990’larda Batı Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin netleşmesine neden olmuştur. Bu sebeple AB üyelik sürecine Türkiye daha fazla eğilmeye başlamıştır.¹³

Sonuç olarak Oran’a göre Türk Dış Politikasındaki Batıcılık ilkesi dört temel üzerinde yükselmiş ve yerleşmiştir: Bunlardan birincisi tarihsel boyuttur. Batıcılık; Tanzimat Dönemi, Jön Türkler ve İttihat Terakki geleneğinden kaynaklanmaktadır. İkinci boyut sosyoekonomiktir. Türkiye mevcut yapısıyla diğer azgelişmiş ülkelere oranla Batı’ya daha yakın bir ülke olmuştur. Üçüncü boyut aydınlar boyutudur. Azgelişmiş ülkelerde aydınlar modernleşmeyi diğer herkesten önce özümsemektedirler. Türkiye’nin Batı devletlerinin emperyalizmini fiilen yaşamamış oluşu, Batı’yla arasında bir duvar bulunmaması, Cumhuriyetin kuruluşunda Marksist düşüncenin pek etkisiz oluşu gibi nedenler aydınların Batı’yı Türkiye’ye getirmesini kolaylaştırmıştır. Dördüncü boyut ise

¹⁰ Oral Sander, *Türkiye’nin Dış Politikası*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2020), 155.

¹¹ Sander, *Türkiye’nin Dış Politikası*, 72-91.

¹² Miray Vurmaz Güzel, “Eisenhower Doktrininin Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Etkileri”, *Atatürk Yolu Dergisi* 69 (Kasım 2021), 474.

¹³ Tuba Çavuş, *Dış Politikada Yumuşak Güç Kullanımı Türk Dış Politikası*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2012), 57.

yönetici boyutudur. Atatürk'ün Batı'ya en açık kurumda “Harbiye” de yetişmiş olması ve gerçekçiliği, Batıcılık politikasını derinden etkileyen unsurlardır.¹⁴

1.1.2. Statükoculuk

“Statüko” uluslararası politikada belirli bir zaman döneminde devletler arasındaki mevcut durumu anlatmak için kullanılmaktadır. Statükoculuk ise devletlerin dış politikadaki yönelimini ifade etmektedir. Bir devlet uluslararası sistemdeki mevcut güç dengesinin devamını istiyor ve bu amacını aynı yöndeki politikalarıyla destekliorsa bu devlet statükocu bir dış politika izliyor denilebilir. Statükocu dış politika uygulayan devlet revizyonist ve emperyalist politikaların karşısında bulunmaktadır.¹⁵

Genel anlamda revizyonizm, I. Dünya Savaşı'nı bitiren anlaşmalara karşı olmak durumunu ifade etmektedir. Türkiye İstiklal Savaşı sırasında revizyonist ülkelerden birisi olmuş ancak savaş sonrasında cumhuriyetin kurulmasıyla anti-revizyonist, yani statükocu devletlerden birisi haline gelmiştir.¹⁶ Türkiye'nin, kuruluş anlaşması olan Lozan Barış Anlaşması statükosuna bağlılığı dış politikada en az değişen durumlardan birisi olmuştur. I. Dünya Savaşı'yla gelen yıkım ve işgal yıllarında Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Türklerin çoğunlukta yaşadığı bölgelerin sınırlarını içeren “Misak-ı Milli”, Lozan Barış Anlaşması ile “de jure” bir anlam kazanmıştır. Bu durumla birlikte Osmanlı'nın son zamanlarında dile getirilen “pan-İslamist” ve “pan-Türkist” duygular çerçevesinde gelişen “irredantist” politikalar tamamen terkedilmiştir.¹⁷

Henüz daha İstiklal Savaşı devam ederken Mustafa Kemal Atatürk 1 Aralık 1921'de mecliste yaptığı bir konuşmada izlenecek gerçekçi politikaların sinyali şu sözlerle ifade etmiştir:

“Efendiler...Biz Panislâmizm yapmadık. Belki yapıyoruz, yapacağız! dedik. Düşmanlar da yaptırmamak için bir an evvel öldürelim! dediler. Panturanizm yapmadık! Yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik! ve yine öldürelim dediler. Bütün dâva bundan ibarettir. Efendiler, bütün cihana hayf ve telâş veren mefhum bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak

¹⁴ Baskın Oran, “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 51/1(Ocak 1996), 353-354.

¹⁵ Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. ed. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 2010), “Statüko/ Statüko Politikası”, 599.

¹⁶ Çavuş, *Dış Politikada Yumuşak Güç Kullanımı Türk Dış Politikası*, 58.

¹⁷ Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, 254.

*düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tazyikatı tezyid etmekten ise haddi tabîye, haddi meşrua rücu edelim. Haddimizi bilelim. Binaenaleyh Efendiler, biz hayat ve istiklâl isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı ibzal ederiz.”*¹⁸

Türkiye kuruluşunu tamamladığında öncelikleri farklıydı. Statükocu bir dış politika izlemesi kaçınılmaz ve zorunluydu. Savaş sırasında ülkenin tüm kaynakları savaşı devam ettirmek için kullanılmıştı. Artık devletin inşası söz konusu olduğundan ulus-devleti hayatta tutmak ve Batılı reformları uygulayarak uluslararası sisteme entegre olabilmek için iç meselelere ağırlık vermek önemliydi. Ayrıca Türk yöneticiler komşusu durumundaki SSCB ve diğer bölgelerdeki Müslüman ve Türkleri sınırları içerisine katacak bir yayılmacı politikanın hassas dengeleri bozacağını ve kendi aleyhine sonuçlar doğuracağını da hesap edebilmişlerdi. Sonuç olarak tüm amaç; sınırları genişletmek yerine mevcut sınırları koruyarak ulus-devleti güçlendirmek olmuştur.¹⁹

Ancak şunu belirtmek gerekir ki Türkiye bazı dönemlerde statükoyu delen birtakım uygulamalarda da bulunmamış değildir. 1936 yılında Lozan Boğazlar Komisyonu’nu kaldırarak yerine Montrö Rejimi getirilmiş, 1939’da Hatay Türk topraklarına katılmış, 1950’de Kore’ye asker gönderilmiş, 1974’te Kıbrıs Adasına askeri çıkarma yapılmıştır. Örnekler çoğaltılabilir ancak şunu da ifade etmek gerekir ki revizyonist ülkelerin amacı sınırları dışındaki azınlıkları kendi topraklarına katmakken; Türkiye bu örneklerde bu amaçla hareket etmemiş, sınırları dışındaki azınlıkları kendi sınırları içerisine katma politikası izlememiştir. İkinci bir durum ise Türkiye her ne yaptıysa uluslararası hukuk çerçevesinde yapmış ve kendi mevcudiyetini tehlikeye atmamıştır.²⁰

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana statükocu dış politika genel anlamda gerçekleştirilmiştir. Türkiye II. Dünya Savaşı’na katılmamış, savaşa kadarki dönemde ise tam anlamıyla bu politikasına bağlı kalmıştır. Soğuk Savaş Dönemi’nde de bu politika devam ettirilmiş ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde çıkarları doğrultusunda çok yönlü bir dış politika uygulamaya çalışmıştır. Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistemde değişimler yaşanmış, Türkiye’nin statükocu anlayışı terk etmesi gerekliliği gündeme gelmiştir. Bu politikanın gündeme gelmesinin nedeni ise mevcut statükonun artık

¹⁸ Arsan, vd., *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt III/209.

¹⁹ Şöhret, “The First Century of Turkish Foreign Policy”, 605.

²⁰ Oran, “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri”, 355.

bozulduğu yeni bir düzenin kurulmakta olduğu ve bu düzende Türkiye'nin de yerini alması gerektiği şeklindeki önerilerden kaynaklanmıştır.²¹

1.1.3. Dengecilik

17.yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile ilişkileri, Avrupa'ya doğru genişleyen toprakları nedeniyle sürekli çatışma şeklinde olmuştur. Askeri alandaki bu çatışmalar daima Osmanlı'nın üstünlüğü ile sonuçlanmış, bu durum ise Osmanlı'nın ilerleyişi karşısında Avrupa devletlerinin kendi aralarında koalisyon ve denge kurmaları sonucunu doğurmuştur.²² Ancak 16 ve 17. yüzyıllarda Osmanlı'nın Avrupa da ki en güçlü devlet konumu 1683 Viyana Kuşatması'nda zedelenmiş bu zedelenmeyi takip eden askeri başarısızlıklar ise Osmanlı'nın büyük güç olma durumunu sarsmıştır.²³ Tam bu dönemlerde uluslararası alanda izledikleri stratejiler itibariyle birbirleri ile rekabete giren iki güç ortaya çıkmıştır. Bu güçler ise Rusya ve İngiltere'dir. Bu iki devletin izledikleri stratejiler sebebiyle çatışma içine girmeleri, Osmanlı'nın da jeopolitik konumu sebebiyle bu çatışmanın tam ortasında bulunması, Türk Diplomasi Tarihinde yeni bir politikanın kapısını aralamıştır. Osmanlı'nın ve devamında Türkiye'nin de izlediği bu politika tehdit karşısında başka bir süper güce dayanma politikasıdır. Yani denge kurma politikasıdır. 18. yüzyılda Rusya'nın Boğazlar ve Akdeniz üzerindeki emellerine karşı Osmanlı'nın İngiltere'ye yaklaşarak denge kurması bu politikanın ilk uygulamasıdır. 1870'te milli birliğini sağlayarak dünya sahnesine çıkan Alman İmparatorluğu'nun, Rusya ve İngiltere ile hem Orta Doğu'da hem Osmanlı toprakları üzerinde rekabete girmesi sonucunda Osmanlı bu aktörü, İngiltere ve Rusya'ya karşı denge unsuru olarak kullanmaya başlamıştır.²⁴ 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Osmanlı toprak bütünlüğünü Rusya'ya karşı savunan İngiltere, savaşın ağır yenilgisi sonrası bu politikasını terk ederek stratejik gördüğü yerleri işgal etmeye başlamıştır.

²¹ Çavuş, *Dış Politikada Yumuşak Güç Kullanımı Türk Dış Politikası*, 59.

²² Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi* (İstanbul: Kronik Kitap, 2023), 261.

²³ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası İlkeler Aktörler ve Uygulamalar* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2021), 30.

²⁴ Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, 262-264.

İttihat Terakki Dönemi'nde ise Almanya diğer büyük güçlere karşı Osmanlı Dış Politikasında müttefik konumuna yükseltilmiştir.²⁵

Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte ise eski düşmanlar dost durumuna gelmiştir. Çarlık Rusya'da Bolşevik İhtilaliyle kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin uluslararası meşruiyetini sağlayamamış olması, Millî Mücadele Dönemi'nden itibaren Türkiye ile yakın ilişkiler geliştirmesine neden olmuştur. Türkiye için SSCB bir süreliğine tehdit olmaktan çıkmış, Batı'yla yaşadığı sorunlara karşı ise Sovyetler denge aracı olmuştur. Ancak bu yakınlaşma Türkiye için nihai bir hedef olmamıştır. Türkiye için Sovyetlerin anlamı Batı'nın olası saldırıları karşısında bir dengeleyici, ekonomi ve kalkınma alanında değerli bir kaynak ve güvenlik tehdidi oluşturmaması için de iyi geçinilmesi gereken bir komşudan öteye geçmemiştir.²⁶

Türkiye, II. Dünya Savaşı sürecinde ise her iki bloğa da mesafeli durmuş ancak İngiltere ve Fransa tarafına daha fazla ağırlık vermiştir. Bunun da temel sebebi İtalyan tehdidinin Akdeniz'e inmesi durumunda karşı koyabileceği bir müttefik arayışından kaynaklanmıştır. Savaşın sonunda ise Sovyetlerin; Boğazlar konusundaki talepleri, 1925'te imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın süresini uzatmayacağını beyan etmesi, Türkiye'den Doğu Sınırı konusunda kendisi lehine değişiklik teklifi Türkiye'nin mevcut durumda Sovyetlere karşı bir dengeleyici aramasına sebep olmuştur. Bu dönemden sonra ise ABD'yi Sovyetlere karşı dengeleyici ve müttefik olarak dış politikasına yerleştirmiştir. NATO üyeliği ile de Türkiye bu politikasını sağlamlaştırmıştır.

1.2. AK PARTİ DÖNEMİ (2002-2023) TÜRK DIŞ POLİTİKASI İLKELERİ

1.2.1. 2002-2014 Arası Dış Politika İlkeleri “İdealist Söylem ve Uygulamalar”

3 Kasım 2002 seçimleri sonucunda AK Parti, Bülent Ecevit Başbakanlığındaki devam eden koalisyon hükümetine son vererek “tek parti” iktidarını başlattı. 3 Kasım

²⁵ Soner Doğan, “Türk Dış Politikasında Kırılma Noktaları ve İstikrar Arayışı” *İNSAMER* (Kasım 2016), 1-2.

²⁶ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*..., 58.

seçimlerinin hemen ardından Abdullah Gül’n Başbakanlığında 58. hükümet kuruldu. Ancak bu hükümet yerini; Recep Tayyip Erdoğan’ın siyasi yasağının kalkmasıyla 15 Mart 2003’te kurulan 59. Hkmete bıraktı.²⁷ İslamcı köklere sahip bir gelenekten gelen parti dış politika deneyiminden yoksundu. Kendinden nceki hkmetler gibi Batı yanlısı politikalar izleyip izlemeyeceği ise henüz net değildi.²⁸

Bu dönemde Türkiye kendi oluşturacağı vizyon ve çıkarlar çerçevesinde Batı ile ilişkilerini ve iş birliğini sürdürmek istiyordu. Ancak Türkiye’nin bu dönemlerde belirlediği düzen kurucu rol, Batı’nın barış ve istikrara zarar veren politikalarıyla çatışma durumuna girecekti. Bu erevede Türkiye’nin uluslararası sistemin hegemon gücü ABD ile de zaman zaman çıkar çatışmasına girmesi de kaçınılmazdı. Çatışma durumu ortaya çıktığında bu politikaya devam edip etmeyeceğini ise Türkiye’nin düzen kurucu aktör rolü sonrası küresel bir aktör olma konusundaki kapasitesi belirleyecekti.²⁹

1991’de başlattığı Körfez Savaşı’ndan sonra ABD kitle imha silahları konusunda Birleşmiş Milletler denetimine zorluk çıkarttığı gerekçesiyle Irak’taki Saddam Rejimi’ni devirmeyi amaçlıyordu. ABD’nin bu savaşı gerçekleştirebilmesi için sınır komşusu Türkiye’nin desteği büyük önem arz etmekteydi. AK Parti’nin iktidara gelei Amerika’nın savaşa destek için Türkiye’nin üzerindeki baskıları artırdığı bir döneme denk gelmişti. Türkiye ise kendi çıkarlarını önceleyen ve bölgesinde düzen kurucu rol oynamayı amaçlayan bir dış politika izlemek istemekteydi. ABD’nin bölgede uygulamak istediği politikalar, AK Parti’nin izlemek istediği dış politika hedeflerine bir paradoks oluşturmaktaydı.³⁰

AK Parti’nin aktif bir dış politika izleyeceğinin sinyalleri 59. Hkmetin meclise sunduğu hükümet programında yer almaktaydı:

“Türkiye, bulunduğu bölgede bir istikrar unsurudur. Bu niteliğiyle, çevresindeki kriz bölgelerinde daha fazla inisiyatif alacak ve krizlerin çözümüne daha somut katkı sağlamaya çalışacaktır. Bundan sonra da Türkiye’nin ulusal çıkarlarıyla ilgili bölge ve kıta ölçekli gelişmeleri

²⁷ Zehra Doğan, “Küresel, Bölgesel ve Ulusal Gelişmeler Bağlamında 2014 Sonrası (Erdoğan Dönemi) Türk Dış Politikası”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 24/3 (Aralık 2022), 1162.

²⁸ Allon Bar, “Turkish Foreign Policy Survey: Directions And Dilemmas In 2007”, *Perceptions* Volume XI (Autumn-Winter 2006), 42.

²⁹ Gökhan Telatar, “Ak Parti’nin Düzen Kurucu Dış Politika Söylemi ve Ortadoğu”, *Alternatif Politika* 7/3 (Ekim 2013), 496.

³⁰ Telatar, “Ak Parti’nin Düzen Kurucu...”, 499-500.

sadece izleyen değil, aynı zamanda yönlendiren aktif bir diplomasi takip edilecektir.”³¹

Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne (AB) tam üyelik hedefinin aynen sürdürüleceği 59. Hükümet programında Başbakan Erdoğan tarafından meclise şu şekilde okundu;

“Değerli milletvekilleri, Türkiye, Avrupa siyasî değerler sisteminin bir parçasıdır. Avrupa ülkeleriyle ilişkiler, Türkiye’nin dış politika gündeminde en üst sıralarda yer almaya bundan sonra da devam edecektir. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyeliği, hükümetimizin hedeflerinin basında gelmektedir... Hükümetimiz, Kopenhag kriterlerini tam olarak yerine getirme konusunda karardır.”³²

AB üyeliği için zaten önceki koalisyon hükümeti birtakım siyasi ve yasal reformları yürürlüğe koymuştu. Bunlar idam cezasının kaldırılması, gözaltına ilişkin polisin yetkisinin kısıtlanması, dernek kurma özgürlüğünü iyileştiren ve yeni medeni kanun gibi düzenlemelerdi. AK Parti ise bunlara ek olarak ordu gücünü siyasette azaltmak, Kürtçe dil haklarını artırmak gibi birtakım düzenlemeleri süratle meclisten geçirerek yasalaştırdı. AB katılım süreci 1999’daki Helsinki Zirvesi’yle başlamıştı. AB katılım müzakereleri ise 2005’te başlamış oldu.³³ Ancak istenilen ilerleme sağlanamamıştı. AK Parti için 2005 yılına kadar Avrupalılaşma/AB üyeliği gerçekten de en temel dış politika hedefiydi. Bu dönemden sonra AB politikasında görece bir durgunluk olsa da AK Parti hükümetlerinin tümünde AB’ye üye olma dış politika hedeflerinden biri olarak kalmaya devam edecekti.³⁴

Yeni hükümetin tek ilgisi AB üyeliği değildi. Soğuk Savaş döneminde NATO içerisinde yer almak ve tek hedef olarak da AB üyeliğini seçen Türkiye, yakın komşularıyla ilişkilerini uzun süre arka planda tutmuştu. Bu dönemlerde Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgeleri dış politikanın ilgi alanı dışında kalmıştı. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle tek boyutlu dış politikanın zararlarıyla yüzleşilmek

³¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 10* (Aralık 2013: TBMM Basımevi), 8114.

³² TBMM, *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 10*, 8115.

³³ Meliha Benli Altunışık, Lenore G. Martin, “Turkey And The Middle East And North Africa Under The AKP: A Three Level Analysis of Foreign Policy Change”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 20/78 (Haziran 2023), 81.

³⁴ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*..., 300.

zorunda kalınması nedeniyle 1990'lardan itibaren Türkiye bu bölgelerde bölgesel bir güç olarak sivrilmek istemekteydi.³⁵

AK Parti iktidarının dış politikaya en önemli katkısı daha önce Türkiye'nin ihmal ettiği uzak bölgeleri yakın kadrja almasıydı. Bu dönemde Sahra Altı Afrika, Latin Amerika ve Doğu Asya'da Türkiye'nin görünürlüğü artırıldı. Daha önce bu bölgelere Türkiye diplomatik girişimlerde bulunmuş olsa da diplomatik temsil oldukça sınırlıydı. Türkiye bu bölgelerdeki faaliyetlerini artırarak sadece dış politika ufkunu genişletmekle kalmadı, aynı zamanda bu ülkeler ve bölgelerden de ekonomik olarak yararlanmayı amaçladı. Bu girişimin faydaları ise 2008 Küresel Krizi'nde görülecekti.³⁶

Bu bağlamda Orta Doğu ile ilişkiler önemli ölçüde arttı. Bölge devletleriyle ilişkileri iyileştirmek için Türkiye bölgedeki siyasi elitlerle temaslarını artırmaya başladı, çünkü siyasi elitin onayı olmadan bu ülkelerde ekonomik ve kültürel ilişkiler kurulması söz konusu olamıyordu. Türkiye bu siyasi temaslarıyla ekonomik ilişkileri geliştirmeyi ve mümkünse serbest ticaret anlaşmaları imzalamayı amaçladı. Bu ilişkileri kolaylaştırmak için Türkiye bölge ülkelerine vize serbestisi gibi ayrıcalıklar da sağladı. Bu ülkelerle ulaşım olanakları artırılarak bu hedeflerin gerçekleştirilmesi amaçlandı.³⁷

Bu dönem dış politikayı oluşturan aktörlere bakıldığında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ve sırasıyla danışmanlık, bakanlık ve başbakanlık yapan Ahmet Davutoğlu'dur. Dış politikada perde önünde Erdoğan bulunurken 2009'a kadar dış politikanın teorik altyapısını önemli ölçüde Davutoğlu oluşturmuştur.³⁸ AK Parti'nin 2009-2014 yılları arasındaki döneminde ise artık dış politikanın yapım merkezine tamamen Davutoğlu yerleşmiştir. Erdoğan bu dönemde daha çok iç politikaya odaklanmıştır. Çünkü 2010 Anayasa Referandumu, Ergenekon davaları ve çözüm süreci gibi iç politikada çok daha sancılı meseleler mevcuttur. Bu meseleler de Erdoğan'ı iç politikada tutmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül (2007-2014) ise dış politikadaki tartışmalara bu dönemde fazla müdahil olmamış, dış politikayı yurt dışı geziler ve ziyaretler üzerinden sağlamlaştırmaya çalışmıştır.³⁹

³⁵ Şöhret, *The First Century of Turkish Foreign Policy*", 624

³⁶ Mesut Özcan, "Turkish Foreign Policy Under the AK Party", *Insight Türkiye* 19/2 (April 2017), 10.

³⁷ Özcan, "Turkish Foreign Policy Under the AK Party", 12.

³⁸ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*..., 303-304.

³⁹ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*..., 329-330.

Türkiye'nin dış politikası AK Parti'nin iktidara gelmesiyle hızlı bir değişim geçirmiştir. Statükocu, ihtiyatlı ve az girişimci bir Türkiye'den önüne iddialı hedefler koyan bir Türkiye gelmiştir.⁴⁰ Davutoğlu bu dönemde sıklıkla dış politikada Türkiye'yi merkez güç yapma amacını vurgulamıştır. Merkez gücün nasıl etkili olacağını ise 3'ü metodolojik, 5'i operasyonel olarak toplamda 8 ilke ile ortaya koymuştur. Metodolojik 3 ilke şunlardır: I) vizyon sahibi dış politika, II) tutarlı ve sistematik çerçeve, III) Türk yumuşak gücünü bölgede yayacak yeni bir diplomasi ve söylem. Operasyonel 5 ilke: I) güvenlik ile demokrasi dengesi, II) komşularla sıfır sorun, III) proaktif diplomasi, IV) çok yönlü dış politika, V) ritmik diplomasidir.⁴¹ Dönemin (2002-2014) genel dış politika uygulama ve söylemlerine bakıldığında merkez ülke ve komşularla sıfır sorun ilkelerinin çok daha belirgin olduğu görülmektedir. Vizyon sahibi dış politika ilkesi ise tüm bu metodolojik ve operasyonel ilkelerin bir araya gelerek oluşturduğu yeni dış politika vizyonunu ifade etmektedir. Bu kapsamda 2002-2014 arası AK Parti dış politika ilkeleri ele alınırken; merkez ülke, komşularla sıfır sorun ve vizyon sahibi dış politika ilkeleri etrafında incelenecektir.

Davutoğlu'nun teorisini oluşturduğu bu ilkelerle ulaşmayı amaçladığı hedefler son derece idealisttir. Bu politikalar Türkiye'nin gücüne güvenen ve bölgede aktif olmasını öngören ilkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gücüne güvenme durumu ise Türkiye'nin jeostratejik ve jeopolitik konumuna ve köklü tarihi geçmişine dayandırılmıştır.⁴² Dönemin (2002-2014) genel ruhuna bakıldığında idealist ilke ve söylemlerin dönemin hükümetlerince büyük oranda benimsendiği görülmektedir.⁴³

1.2.1.1. Merkez Ülke

“Merkez Ülke” ve “Komşularla Sıfır Sorun” politikası hiç şüphesiz dönemin en çok tartışılan iki ilkesi olmuştur. “Merkez Ülke” politikasını açıklamaya başlamadan önce şunu belirtmeliyiz ki Komşularla Sıfır Sorun Politikası, Merkez Ülke idealinden ayrı bir

⁴⁰ Soner Çağaptay, Svanta Cornell, Ian Lesser, Ömer Taşpınar, “Turkish Foreign Policy under the AKP: The Rift with Washington”, *The Washington Institute for Near East Policy* Number 3 (January 2011), 4.

⁴¹ Baskın Oran(ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), Cilt III/140.

⁴² Burçin Hafize Tarcan, Hilal Akgüller, Kübra Işık, “Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası”, *Econder International Academic Journal* 2/2 (Aralık 2018), 257.

⁴³ Erdem Eren, “Bütüncül Teori İnşası: Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası Analizi”, *UPA Strategic Affairs* 2/ 2 (Ağustos 2021), 23.

politika değildir. Merkez Ülke idealini destekleyen ve onu tamamlayan bir politika olarak karşımıza çıkmaktadır.

Davutoğlu, “Merkez Ülke” ilkesini açıklarken bunu “medeniyet” kavramı üzerinden teorikleştirmektedir. Türkiye’yi diğer toplumlardan farklı kılan en temel faktör siyasi kültürüdür. Dünyanın en önemli ana kavşak noktasında bulunun Türkiye, özgün ve uzun soluklu bir medeniyet merkezi olmuştur. Bu siyasi merkez (Anadolu-Balkan) karşı merkezle (Batı/Avrupa) girdiği rekabette avantajlı konumunu zamanla kaybetmesi siyasi yapı üzerinde çözücü bir etki yaratmıştır. Bu etki de toplumun siyasi kültürünü oluşturan sosyopsikolojik altyapıyı etkilemiştir. Bu süreç ise Tanzimat Fermanı ile başlamıştır. Türk Siyasi elitlerinin karşı medeniyetin normları doğrultusunda yeni bir siyasi merkez kurma çabası tüm Osmanlı coğrafyasındaki toplulukları derinden etkilemiştir. Bu süreç iki önemli sonuç doğurmuştur. Birincisi toplum içerisinde kültürü oluşturan ve sürekliliğini sağlayan kimlik ile kurumlar arasında gerilim yaratmıştır. İkinci sonucu ise Avrupa’ya entegre olmaya çalışırken iç halka olan jeokültürel çevre Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu ile yabancılaşma başlamıştır. Bu durum İki Kutuplu Sistem içerisinde ciddi bir sorun yaratmamıştır. Ancak Soğuk Savaş’ın bitimiyle bu jeokültürel bölge ile ilişkilerin artması topluma eski siyasi merkez rolü oynadığı günlerini hatırlatmıştır.⁴⁴

Cumhuriyet Dönemi’nde, Osmanlı Devleti siyasi idealleri ve kurumlarına reddi mirasta bulunularak yeni bir siyasi kültür oluşumuna yönelinmiştir. Bu kapsamda Türkiye keskin bir karar alarak kendine özgü medeniyetin zayıf bir merkezi olmak yerine hâkim Batı medeniyetinin güvenlik çemberi içinde bulunarak bölgesel bir güç olmayı tercih etmiştir.⁴⁵ Yine Davutoğlu’na göre Türkiye Orta Doğu’ya sırtını dönen politikalar uygulayarak bu bölgede jeoekonomik kayıplar yaşamış, bu kayıplarının farkına vardığında ise yabancılaştığı bölge ve siyasi elitleri üzerinde yeterince etkili olamamıştır.⁴⁶

Davutoğlu ülkenin coğrafyasını sabit olarak kabul etmektedir. Ancak bu coğrafyanın belirlediği jeopolitik, uluslararası güç parametrelerindeki değişimlere göre yeniden yorumlanması gereken bir değişkendir. Türkiye jeopolitik açıdan kara ve deniz

⁴⁴ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2021), 83.

⁴⁵ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, 70.

⁴⁶ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, 57.

güç merkezlerinin doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusundaki hakimiyet alanı mücadelelerinin merkezinde yer almaktadır. Davutoğlu bu perspektifle “köprü ülke” yaklaşımına da karşı çıkmış bulunmaktadır. İstanbul merkezli Anadolu-Balkan ekseninin başka bir siyasi merkeze çevre unsuru olduğu dönemler sadece istisnadır.⁴⁷ Davutoğlu, Merkez Ülke stratejisi bağlamında Türkiye’nin dış politikada çevresine kademeli olarak açılmasını bölgesindeki havzalarla olan ilişkiye bağlamaktadır.⁴⁸

Bu havzalar:

1. Yakın Kara Havzası: Balkanlar-Orta Doğu-Kafkaslar
2. Yakın Deniz Havzası: Karadeniz-Adriyatik-Doğu Akdeniz- Kızıldeniz-Körfez-Hazar Denizi
3. Yakın Kıta Havzası: Avrupa-Kuzey Afrika-Güney Asya-Orta ve Doğu Asya

Bu havzalardan en önem verdiği ise yakın kara havzasıdır. Davutoğlu’na göre dış politikada Türkiye’yi doğrudan etkileyen başlıca sorunlar ve bu politikayı oluşturan ana unsurlar bu havzadaki gelişmelerin neticesidir. Türkiye daha önce olduğu gibi Avrupa ile bütünleşme cazibesıyla bu havza ile yabancılaşmamalıdır. Türkiye’nin uluslararası siyaset içerisinde sahip olacağı ağırlık bu havzada kazanacağı etkiye bağlıdır. Balkanlar Kafkaslar ve Orta Doğu üzerindeki olaylarda etkili olamayan bir Türkiye ne jeopolitik bütünlüğünü koruyabilir ne de dünyaya açılabilir.⁴⁹ Yani merkez ülke idealinin gerçekleşmesi bu havzadaki ülkelerle ilişkilerin seyrine bağlanmaktadır.

11 Eylül sonrası dönemde sıcak gelişmelerin yaşandığı Orta Doğu AK Parti hükümeti için merkez ülke rolüyle hareket etmek ve küresel bir güce dönüşmek için fırsat olarak değerlendirilmiştir.⁵⁰ AB’ye katılım müzakerelerinin sürekliliğini kaybettiği dönemlerde Türkiye Orta Doğu’daki ülkeler ile ilişkilerini geliştirerek çeşitli arabuluculuk faaliyetlerine girişmiştir. Orta Doğu coğrafyasındaki gelişmeler bu dönemde Türk dış politikasının neredeyse merkezine yerleşmiştir.⁵¹

⁴⁷ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, 116.

⁴⁸ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, 118.

⁴⁹ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 119.

⁵⁰ Telatar, “Ak Parti’nin Düzen Kurucu Dış Politika Söylemi ve Ortadoğu”, 492.

⁵¹ Cansu Güleç Aras, *AKP Dönemi Türk Dış Politikasının Analizi: Bölgesel Çatışmalarda Dış Politika Söylemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 144.

11 Eylül sonrası ABD dış politikasında Türkiye önem kazanmaya başlamıştır. Batı ile İslam dünyası arasındaki kutuplaşmaya alternatif olarak Türkiye'nin AB'ye üye olma isteği, demokratik bir yapıya sahip olması Amerika'nın Türkiye'yi İslam Dünyası için bir "Model Ülke" olarak sunmasını da beraberinde getirmiştir.⁵² Bu durum da Orta Doğu'da Türkiye'nin girişimlerini kolaylaştıran bir etken olmuştur.

Merkez ülke ilkesi 2002-2011 arasında gayet belirlenen hedefeler çerçevesinde sorunsuz şekilde uygulanırken Arap Baharı'yla bu politika yarıda kalmış ve tamamlanamamıştır. Arap Baharı sadece bu ilkeyi değil Türkiye'nin tüm dış politik söylemini de değiştirmiştir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki Türkiye Arap Baharı sürecinde merkez ülke ve düzen kurucu aktör rolü çerçevesinde kapasitesini aşan söylem ve uygulamalara giriştiğinde ortaya başka bir tartışma çıkmıştır. Bu ise "Yeni Osmanlılık" tartışmasıdır.

Yeni Osmanlılık en genel anlamda, Türkiye'nin bir asır önce terk ettiği coğrafyalara kültürel ve ekonomik olarak yeniden dönmesi anlamına gelen bir akımı nitelemektedir. Türk siyasi hayatına ise Turgut Özal Dönemi'yle girmiş bir kavramdır. 1990 sonrası liberalleşme ve dışa açılım sürecinde oldukça popüler hale gelmiştir. Döneminde "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" ve "21. Yüzyıl Türk Yüzyılı Olacak" gibi iddialı söylemler çerçevesinde dile getirilmiştir. AK Parti Dönemi'nde ise Davutoğlu'nun çerçevesini çizdiği merkez ülke ve komşularla sıfır sorun gibi ilkeler ise hem ulusal hem de uluslararası çevrelerde "Yeni Osmanlılık" tartışmasını gündeme taşımıştır.⁵³

Davutoğlu ise bu tanımlamalara karşı çıkmış ve kabul etmemiştir. Konuya ilişkin bir açıklamasında;

"Bize Yeni Osmanlıcı diyorlar. Ben bir defa böyle bir tanım yapmadım. Bunu benimsemiyoruz da.... Hiçbir zaman benimsediğimiz bir şey değil. Bu tanım iyi niyetle çıkartılmış da değil. Çünkü biz tarihi hinterlandımızda, coğrafi bölgemizde aktif hale geldik. Bununla bir korku yaratılmak isteniyor. Balkanlarda Kafkaslarda Orta Doğu'da aktif hale geldiğimiz bir dönemde Türkiye yeniden hegemonya kurmak istiyor gibi

⁵² Ömer Taşpınar, "Turkey's Middle East Policies Between Neo-Ottomanism and Kemalism", *Carnegie Papers* Number 10 (September 2008), 13.

⁵³ Enes Bayraklı, "Türk Dış Politikasında Yeni Osmanlılık Tartışmaları" *2013 Türk Dış Politika Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2016), 45-50.

bir havaya da yol açıyor ki, bu benimsediğimiz bir yaklaşım değil”⁵⁴
diyerek eleştirileri reddetmiştir.

1.2.1.2. Vizyon Sahibi Dış Politika

Vizyon sahibi veya vizyon odaklı dış politika ilkesi bir çatı ilkedir. Eski dış politika vizyonuna karşı yeni dönemde ortaya konulan; merkez ülke, tutarlı ve sistematik çerçeve, yumuşak güce dayalı diplomasi, güvenlik ve özgürlük dengesi, komşularla sıfır sorun, proaktif politika, çok boyutlu dış politika ve ritmik diplomasi ilkelerinin hepsi yeni dış politikanın vizyonunu ortaya koyan yaklaşımlardır.

Tutarlı ve sistematik çerçeve ilkesinin mantığı ki bu yeni diplomatik üslup olarak da anılmaktadır, her bölgede aynı ilkelere bağlı kalınan ve sistemli bir dış politika vizyonunu tanımlamaktadır. Bu kapsamda Batı ile yürütülen ilişkilerin Doğu ile olan ilişkilerden kopuk olmaması ve devamlılık sağlaması gerektiği vurgulanmaktadır.⁵⁵

Türkiye merkez ülke olarak kendisini tanımlamaya başladığı dönem, uluslararası alanda artık sert gücün sınırlılığının fark edildiği ve yumuşak güç unsurlarının daha belirleyici olduğu döneme denk gelmiştir. Bu farkındalıkla Türkiye bölgesinde yumuşak güç unsurlarına sıklıkla başvurmuştur. İmparatorluk geçmişi Türkiye’nin en etkili yumuşak güç enstrümanı olarak öne çıkmıştır. Türkiye bu unsurlarla ortak bir “biz” anlayışı oluşturmaya çalışmıştır.⁵⁶

Güvenlik-özgürlük dengesi esas itibarıyla bir yandan demokratikleşme adımlarını atarken diğer yandan da güvenliği özgürlüğe feda etmemeyi ifade etmektedir.⁵⁷ Bir ülkede iki kavram arasında denge yoksa çevresinde etki alanı oluşturamaz. Rejimlerin meşruiyetleri vatandaşlarına sağladığı güvenlik yeteneğinden gelir.⁵⁸

Proaktif dış politika ise Türkiye’nin bölgesinde yaşanan her türlü krizin çözümünde ve ülkeler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde liderlik etmesini hedefleyen bir ilkedir. Ancak tamamlayıcı sayılan bir diğer politika olan önleyici veya ön alıcı

⁵⁴ Ahmet Davutoğlu, “Yeni Osmanlılar Sözü İyi Niyetli Değil”, *Sabah* (04.12.2009).

⁵⁵ Tarcan, vd..., “Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası”, 253.

⁵⁶ Betül Özyılmaz Kıraz, *Dış Politika Yapımında Geniş Grup Kimliğinin ve Sosyal kimliğin Etkisi: Türk Dış Politikası Örneği* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 209.

⁵⁷ Selami Doğan, *Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Ahmet Davutoğlu Etkisi (2002-2016)* (İstanbul: Sebahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021), 57.

⁵⁸ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey* 10/1 (2008), 79.

diplomasiyle birlikte anılmaktadır. Ön alıcı diplomasiye göre ise Türkiye'nin yakın coğrafyası başta olmak üzere ortaya çıkan krizleri önlemesi ve bunların çözümünde aktif rol almasını amaçlayan politikadır.⁵⁹

Çok boyutlu dış politika ile; farklı uluslararası aktörler arasında eşzamanlı ve uyumlu ilişkiler geliştirilmesi amaçlanmaktadır.⁶⁰ Orta Doğu ile geliştirilen ilişkiler ABD'ye karşı, AB ile geliştirilen ilişkiler ABD'ye karşı, ABD'yle ilişkiler AB'ye karşı, Rusya ile ilişkiler AB ve ABD'ye karşı olarak algılanmamalı, bütün ilişkiler tek bir stratejinin büyük resmi olarak görülmelidir.⁶¹

Ritmik diplomasi ise diplomasinin aynı anda farklı sahalarda eşgüdümlü ve düzen içerisinde yürütülmesini öngermektedir. Türkiye'nin uluslararası arenada daha aktif olmasını ve bütün uluslararası örgütlerde Türkiye'nin bir aktör olarak bulunmasını amaçlamaktadır.⁶²

Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye dış politikada Batı ittifakının ve ABD'nin müttefiki olarak kendini konumlandırmış ve söylemlerini bunun üzerine inşa etmiştir. Soğuk Savaş'ın bitimiyle yeni gelişmeler karşısında Türkiye yeni bir söylem ve politika geliştirme ihtiyacı hissetmiştir.⁶³ Geleneksel dış politikanın bölgesel ve küresel krizler karşısında benimsediği “bekle-gör” politikasına karşı, vizyon odaklı dış politika Türkiye'nin krizlerin ortaya çıkışındaki süreçlerde ve çözümünde etkin rol oyması gerektiğini ifade eden politik söylem olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁴

Davutoğlu'na göre Türk dış politikası geçmişte kriz temelli bir vizyona sahiptir. Bu bağlamda Türkiye krizlerin yaşanmadığı bölgelere karşı ilgi göstermediği bir politik yaklaşım benimsemiştir. Ancak Türkiye'nin artık kriz odaklı bir vizyon yerine, vizyon odaklı bir dış politika geliştirmeye ihtiyacı vardır. Belirli bir yere odaklanmış ve o odağı kaybetmeden dünyanın değişik bölgelerine de açılabilen bir dış politika vizyonu tahayyül

⁵⁹ Yeşiltaş ve Balcı, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü...”, 15.

⁶⁰ Yeşiltaş ve Balcı, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü...”, 16-17.

⁶¹ Ahmet Davutoğlu, “Türkiye Küçük Bir Ortadoğu Küçük Bir Kafkaslar Küçük bir Balkanlar”, (Görüşmecisi: Ahmet K. Han) *NPQ Türkiye* 6 (2004), 67.

⁶² Oktay Kaymak, “Kavramsal Bir Harita; Yakın Dönem Türk Dış Politikası Sözlüğü: Stratejik Derinlik”, *İlim ve Medeniyet* (10.15.2024).

⁶³ Betül Özyılmaz Kiraz, “Türk Dış Politikasında Merkez Ülke Olma Yönelimi: Dönüşüm Mü, Devamlılık Mı?”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 12/30 (Mayıs 2021), 504.

⁶⁴ Murat Yeşiltaş, Ali Balcı, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (Aralık 2011), 13.

edilmektedir. Vizyon odaklı dış politika ilkesi iki temel alandan oluşmaktadır. Davutoğlu'nun odaklanılması gereken bölge dediği yakın kara havzası yani Türkiye'nin de içinde bulunduğu yakın çevresi ve komşuları, ikinci alan ise kriz olmasa dahi Türkiye'nin dışarda kalan bölgelerde de olması gerektiğini ifade ettiği alanlardan oluşmaktadır.⁶⁵

Bu politikanın bölgesel vizyonu; bölge devletlerini demokrasi ve ekonomik bağımlılık temelinde birbirlerine entegre etmek ve halkların meşru taleplerine kulak veren siyasi sistemlerden müteşekkil bir bölgesel düzenin kurulmasıdır. Küresel düzeyde ise uluslararası toplumun tümünü kapsayan yeni bir uluslararası düzenin kurulmasıdır. Bunun ise üç boyutu vardır; diyalog ve çok taraflı siyasi düzen, eşit ve adil ekonomik düzen, kapsayıcı kültürel düzendir.⁶⁶

Bu politika çerçevesinde 2005 yılının Afrika Yılı ilan edilmesi, 2006 Latin Amerika Yılı ilan edilmesi, 2010 yılında ise Doğu Asya politikalarında yaşanan derin gelişmeler bu politikanın yansımalarıdır. Özellikle BMGK (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi) geçici üyeliğine seçilen Türkiye'nin oylamada Afrika ülkelerinin tamamının oyunu alarak seçilmesi bu politikanın somut sonuçları olarak sayılmıştır.⁶⁷

Sonuç olarak Türkiye yakın geleceğinde bu politikayla çevresindeki birikmiş sorunları çözerek ve uluslararası örgütlerle iş birliğini geliştirerek “bölgesel güç”, ihmal ettiği diğer bölgelerdeki ilişkilerini de geliştirerek “küresel aktör” olmayı hedeflemiştir.⁶⁸

1.2.1.3. Komşularla Sıfır Sorun

Davutoğlu'na göre Türkiye'nin bölgesel anlamda geniş kapsamlı dış politika çevrelerine açılabilmesi için yakın kara havzasındaki sınır komşularıyla arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemelidir. Yakın komşularıyla sürekli sorun yaşayan bir ülkenin sınırlarını aşan politikalar üretmesi imkansızdır. Bu gerilim ve sorunların çözümü ülkeler arasındaki ilişkileri bürokratlar ve devletler arasındaki çetin süreçlerden çıkartıp halklar

⁶⁵ Ahmet Davutoğlu, “Kriz Odaklı Değil Vizyon Odaklı Dış Politika”, (Görüşmecisi: Mücahit Küçükylmaz), *Anlayış* (Nisan 2005), 40.

⁶⁶ Ahmet Davutoğlu, “Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring”, *TEPAV* (Nisan 2012), 3.

⁶⁷ Yeşiltaş ve Balcı, “AK Parti Dönemi...”, 14.

⁶⁸ Ramazan Erdağ, Tuncay Kardaş, “Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür”, *2012 Türk Dış Politika Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnata, Ufuk Ulutaş(ed.) (Ankara: SETA Yayınlar, 2013), 67.

arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığı ekonomik ve kültürel zemine yaymaktır. Bunun için de iki politikanın devreye sokulması elzemdir. Türkiye yakın kara havzasında güvenlik ve iş birliği konularındaki çalışmalara liderlik ederken diğer yandan da kendini güçlü gördüğü ekonomik ve kültürel sahalarda karşılıklı bağımlılığı artıracak adımlar atmalıdır. Bu karşılıklı bağımlılık ilişkisini artıracak adımlar Türkiye’ye belli bir hareket alanı sağlayacaktır. Çünkü karşılıklı bağımlılık güçlü dış politik projeksiyona sahip ülkelerin lehine işlemektedir. Sonuç olarak Türkiye’nin yakın komşularıyla kapsamlı bir barış-ekonomi planını ve kültürel ağırlıklı ilişkiler geliştirme planını aynı anda uygulamaya koyması gerekmektedir.⁶⁹

Davutoğlu’nun “Komşularla Sıfır Sorun” olarak teorikleştirdiği ilke, yani komşularla sorunların çözülmesi ilkesi önceki dönemlerde de Türk dış politikasında önemsenen bir ilke olmakla birlikte bu dönemde merkez ülke olma ideali çerçevesinde daha fazla öne çıkmıştır. Türkiye’nin komşu ülkeler ile arasındaki sorunları çözmesinin Türkiye’nin bölgesel etkisini artıracığı değerlendirilmiştir.⁷⁰ Derin bir tarihe sahip Türkiye’nin çevresindeki sorunları kısa bir süre içerisinde çözebileceğini düşünmek mümkün değildir. Türkiye bu döneme kadar “düşmanlarla çevrili” psikolojisini bir kenara bırakarak bütün komşularla iyi ilişkiler kurarak ekonomik, siyasi ve kültürel temas ağlarını artırmaya çalışmıştır. Komşularla sorunlar dondurulmak yerine barışçı yollarla çözüm hedeflenmiştir.⁷¹

Bu politikanın temel yanılması Türkiye’nin başlattığı bu iyi komşuluk ilişkilerinin diğer ülkelerde de domino etkisi yapacağını düşünmek olmuştur. Yani Türkiye bir devletle sorunları aşmak için diplomatik bir girişim başlattığında o devletin de aynı şekilde diğer komşularıyla bu ilişkileri geliştireceği düşünülmüştür. Örneğin Türkiye, Ermenistan’la yakınlaşmaya başladığında Ermenistan Türkiye’nin uzattığı eli tutacak ve aynı şekilde Azerbaycan’la bir benzer süreci başlatacak sanılmıştır. Ancak reelpolitikte hiç de sanıldığı gibi olmamıştır. Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri düzelmediği gibi Türkiye-Azerbaycan ilişkileri de gerilmiştir.⁷² Bu bağlamda Ermenistan’la ilişkilerde yaşanan ılımlı gelişmeler Azerbaycan’ı tedirgin ederken, İran ile geliştirilen yakın

⁶⁹ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, 143-146.

⁷⁰ Özkiraz, *Türk Dış Politikasında Merkez Ülke Yönelimi...*, 511

⁷¹ Evşen Gürevin, *2000’li Yıllarda Türkiye ve Proaktif Dış Politika* (Ankara: Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 30.

⁷² Vahit Guntay, *Türk Dış Politikasında Güncel Yaklaşımlar ve Eksen Kayması Tartışmaları: 2002-2012* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 59.

ilişkiler bu kez İsrail'i rahatsız etmiştir. Bütün komşularla sorunları çözme politikası uygulama noktasında başarıya tam anlamıyla ulaşamamıştır. Ege'de Yunanistan'la ilişkiler, güneyde Irak'la, doğuda Ermenistan'la ilişkiler istenilen boyuta bu dönemde ulaşamamıştır.⁷³

Ancak Suriye ile ilişkiler bu dönemde AK Parti'nin en başarılı diplomatik girişimi ve komşularla sıfır sorun idealinin gerçekleşmesi olarak görülmüştür. Her ne kadar Suriye ile ilişkilerin gelişmesi ve yumuşaması AK Parti'den önceye dayansa da AK Parti Hükümeti'nin bu ilişkilerin gelişimine katkısı hiç şüphesiz tartışılmazdır.⁷⁴

Büyük enerji kaynaklarına sahip olmayan Türkiye'nin bir ticaret devleti olarak önceliği Orta Doğu'ya ihracatını artırmaktı. Bu politikanın uygulamada olduğu 2002-2010 arasında Türkiye, Arap Dünyası'na ticaret hacmini beş kat artırmayı başarmıştı.⁷⁵

ABD'nin Soğuk Savaş sonrası eğilimi, yani küresel jandarmalığa soyunması bölge ülkeleri için "istikrarın" maliyetini düşürmekteydi. Konjonktür komşularla sıfır sorun gibi politikaları da imkanı hale getirmişti. Komşularla sıfır sorun politikası her ne kadar güvenlik doktrini olarak algılsa da ticari yönü de ağır basmaktaydı. Uluslararası para piyasalarına ve iktisadi ağlara ulaşma kapasite olan sermaye gruplarına ticaret yapabilme imkanını maksimize eden bir politikaydı.⁷⁶

Arap Baharı'nın başlamasından sonra bu Türk dış politika vizyonu dramatik ve ciddi bir sınamayla yüz yüze kaldı. Ülke olarak Türk siyasiler baskıcı rejimlere karşı ortaya çıkan gösterilere sempatiyle yaklaştılar. Ancak Türkiye'nin bölge ülkeleriyle kurduğu ciddi ekonomik ilişkiler mevcuttu. Bu süreç Türkiye'nin bölgedeki ekonomik çıkarlarını tehlikeye atmaktaydı. Türkiye etik ile kişisel çıkar ikilemi arasında bir meydan okumayla karşı karşıya kalmıştı. Etik ve norm temelli dış politika bölgedeki demokratikleşme hareketlerine destek gerektirirken çıkar temelli strateji ise Türkiye'nin bölgedeki hayati ekonomik çıkarları için kademeli bir dönüşümü teşvik etmesini gerektirmekteydi.⁷⁷

⁷³ Gürevin, 2000'li Yıllarda Türkiye ve Proaktif Dış Politika, 31.

⁷⁴ Hasan Kösebalan, "Turkey and the New Middle East: Between Liberalism and Realism", *Perceptions* 16/3 (Autumn 2011), 105.

⁷⁵ Kösebalan, "Turkey and the New Middle East...", 111.

⁷⁶ Evren Balta, *Tedirginlik Çağı, Şiddet, Aidiyet ve Siyaset Üzerine* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 178.

⁷⁷ Ziya Öniş, "Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest", *Insight Turkey* 14/3 (July 2012), 49-50.

2011’de Suriye İç Savaşı’nın başlaması 2013’te Mısır’da meydana gelen askeri darbe Türkiye’nin güvenlik kaygılarını artırarak bölgesel politikalarındaki duruşunu da etkilemiştir. İç savaşlarla birlikte ortaya çıkan insani sorunlar tüm bölgeyi karmaşık bir hale sokmuştur. Bu ortamda haliyle Türkiye’nin de dış politika öncelikleri değişmiş ve dönüşmüştür.⁷⁸ 2013’teki Mısır’daki askeri darbeye kadar bölgede kalkınma ve iyi yönetime dair dönüşüm umutları mevcuttu. Türkiye de bu değişim taleplerine inanarak bu süreci kendi ekonomik ve siyasi yetenekleriyle desteklemeye çalıştı. Mısır’daki darbeden sonra Türkiye’nin öncelikleri de değişmeye başladı ve artık Türkiye güvenlik konularına odaklanmaya başladı.⁷⁹ Uluslararası alanın ve bölgenin daha çatışmacı hale gelmesi Türkiye’yi tüccar devlet olmaktan siyasetçi devlet olmaya iterek taraf seçmeye zorladı. Bu süreç AK Parti’nin iktisadi ve siyasi istikrar ile kurduğu mevcut pozisyonun da hızla erimesine sebep oldu.⁸⁰

Kısacası Arap ayaklanmalarının çeşitli örnekleri Türkiye’nin Orta Doğu’ya yönelik politikalarını etkilemiş ve bölgesel değişimler Türkiye’nin daha önce bölgedeki kazanımlarını da kaybetmesine neden olmuştur.⁸¹ “Komşularla Sıfır Sorun Politikası” artık 2013’te kendini güncellemesi ve yeni bir politik söylem gerektirmesi nedeniyle dramatik şekilde yerini “değerli yalnızlık” söylemine bırakmıştır.

1.2.2. 2014-2023 Arası Dış Politika İlkeleri “Realist Söylem ve Uygulamalar”

Orta Doğu ve Kuzey Afrika’daki belirsizlikler Türk siyaset yapıcılarını da Türkiye’nin dış politika önceliklerini gözden geçirmeye itmiştir. Bu dönemde yalnızlık söylemi değerli bir söylem olarak Türkiye’nin bölgedeki yalnızlığını tanımlamak için ana söylem haline gelmiştir. Küresel düzeydeki değişimler ve bölgesel krizler nedeniyle artık Türk dış politikası idealist söylemlerini geri planda bırakarak daha rasyonel ve gerçekçi bir dış politika çizgisine dönmüştür. Bu dönemde idealist dış politikanın Türkiye’ye kar-

⁷⁸ Doğan, “Küresel, Bölgesel ve Ulusal Gelişmeler Bağlamında...”, 1164.

⁷⁹ Özcan, “Turkish Foreign Policy under the AK Party”, 12.

⁸⁰ Balta, *Tedirginlik Çağı...*, 179.

⁸¹ Abdurrahman Gümüş, “Increasing Realism in Turkish Foreign Policy During Post-Davutoğlu Era”, *Insight Turkey* 24/4 (Fall 2022), 175.

zarar hesabında daha çok zarar verdiği görülmüş ve Türkiye uluslararası alanda yalnızlaşmaya devam etmiştir.⁸²

Türkiye bölgedeki radikal değişim yüzünden artık mevcut politikalarını sürdüremeyeceğini fark etmiş ve bu durum dış politikanın yeniden düzenlenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Ancak yeni yapılanma Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlık görevinin sona erdiği ve Cumhurbaşkanlığı görevinin başladığı 2014 yılına kadar gerçekleşmemiştir. Dış politikadaki değişim Ahmet Davutoğlu'nun görevi sona ermesiyle ve yerine Binali Yıldırım'ın gelmesiyle daha da hızlanmıştır.⁸³ Davutoğlu 5 Mayıs 2016'da Başbakanlık görevinden istifa etmiş, yeni kurulan hükümet Binali Yıldırım Başbakanlığında görevine başlamıştır. Binali yıldırım Erdoğan'la daha uyumlu çalışmış ve kritik konularda inisiyatifi Erdoğan'a bırakmıştır. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ise selefi Davutoğlu'ndan ayrılarak dış politikanın belirlenmesi sürecinde öne çıkan bir aktör olarak anılmamış, daha çok icracı bir bakan görüntüsü sergilemiştir.⁸⁴ Sonuç olarak 2014 yılında Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olması, 2015 yılında Çavuşoğlu'nun Dışişleri Bakanı olmasıyla dış politika büyük oranda bu iki aktörün söylem ve uygulamalarından oluşmuştur. 2017 yılında yapılan referandumla ve 2018'deki cumhurbaşkanlığı seçimiyle, dış politika büyük oranda Cumhurbaşkanlığı çatısı altında belirlenir olmuştur.⁸⁵ 2017 yılında yapılan referandumla "Parlamenter Sistem" den "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" ne geçilmiş, yürütme organına ait tüm yetkiler cumhurbaşkanında toplanmıştır.⁸⁶ Bu durumda eski dönemlerin aksine cumhurbaşkanının hem iç hem dış politikada daha aktif ve yetkili hale gelmesini sağlamıştır.

Bunlara ek olarak 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi hem iç hem de dış politikayı ciddi şekilde etkilemiştir. Yukarda saydığımız isimlerin partiden ayrılması ve AK Parti'nin Türk siyasetinde milliyetçi kimliği ile öne çıkan Devlet Bahçeli liderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile bu dönemde "Cumhur ittifakı" adı altında bir blok oluşturması diğer dönemlerden ayrılan farklardır. Bu nedenler özellikle

⁸² Şöhret, "The First Century of Turkish Foreign Policy", 627.

⁸³ E. Fuat Keyman, "A New Turkish Foreign Policy: Towards Proactive 'Moral Realism'", *Insight Turkey* 19/1 (January 2017), 59.

⁸⁴ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*..., 356-357.

⁸⁵ Eren, "Bütüncül Teori İnşası: Ak Parti Dönemi...", 15.

⁸⁶ Hamza Yurtyeri, "AK Parti Donemi Türk Dış Politikasında Cumhurbaşkanlarının Rolü", *Ortadoğu Etütleri* 11/1 (Haziran 2019), 189-190.

2017 sonrasının net olarak “Erdoğan Dönemi” olarak adlandırılmasına sebep olmuştur.⁸⁷ Bu dönemde MHP-AKP arasındaki ittifak Türkiye’nin de dış politikasında ümmetçilikten milliyetçi bir çizgiye kaymasına ve Batı’yla daha fazla çatışan dış politik eğilimin de güçlenmesine neden olmuştur.⁸⁸

2013’ten itibaren Türkiye’nin bölge ülkeleriyle ayrışarak kendi nüfuz alanını oluşturmayı hedeflediği gözlemlenmektedir. Bu durum ise Türkiye’nin dış politikada daha izole hale gelmesine yol açmıştır. 15 Temmuz darbe girişiminin ardından ülke içerisinde büyük çalkantıların ve uluslararası alanda güç kullanımının arttığı bir döneme denk gelmiştir. Her ne kadar darbe girişimi bastırılmış olsa da bu dönemden sonra sert güç yaklaşımı dış politikada daha görünür hale gelmiştir. 2020’den sonra ise Türkiye daha ihtiyatlı bir pozisyona geçmiştir. Uluslararası sistem belirsizleştikçe Türkiye daha dengeli bir dış politikaya evrilmiştir.⁸⁹

Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyindeki askeri operasyonları, Libya’daki UMH (Ulusal Mutabakat Hükümeti) ile yaptığı Deniz Yetki Anlaşması, II. Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’a verdiği destek genel olarak uluslararası aktörler tarafından sıcak karşılanmamıştır. “Komşularla Sıfır Sorun” politikasından sonra Türkiye bölgede izole hale gelmiştir. Arap Baharı sonrası Türkiye’nin bu durumu ise 2013’te Erdoğan’ın Dış Politika Danışmanı olan İbrahim Kalın tarafından “değerli yalnızlık” olarak tanımlanacaktır. Bu sorunların ve izolasyonun birçok nedeninin olması ve Türkiye’nin bu durumdan tek başına sorumlu olmamasına rağmen bu krizler Türkiye’nin dış politika yükünü artırmıştır. Sonuç olarak karar vericiler dönem içerisindeki hedeflere ulaşmak için bu krizlerle uğraşmak zorunda kalmışlardır.⁹⁰

Bu dönem, AK Parti’nin dış politika yönelimleri açısından daha rasyonel ve operasyoneldir. Güvenlik ve çıkar açısından katı politikalar gerektiren ve dolayısıyla değer temelli idealist politikaları uygulamalardan çıkaran “neorealizme” doğru bir kayma gözükmektedir. Ancak bu yeni dönemde AK Parti’nin dış politikası tamamen değerlerden

⁸⁷ Doğan, “Küresel, Bölgesel ve Ulusal Gelişmeler Bağlamında...”, 1164-1165.

⁸⁸ Balta, *Tedirginlik Çağı*, 184.

⁸⁹ Ayşe Küçük, “Uluslararası Sistemik Dönüşümler ve Türk Dış Politikasının 100. Yılı”, *Akademik Hassasiyet* 10 (Ekim 2023), 843.

⁹⁰ Gümüş, “Increasing Realism...”, 181.

arınmış ve sertlik yanlısı olarak değil rasyonel tercihlerin daha öncelikli olduğu bir dönem olarak gözükmemektedir.⁹¹

Özellikle Suriye’de IŞİD ve PKK-PYD terör örgütlerinin güç kazanması, 2016 yılındaki Darbe Girişimi, Rusya, ABD ve AB ülkeleri ile yaşanan sorunlar Türkiye’nin dış politikada güvenlik ve güç eksenli politikalara kaymasına neden olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçişle birlikte ise Recep Tayyip Erdoğan’ın lider etkisi realist politika uygulamaları sayısını artırmıştır. Dönemde sınır ötesi hareketler, sınır ötesi askeri üsler, Doğu Akdeniz’deki mücadele bunların başlıca örnekleridir. Sonuç olarak 2014’ten günümüze geline AK Parti Dönemi’nde Türk dış politikasında “realizmin yükselişinin” yaşandığı görülmektedir.⁹²

Bu dönemdeki uygulamalar ise değerli yalnızlık, ulusal çıkar ve stratejik özerklik gibi dış politika ilke ve söylemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1.2.2.1. Değerli Yalnızlık

Kavramın ilk kullanımı sosyal medya platformundan olmuştur. Dönemin Başbakanı Erdoğan’ın Danışmanı İbrahim Kalın, 1 Ağustos 2013 tarihinde sosyal medya platformu X’de (o gün ki ismi Twitter); “*Türkiye’nin Orta Doğu’da yalnız kaldığı iddiası doğru değil. Ama bir eleştiri söz konusuysa, bu değerli bir yalnızlıktır*” paylaşımını yaparak, Türk dış politikasının mevcut durumunun kavram üzerinden tartışmasını da başlatmıştır. Aslında bu konudaki tartışmalarda Türkiye’nin yalnız olduğu kabul edilmektedir. Ancak söz konusu yalnızlığın “değerli mi” yoksa “değersiz mi” olduğu üzerinde durulmaktadır. Türk dış politika yapıcılarının gözünde yalnızlığın bir tercih olmadığı, yalnızlığın bir amaç değil netice olduğu vurgulanmıştır. Değerli yalnızlık eleştirilerini ileri sürenlerin değerlendirmelerinde daha çok Orta Doğu bölgesine atıf yaptıkları görülmektedir. Daha spesifik anlamda ise Türkiye’nin Mısır, Suriye ve İsrail ile olan ilişkileri kastedilmektedir.⁹³

Peki Türk dış politikası nasıl bir yalnızlık içine düşmüştü? Kısaca bölgedeki ilişkilere bakacak olursak en dramatik durumun Arap Baharı ile başladığı görülmektedir.

⁹¹ Ayşe Sözen Usluer, “The July 15 Failed Coup Attempt and Its Implications for Turkish Foreign Policy”, *Bilgi/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 79 (Autumn 2016), 35.

⁹² Eren, “Bütüncül Teori İnşası: Ak Parti Dönemi...”, 24.

⁹³ Ahmet Hüsrev Çelik, “Türk Dış Politikasının Niteliği Üzerine Kavramsal Bir Tartışma”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (Temmuz 2016), 74-79.

Arap Baharı çerçevesinde ise en çarpıcı örnek Suriye’de yaşanmıştır. Suriye’de sokak eylemleri başladığında Türkiye önce çekingen bir tutum benimsemiştir. Suriye’de çatışmasız bir geçiş dönemi için görüşmelerde bulunmuş çünkü en iyi seçenek olarak bunu görmüştür. Fakat Beşar Esad sonuna kadar direnmeyi seçmiştir. Bu durum ise Türkiye’nin güvenlik endişelerini artırmıştır. Suriye’de 2016 yılına kadar askeri anlamda sahada bulunmayan Türkiye, krize müdahil olmak zorunda kalmıştır.⁹⁴

İlk etapta Türkiye’nin Batı ülkeleriyle Suriye konusunda politikaları uyuşmaktaydı. Her iki taraf da Suriye’de değişimi istiyorlardı. Ancak 2014’te IŞİD’in Musul’u işgal etmesi ve hızla büyümesi nedenleriyle Batılı devletler makas değiştirerek Suriye Rejiminin değişmesini öncelikleri arasından çıkardılar. Özellikle IŞİD’in PYD kontrolündeki Ayn el Arab’a saldırması Türkiye ile Batı ilişkilerinde temel kırılmaya neden oldu. Türkiye için terör örgütü olan PYD, Batılı devletler için IŞİD’le savaşta temel müttefikleri haline geldi.⁹⁵ Bunlara ek olarak ABD ile başlatılan “eğit donat” programından ABD tek taraflı kararlarla çekildi. Ekim 2015’te Amerikan Başkanı Obama muhaliflere yönelik “eğit-donat” programının istenilen etkiyi yaratamadığını ve artık PYD ile olan ilişkilerini geliştireceklerini duyurdu. Türkiye’nin tepkisini azaltmak içinse PYD’nin ismi SDG (Suriye Demokratik Güçleri) olarak değiştirildi.⁹⁶ Bu, Suriye’de Türkiye’nin yalnız kaldığının örneğiydi.

Mısır’da sokak eylemleri başladığında Hüsnü Mübarek’in iç dinamiklerle olmazsa bile dış dinamiklerle gideceğine dair bir öngörü oluşmuştu. Bu süreç sonunda Türkiye ile daha iyi ilişkilere sahip bir yönetim Mısır’da Mübarek sonrası dönemde ortaya çıktı.⁹⁷ Mısır’da yapılan seçimde Müslüman Kardeşler’in yani Muhammed Mursi’nin kazanması, Türkiye’nin de Suriye’de Müslüman Kardeşler’i desteklemesi, Türkiye açısından bir başarı olarak görüldü. Ancak kısa zaman sonra Mursi’nin Suudi Arabistan destekli bir darbe ile indirilmesi bu başarının kısa sürmesine neden oldu. Bu durum aynı zamanda AK Parti’nin Suriye politikasının da çökmesi anlamına gelmekteydi. Ancak bu durum AK Parti için bir geri adım attırmadı hatta söylem ve uygulamalarda ısrarcı

⁹⁴ Hasan Basri Yalçın, “Ortadoğu’da Yeni Durum ve Türkiye’nin Dış Politika Stratejisi” 2013 *Türk Dış Politika Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2016), 26.

⁹⁵ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*..., 253.

⁹⁶ Selen Temizer, “ABD, Türkiye’nin güvenini neden kaybetti?”, *Anadolu Ajansı* (14.02.2018).

⁹⁷ Yalçın, “Ortadoğu’da Yeni Durum ve Türkiye’nin Dış Politika Stratejisi” 25.

olunmasına neden oldu.⁹⁸ Darbe; Mursi yönetimini destekleyen Türkiye ile darbeye destek veren başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerinin ikili ilişkilerini olumsuz etkiledi. Türkiye ise darbeye iktidara gelen Abdülfettah es-Sisi Rejimi'ni tanımadı.⁹⁹ Türkiye bu yaklaşımına Batı ülkelerinden ve Batılı müttefiklerinden umduğu desteği bulamadı. Sonuç olarak Türkiye'nin Mısır politikası şu üç sonucu doğurdu. Birincisi Mısır'da iktidara gelen Müslüman Kardeşler Türkiye ile yakın ilişkilere sahipti. Ve bu durum Türkiye'nin Suriye politikasında da umut verici bir gelişmeydi. Ancak darbe sadece Türkiye'nin Mısır politikasına sekte vurmadı aynı zamanda Suriye politikasına da sekte vurdu. İkincisi Türkiye Mısır'daki darbeye başlayan süreçte Körfez ülkeleriyle hızlı bir rekabete girdi ve bu rekabet şiddetlenerek arttı. Üçüncü olarak Türkiye, darbeye karşı tavırda Batılı ülkelere beklediği desteği bulamadı. Sonuç olarak Türkiye Mısır'da da yalnız bırakılmış oldu.

Bölgedeki bir diğer sorun yaşanan ülke ise İsrail olmuştur. Türkiye, Suriye ve İsrail arasında arabuluculuk faaliyeti yürütmekteydi. Türkiye'yi ziyareti sırasında İsrail Cumhurbaşkanı Ehud Olmert şiddetten uzak durmayı taahhüt etmişti. Bu ziyaret dönüşünden kısa süre sonra İsrail'in Gazze'de operasyon başlatması Türkiye için aldatılmışlık olarak algılandı. Türkiye, Suriye-İsrail arasındaki arabuluculuk faaliyetine son verdiğini açıkladı. İlişkileri geren bir diğer gelişme ise 2009 yılında Davos'ta dönemin Başbakanı Erdoğan'ın sözünün kesilmesine tepki göstererek "One minute" çıkışı oldu.¹⁰⁰ 2010 yılında ise başka bir kriz olan "alçak koltuk" krizi yaşandı. İsrail Dışişleri Bakanı Danny Ayalon Türk Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'la görüşmesi sırasında büyükelçinin oturduğu koltuğu gösterip yükseklik farkına işaret etmesi had bildirme olarak yorumlandı.¹⁰¹ 2010 yılında ise Mavi Marmara Olayı ilişkileri kopma noktasına getirdi. Yardım gönüllülerinden oluşan insani yardım gemisine İsrail'in saldırısı sonucu 10 Türk vatandaşı hayatını kaybetti.¹⁰² Türkiye ise bu olay sonucunda İsrail ile ilişkilerini büyükelçilik düzeyinden ikinci kâtip seviyesine düşürdü ve Ankara normalleşmek için 3

⁹⁸ Balta, *Tedirginlik Çağı*, 181.

⁹⁹ Yılmaz Ensaroğlu, Hatem Ete, Bekir S. Gür, Erdal Tanas Karagöl, Ufuk Ulutaş(ed.) *2013'te Türkiye* (Ankara: SETA Yayınları, 2013), 121.

¹⁰⁰ Hasan Kösebalan, "Türkiye ve Ortadoğu'da Yeni Düzen Arayışı", *2011 Türk Dış Politika Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Resul Usul(ed.) (Ankara: SETA Yayınları, 2012), 148.

¹⁰¹ Mensur Akgün, "İsrail- Türkiye İlişkileri ve Arap Dünyasında Değişim" *2011 Türk Dış Politika Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Resul Usul(ed.) (Ankara: SETA Yayınları, 2012), 158-159.

¹⁰² Elif Küçük, "Mavi Marmara Saldırısının Üstünden 14 Yıl Geçti", *Anadolu Ajansı* (30.05.2024).

koşulun sağlanması talep etti. Birincisi İsrail'in özür dilemesi. İkincisi mağdur ailelere ödenecek tazminat. Üçüncüsü ise Gazze'ye uygulanan ablukanın kaldırılmasıydı. Uzun süre kopuk olan ilişkiler devreye Amerikan Başkanı Obama'nın girmesiyle ancak 6 yıl sonra 15 Ekim 2016'da İsrail'in büyükelçi atamasıyla tekrar başlayabildi.¹⁰³ Bu süreçten kısa süre sonra ise Donald Trump ABD Başkanlık koltuğuna oturduğunda Orta Doğu'daki İsrail-Filistin gerginliği ve bölge ülkelerini de kapsayan bir plan ortaya koydu. Bu plana "yüzyılın anlaşması" ya da "Trump barışı" gibi isimler takıldı. Anlaşmanın en önemli maddesi ise Kudüs'ün birleşik şekilde İsrail'in başkenti olmasını öngörmesiydi.¹⁰⁴ Bu plan çerçevesinde Trump yönetimi 2018'de büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı aldı. 14 Mayıs'ta yapılan tören sırasında gösteri düzenleyen Filistinlilere İsrail'in acımasız müdahalesi sonrası çok sayıda Filistinli öldü ya da yaralandı. Bu olaylar akabinde gerginleşen ilişkiler Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi'ne ülkesine gitmesini tavsiye etmesine neden oldu. Aynı şekilde İsrail de Türkiye'nin Büyükelçisi'ne ülkesine dönmesini tavsiye etti.¹⁰⁵ Bu gelişmeler sonucunda Süreç yine Mavi Marmara Olayı'nın başladığı noktaya dönmüş, 2020'deki yumuşamaya kadar ilişkiler Doğu Akdeniz'deki rekabet de dahil gergin ve kopuk seviyede sürmüştür.

Sonuç olarak Arap Baharı'yla başlayan süreç demokratik değişim umutlarının azaldığı ve Türkiye gibi değişimden tavır alan ülkelerin yalnız kalmasına neden olmuştur. Bu duruma karşı dışarıdan gelen eleştiriler ise Türkiye'nin kendine aşırı güvenmesi üzerinden olmuştur. Ancak Türkiye bölgedeki müttefiklerini terk etmemiş, müttefikleri tarafından terk edilmiştir. Batılı devletlerin demokratik değişimlere ilgilerini kaybetmeleri ya da bunları görmezden gelmeleri bölgede demokrasiyi savunan Türkiye'yi yalnız bırakmıştır.¹⁰⁶ Süreç içerisinde Arap Baharı'nı kendilerine tehdit gören Arap ülkeleriyle de Türkiye kaçınılmaz şekilde karşı karşıya gelmiştir. Süreç ilerledikçe bu gerginlikler daha da derinleşmiştir.

¹⁰³ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*..., 338-341.

¹⁰⁴ "16-20 Ocak 2020 Türkiye'nin Savunma-Güvenlik-Dış Politikasını İlgilendiren Gelişmeler", 21. *Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, (Erişim 20 Ekim 2024).

¹⁰⁵ Haydar Oruç, "Türkiye'nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikası 2018", *2018 Türk Dış Politika Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2019), 164.

¹⁰⁶ Ensaroğlu vd., *2013'te Türkiye*, 120.

1.2.2.2. *Dostları Kazanma Düşmanları Azaltma*

2014-2023 yılları arası dış politikada Arap Baharıyla başlayan süreçte bölge ülkeleriyle derinleşen krizler öne çıkmaktadır. Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileri de aynı derecede gerginleşmiş ve krizlere sebebiyet veren olaylar yaşanmıştır.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Türkiye ulusal çıkarı çerçevesinde dış politika uygulamalarına başvurdukça, yani dış politikada kendi çıkarı gereği hareket ettiği uygulamaları artırdıkça yeniden eksen kayması tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Yıllardır devam eden bu tartışmalara Cumhurbaşkanı Erdoğan şu sözlerle açıklama getirmiştir: *“Birilerinin iddialarının aksine, ülkemizde bir eksen kayması yaşanmamış; bilakis uzun arayışlardan sonra ülkemiz asıl eksenini bulmuştur. Bu eksenin adı da Türkiye eksenidir.”*¹⁰⁷ Bu açıklamayla Türkiye'nin çıkarlarının öncelendiği bir dış politika benimsendiği anlaşılmaktadır.

Türkiye eksenli dış politika, Türkiye'nin dış politikaya sıfır toplamı bir oyun¹⁰⁸ olarak bakmadığı kendi milli hak ve menfaatleri çerçevesinde dış politikayı 360 dereceden okuması ve uygulaması sürecini ifade etmektedir. Bu politikanın üç ayağı bulunmaktadır. Birinci ayağı, tarih ve coğrafya ayağıdır. Hem coğrafi hem de tarihi olarak Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya ek olarak Malezya, Endonezya ve Latin Amerika'ya kadar ikincil, üçüncül hatta dördüncü halkalar olan bölgelerin jeopolitik öncelikler çerçevesinde yeniden yorumlanması ve bu bölgelerde Türkiye'nin imkân ve kabiliyetlerinin artırılmasıdır. İkinci ayağı ise yumuşak güç ve sert güç unsurlarını harmanlayarak akıl güç veya akıllı güç olma kabiliyetini gerçekleştirmektir. Bu da Türkiye'nin iradesinin sağlam bir askeri güçle siyasi perspektiften ortaya konmasını ifade eder. Üçüncü ayağı ise diplomasi ve liderliktir. Dünyanın herhangi bir bölgesindeki krize ulusal çıkar çerçevesinde müdahale etmek olarak yorumlanmaktadır. Liderlikten kasıt ise ortaya konulan sistemin lider tarafından güçlü bir irade ile uygulanması sürecini ifade etmektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ İletişim Başkanlığı (CİB), “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Milli İstihbarat Teşkilatının 97. Kuruluş Yılı Dönümü Etkinliklerine Katılarak Konuşma Yaptı”, (10.09.2024).

¹⁰⁸ Sıfır Toplamı Oyun; bir tarafın kazancının diğer taraf için kayıp anlamına geldiği oyundur. Bu modelde bir tarafın kazancı diğer tarafın kaybına eşit olduğu için sonuç daima sıfır çıkmaktadır. Bu oyunda aktörler arasında tam rekabetli bir yapı söz konusudur.

¹⁰⁹ İbrahim Kalın, “Türk Dış Politikasının Yüzyılı” *SETA* (Nisan 2023), 11-18.

Arap Baharı ile başlayan yalnızlaşma süreci, Türkiye'nin önceki dönemlerde iyi ilişkilere sahip olduğu ülkelerle tekrardan normalleşme girişimlerine başlaması ile son bulmuştur. Bu normalleşme süreci ise Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından “*düşman üretme değil dost kazanma dönemi*” söylemiyle ifade edilmiştir.¹¹⁰

Türkiye'nin bu dönem normalleşme başlattığı ülkeler; BAE, Suudi Arabistan, İsrail ve Mısır olmuştur. Arap Baharı'nın getirdiği sorunların bir kısmının ortadan kalkması ülkelerin normalleşme sürecinde ulusal çıkarlarını kenara bırakmadan normalleşmesinin yolunu açmıştır. 24 Kasım 2021'de dönemin BAE Veliaht Prensi Muhammed bin Zayed'in Ankara ziyareti buna mukabil Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 14-15 Şubat 2022 tarihinde Abu Dabi ziyareti BAE-Türkiye normalleşmesini önemli ölçüde sağlamıştır.¹¹¹

Suudi Arabistan ilişkilerinde ise Arap Baharı'ndaki rekabetten hariç ilişkileri geren diğer bir sorun da 2018 yılında yaşanmıştır. Suudi rejimine muhalif gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın 2018 yılında Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğunda öldürülmesi ve bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Suudi Veliaht Prensi'nin Cemal Kaşıkçı'nın ölüm emrini verdiğinin bizzat açıklanması uzun süre ilişkilerin donmasına neden olmuştur.¹¹² Ancak 2022 yılında davanın Suudi Arabistan yargısına devredilmesi ilişkilerde yumuşamaya doğru bir ivme kazandırmıştır.¹¹³ Cumhurbaşkanı Erdoğan 28 Nisan 2022'de Cidde ziyareti gerçekleştirmiş ve buna mukabil Suudi Arabistan Veliaht Prensi Muhammed bin Selman da 22 Haziran 2022'de Ankara'yı ziyaret etmiştir. Suudi Arabistan tarafı ziyarette Türk ürünlerine uygulanan ambargonun kaldırıldığını ilan ederek ikili ilişkilerde normalleşmenin önünü açmıştır.¹¹⁴

Mısır ile normalleşme ise 2022 yılında Katar'da düzenlenen Dünya Kupası töreninde Katar Emiri Temim'in aracılığıyla gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mısır Devlet Başkanı Abdülfettah es-Sisi ile ilk defa bu törende karşı karşıya gelip el

¹¹⁰ “Başkan Erdoğan: Dost Kazanma Süreci”, *Akşam* (1 Mayıs 2022).

¹¹¹ Burhanettin Duran, “Türkiye and the Future of Normalization in the Middle East”, *Insight Turkey* 24/2 (July 2022), 162-172.

¹¹² “Kaşıkçı Cinayetini Dünyaya Duyuran Türkiye, Davayı Suudi Arabistan'a Devretme Noktasına Nasıl Geldi?” *BBC Türkçe* (07.04.2022).

¹¹³ “Cemal Kaşıkçı Davası Suudi Arabistan'a Devredildi”, *NTV* (07.04.2022).

¹¹⁴ Ruveyda Görcüer, Hakkı Büyükbaş, “Tarihsel Çerçeve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri ve Dış Politikaya Yansıması”, *Erciyes Akademi* 36/4 (Aralık 2022), 1996.

sıkışmıştır.¹¹⁵ 2023 Temmuz’unda ise karşılıklı büyükelçiler atanmış ve diplomatik ilişkiler yeniden kurulmuştur. 14 Şubat 2024 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Mısır ziyareti¹¹⁶ ve ardından 4 Eylül 2024’te Mısır Devlet Başkanı es-Sisi’nin Türkiye ziyareti¹¹⁷ ilişkilerin normalleşmesinde önemli adımlar olmuştur.

Türkiye’nin bir diğer normalleşme adımı attığı ülke ise Suriye olmuştur. 2022’in sonları 2023’ün başlarında iki ülkenin diplomatik yetkilileri Rusya’nın arabuluculuğunda görüşmeler yapmıştır. Ancak 2023’te bu görüşmelerden istenilen sonuç elde edilememiştir. Bunun nedeni ise Suriye tarafının normalleşme için ön koşul olarak Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyinden çekilmesini talep etmesi olmuştur.¹¹⁸ Türkiye ise Suriye’nin toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu mevcut durumda kendi güvenliği için bunun mümkün olmadığını belirtmiştir. 29 Haziran 2024’te Cumhurbaşkanı Erdoğan “Esad’ı Türkiye’ye davet edeceğiz” açıklamasıyla liderler seviyesinde görüşme imkanının olabileceği belirtmiştir.¹¹⁹

İsrail ile yumuşama ise İsrail Cumhurbaşkanı Herzog’un 2021 Temmuz seçiminden sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından tebrik telefonu alması ile başlamıştır.¹²⁰ Yumuşama süreci çerçevesinde İsrail Cumhurbaşkanı Herzog, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın davetiyle 9 Mart 2022’de Türkiye’ye gelmiştir.¹²¹ 17 Ağustos 2022’de ise taraflar karşılıklı olarak büyükelçi atama kararı almışlardır.¹²² 2023 yılı Eylül ayında ise BM Genel Kurulu için New York’ta bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İsrail Başbakanı Netanyahu ilk defa yüz yüze görüşme gerçekleştirmişlerdir.¹²³ Ancak tüm bu normalleşme adımlarından sonra Hamas’ın 7 Ekim Aksa Tufanı Operasyonu’nu

¹¹⁵ Muhittin Ataman, “Normalleşme Sürecinin Son Cephesi: Türkiye-Mısır İlişkilerinin Gelişmesi”, *SETA* (18.03.2023).

¹¹⁶ “Cumhurbaşkanı Erdoğan Mısır’da”, *TRT Haber* (14.02.2022).

¹¹⁷ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mısır Cumhurbaşkanı Sisi ile Bir Araya Geldi”, *Anadolu Ajansı* (04.09.2023).

¹¹⁸ “Türkiye-Suriye Normalleşme Sürecinde Hangi Adımlar Beklenebilir, Tarafların Pozisyonları Ne?”, *BBC Türkçe* (15.07.2024).

¹¹⁹ Nebi Miş, “Suriye ile İlişkileri Yeniden Tesis Etmek”, *SETA* (08.07.2024).

¹²⁰ Kadriye Sınmaz, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Normalleşme Adımları”, *İNSAMER Analiz* (Şubat 2022), 2.

¹²¹ Haydar Oruç, “Türkiye’nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikaları 2022”, *2022 Türk Dış Politika Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2023), 161.

¹²² Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri” (Erişim 19.09.2024).

¹²³ “Erdoğan ve Netanyahu İlk Kez Yüz Yüze Görüştü”, *BBC Türkçe*, (20.10.2023).

başlatması ve akabinde İsrail'in Gazze'ye başlattığı soykırım sonucu ilişkiler tekrar kopmuştur.

1.2.2.3 Ulusal Güvenlik ve Stratejik Özerklik

AK Parti'nin ikinci döneminde (2014-2023) diğer dönemden belli başlı kopuşlar olduğu açıktır. Önceki dönemin aksine bu dönemde AB üyeliğine bağlılık giderek zayıflamıştır. Türkiye'nin giderek daha iddialı ve kendine güvenen bir dış politika ile bölgesel güç olarak hareket etme arzusu göze çarpmaktadır. Türk dış politikası bu dönemde öncesinde olduğu gibi uluslararası anlaşmalara ve kurumlara uyumlu bir şekilde hareket etmeye devam etmiştir. Ancak çatışmalarda Batı ittifakından bağımsız hareket etme eğilimi de göze çarpmaktadır.¹²⁴ Bu dönemde Batılı devletlerin özellikle de ABD'nin Suriye'de PYD/YPG güçlerine destek vermesi ve Rusya'nın Suriye krizine müdahil olması Ankara'yı proaktif bir dış politikaya zorlamıştır. Askeri gücünün iyi bir düzeyde olması Türkiye'nin çevresindeki çatışmalı bölgelerde askeri müdahalede bulunabileceği anlamına gelmiş bu da Türkiye'ye dış politikada hareket serbestisi sağlamıştır. Bu yönelim Türkiye'nin Basra Körfezi, Afrika Boynuzu, Levant ve özellikle Doğu Akdeniz'de önemli diplomatik başarılar elde etmesini sağlamıştır.¹²⁵ Bu dönem ve politikaları değerli yalnızlık döneminden bağımsız değil aksine bu dönemle uyumludur. AK Parti'nin MENA (Ortadoğu ve Kuzey Afrika) politikası 2016'dan sonra daha da belirgin hale gelmiştir. Türk dış politikası bu dönemde giderek daha da fazla askeri araçlar kullanmaya başlamıştır. Bu askeri araçlar özellikle Türkiye'nin en büyük endişesi PKK ile bağlantılı olan PYD/YPG üzerinde yoğunlaşmıştır.¹²⁶ Türkiye Orta Doğu'da ve bölgesinde yalnızlaştığı bir dönemde tehdit algılamalarına karşı ise "ulusal güvenlik" söylemini sıkça kullanmıştır. Ulusal güvenlik söylemi sınır dışı askeri operasyonlar ve diğer alanlardaki rekabetlerde sıkça başvurulan bir söylem olmuştur. Ulusal güvenlik çerçevesinde uygulanan dış politika hamleleri ise Türkiye'ye dış politikada stratejik bir özerklik sağlamıştır. İki politika da birbirini tamamlayan bir nitelikte olmuştur.

¹²⁴ Ziya Öniş, "Multiple Faces of the 'New' Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique", *Insight Türkiye* 13/2 (Winter 2011), 50.

¹²⁵ Güler Kalay, "Türk Savunma Sanayisi ve Türk Dış Politikasının Karşılaştırılması", *Ortadoğu Analiz* 14/28 (Ağustos 2023), 35.

¹²⁶ Altunışık ve Martin, "Turkey and the Middle East and North Africa...", 88.

Bu dönem Türkiye'nin Orta Doğu'dan kaynaklı tehdit algılamalarının yükseldiği bir döneme denk gelmektedir. Türk dış politikasının Orta Doğu'ya yönelik olarak şu özellikleri gösterdiği söylenebilir. Birincisi artan tehdit algısı ve ulusal güvenlik tehditlerine yükseltelen konuların güvenlikleştirilmesi. İkincisi, diğer bölge güçleriyle jeopolitik rekabete girme. Üçüncüsü, artan askeri güç kullanımı. Dördüncüsü, tek taraflı eylem tercihi ve geleneksel ittifaklara güvenmeme.¹²⁷ Bu kapsam da dört sınır ötesi harekât Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı, Bahar Kalkanı ve Doğu Akdeniz'deki rekabet "ulusal güvenlik söylemi" kapsamında, Libya ve Katar'daki davranışlar ise daha çok "stratejik özerklik" kapsamında ele alınabilir. Bu örnekleri sırayla incelemek politikanın kapsamını anlamamıza yardımcı olacaktır.

Suriye İç Savaşı'nın zaman içerisinde karakterinin değişmesi ve aktörlerin farklılaşması Türkiye'nin Suriye politikasını da değiştirmiştir. Zamanla Suriye'de iki aktör öne çıkmış ve güçlenmiştir. Birinci aktör PKK'nın Suriye kolu PYD/YPG terör örgütü, ikinci aktör ise El Kaide'nin bir türevi olan IŞİD terör örgütüdür. Türkiye tarafından da terör örgütü olarak kabul edilen bu iki yapı zaman içerisinde Suriye'nin kuzeyinde egemenlik iddiasında bulunur hale gelmişlerdir. Bu kapsamda Türkiye 24 Temmuz 2016 tarihinde ÖSO (Özgür Suriye Ordusu) ile birlikte Fırat Kalkanı Harekâtını başlatmıştır. Çok hızlı bir başarı ile IŞİD'in güçlü olduğu Cerablus yerleşimi ele geçirilmiştir. Bu operasyon ile sınır hattı üzerinde bulunan IŞİD terör örgütü varlığına son verilmiştir. Türkiye'nin ikinci harekâtı ise Zeytin Dalı olmuştur. 20 Ocak-18 Mart 2018 tarihleri arasında icra edilen operasyonda Afrin bölgesi PYD/YPG'den arındırılmıştır. Son operasyon ise 9 Ekim 2019'da başlatılan Barış Pınarı Harekâtı olmuştur. Operasyonun 4. gününde Rasulayn, 5. gününde ise Tel Abyad merkezleri ele geçirilmiştir.¹²⁸ Suriye'de gerçekleştirilen son operasyon ise Bahar Kalkanı Harekâtı olmuştur. Rusya destekli Esed güçlerinin 27 Şubat 2020 tarihinde İdlib'in Balyan beldesindeki gözlem noktasına gitmekte olan Türk askeri konvoyunu hedef alması sonucu 34 Türk askeri şehit olmuştur. Bu saldırı sonucunda Türkiye 2011'den sonra rejimi doğrudan hedef alan operasyonu başlatmıştır.¹²⁹ Operasyon 27 Şubat- 6 Mart 2020

¹²⁷ Meliha Benli Altunışık, "The New Turn in Turkey's Foreign Policy in the Middle East: Regional and Domestic Insecurities" *IAI Papers* 17/20 (July 2020), 5.

¹²⁸ "Barış Pınarı Harekâtının Üzerinden 5 Yıl Geçti" *Anadolu Ajansı*, (08.10.2024).

¹²⁹ Riad Domazeti, Mesut Özcan, "Bahar Kalkanı Harekâtı; Askeri, Siyasi ve Stratejik Hedefler", *İNSAMER* (03.03.2020), 1-2.

tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve birçok rejim ordusu unsuru hedef alınmıştır. Operasyon hem karadan hem havadan icra edilerek rejim ordusunun altyapısı ciddi oranda tahrip edilmiştir.¹³⁰ Bu harekâtların amaçlarına bakıldığında ise ilk olarak Türkiye'nin güneyinde ve Suriye sınırları içerisinde oluşturulmak istenen terör yapılarının engellenmesidir. İkinci amaç ise kurtarılan bölgelere mültecilerin yerleştirilmesidir.¹³¹

Akdeniz'deki rekabete gelirse Akdeniz günümüzde enerji kaynaklarının taşındığı ticari rota olmanın yanında enerji kaynaklarını da bünyesinde barındıran bir bölge konumuna gelmiştir. Doğu Akdeniz'de keşfedilen hidrokarbon rezervlerinin ihracatçısı olmak isteyen devletler arasında bölgede rekabet yaşanmaya başlamıştır. Mevcut pozisyonlara ek olarak bölgede zaten var olan Kıbrıs Meselesi, Türk-Yunan anlaşmazlığı ve Filistin Sorunu gibi meselelerde bölgedeki rekabeti güçlendirmiştir.¹³² Bu rekabet çeşitli ittifakları doğurmuştur. Türkiye'yi dışarıda bırakan birtakım enerji güzergâhı projeleri ortaya atılmıştır. Mevcut kapasitesi ile çıkardığı rezervleri sadece Mısır ve Lübnan'a ihraç eden İsrail, sahip olduğu bu enerji kaynaklarını Avrupa ve dünya pazarına ulaştırmayı hedeflemektedir. İsrail'in Yunanistan üzerinden Avrupa'ya ulaşacağı East-Med güzergâhı ise Türkiye ile rekabete sebep olmaktadır. Rekabet ise East-Med güzergâhından kaynaklanmaktadır. Bölgede Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ise ABD desteğini alarak bir enerji merkezi olma iddiası taşımaktadır. Bu bağlamda geliştirdiği Vasilikos Planı çerçevesinde bölgede bir LNG tesisi kurarak Afrodite ve Leviathan sahasındaki doğalgazı buraya taşıyıp işlemeyi, işlenen bu enerji kaynaklarını ise Yunanistan üzerinden Avrupa pazarına ulaştırmayı hedeflemektedir.¹³³ Dünya hidrokarbon rezervlerinin üçte ikisine yakınının bu havzada yer alması Türkiye'nin ekonomik dönüşümünde önemli bir faktördür. Türkiye'nin %70 oranında enerjide dışa bağımlılığı bu noktada bağımlılığını azaltma avantajı, enerjide arz merkezi ve ticaretinde de merkezi bir konuma gelmek gibi hedefleri için bölge önemlidir.¹³⁴ Türkiye ise Doğu Akdeniz'de kendisine karşı girişilen politikalara "Mavi Vatan" doktrinini ilan ederek

¹³⁰ Hüseyin Yeltin, "Bahar Kalkanı Harekâtının Türkiye'ye Kazandırdıkları", *Uluslararası Politika Akademisi* (20 Eylül 2022).

¹³¹ İsmail Numan Telci, "Askeri ve Diplomatik Zafer Olarak Barış Pınarı Harekâtı", *Ortadoğu Analiz* 10/90 (Kasım-Aralık 2019), 14-15.

¹³² Recep Yorulmaz, "Doğu Akdeniz'de Enerji Denklemi ve Türkiye", *Ortadoğu Analiz* 10/86 (Nisan 2019), 90-91.

¹³³ Yorulmaz, "Doğu Akdeniz'de Enerji Denklemi ve Türkiye", 92.

¹³⁴ Yorulmaz, "Doğu Akdeniz'de Enerji Denklemi ve Türkiye", 94.

cevap vermiştir.¹³⁵ Türkiye'nin denizlerdeki Misak-i Milli'si olarak tanımlanan bu doktrine göre vatan sınırlarının 783 bin kilometre kareden ibaret olmadığı dahası üç tarafı denizlerin çevirdiği 462 bin kilometre karenin de vatanın bir parçası olduğu görüşü savunulmaktadır.¹³⁶ Bu doktrin çerçevesinde Libya ile Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına Dair Mutabakat Zaptı imzalanmış ve Türkiye'nin Batıdaki deniz sınırları yasal zemine oturtulmuştur. Bu hamle ile Türkiye bölgede kendisine karşı oluşturulacak en kötü senaryonun önüne geçmiştir.¹³⁷ Bu anlaşmadan sonra ilki 2019'da olmak üzere Türkiye her yıl düzenli olarak Mavi Vatan kapsamında deniz tatbikatlarına da başlamıştır. Sondaj çalışmalarına ek olarak Navtex ilanları da Türkiye'nin Doğu Akdeniz konusundaki kararlı duruşunu pekiştirmiştir.¹³⁸ Son dönemlerde East-Med projesinden ABD'nin yüksek maliyet yüzünden desteğini çekmesi¹³⁹ ve Mısır-Türkiye yaklaşması Doğu Akdeniz'de Türkiye lehine dengeleri değiştirmesi olası gözükmemektedir.

Libya'daki Türkiye müdahalesine gelecek olursak; Muammer Kaddafi Libya'yı 42 yıl boyunca yönetimi altında bulundurmuş, Arap Baharı gösterileriyle de iktidardan düşmüştür. 2014 Haziran'ında ise geçiş sürecini tamamlamak için seçimler gerçekleştirilmiştir. Ancak seçim ülkeyi ikiye bölen Tobruk ve Trablus merkezli iki meclisli ve iki hükümetli bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. BM'nin tanıdığı GNA/UMH Sıraç Başkanlığında faaliyet gösterirken, Mısır ve Körfez destekli paralel devlet kurumlarının yer aldığı Tobruk merkezli yapı da varlığını sürdürmüştür. 2017 yılına gelindiğinde Tobruk Temsilciler Meclisi tarafından desteklenen Halife Hafter güçleri Bingazi'yi ele geçirip, ülkenin güneyine doğru ilerleyerek Libya topraklarının üçte birinde kontrolü sağlamışlardır.¹⁴⁰ Hafter'in 2019 Nisan'ında Trablus'a saldırmasının ardından Türkiye'nin UMH'ye sağladığı askeri destek ise sahadaki dengeleri değiştirmiştir. 2019 Kasım'ında UMH ve Türkiye arasında Güvenlik ve Askeri İş birliği Anlaşması ile Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. UMH'nin

¹³⁵ Oğuzhan Demirdöğen, "Mavi Vatan Doktrini Çerçevesinde Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikası", *Ortadoğu Analiz* 11/95 (Eylül-Ekim 2020), 75.

¹³⁶ Merve Çakır, "Mavi Vatan Doktrinin Oluşumu ve Gelişimi", *Ortadoğu Analiz* 13/118 (Eylül-Ekim 2020) 61.

¹³⁷ Demirdöğen, "Mavi Vatan Doktrini...", 75.

¹³⁸ Çakır, "Mavi Vatan Doktrinin Oluşumu ve Gelişimi", 61.

¹³⁹ "ABD'den 'East-Med' Açıklaması: Zaman ve Para Harcamak Gereksiz", *TRT Haber*, (07.04.2022).

¹⁴⁰ Nebahat Tanrıverdi Yaşar, "Rekabetin Gölgesinde Libya", *Ortadoğu Analiz* 10/85 (Ocak-Şubat 2019), 48-51.

Türkiye’den askeri yardım talep etmesiyle, TBMM 2 Ocak 2020’de Cumhurbaşkanının Libya’ya asker göndermesine izin veren tezkereyi kabul etmiştir. Bu kapsamda askeri eğitim, sağlık ve danışmanlık konularında UMH’ye destek vermek amacıyla Türk askeri Libya’ya gönderilmiştir. Türkiye’nin askeri hamlesi Hafter güçlerine karşı UMH’nin önemli başarılar elde etmesini sağlamıştır.¹⁴¹ Bu noktada Türkiye dış politikada uzun yıllar göz ardı edilen askeri güç kullanımı bu dönemde Libya örneğinde olduğu gibi sıkça başvurulmuş bir argüman olmuştur.¹⁴² Türkiye’nin UMH ile imzaladığı Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Mutabakatı, Doğu Akdeniz’deki tezleri için hayati önem taşımaktadır. Türkiye bu haklarının korunması kapsamında Libya’da sahaya aktif olarak inmiş ve gerektiğinde askeri güç kullanabileceğini kanıtlamıştır.

2000’li yıllarda AK Parti diğer bölgelerde olduğu gibi Körfez bölgesinde de yeni bir açılım sergilemiştir. Bu kapsamda Körfez İş birliği Konseyi (KİK) üyeleriyle Kuveyt, Katar, Umman, BEA ve Bahreyn ile üst düzey karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ancak zamanla ortaya çıkan Körfez-İran rekabeti ve KİK üzerinde Suudi Arabistan baskınlığı gibi nedenlerle Katar, Türkiye’yi Körfez’de yeni bir dengeleyici güç olarak görmeye başlamıştır. İki aktörün de bölgede gerçekleştirdiği arabuluculuk faaliyetleri, bölgede gerçekleştirmeyi amaçladıkları ekonomik hedeflerin benzerlikleri iki aktör arasındaki uyumun göstergeleri olmuştur.¹⁴³ Kuzey Afrika’daki ayaklanmaların Körfez’e sıçrayacağından endişe duyan bölge ülkeleri Katar’ın tam tersi bir tutum takınmasıyla ilişkileri kopma noktasına getirmişlerdir. Bu gelişmeler nedeniyle Suudi Arabistan liderliğindeki bölge ülkeleri 5 Haziran 2017’de Katar’a abluka uygulaması başlatmışlardır. Abluka başarısız olmuş Katar politik duruşundan geri adım atmamıştır.¹⁴⁴ Ancak ablukanın başarısız olmasındaki en büyük etken ise Türkiye’nin ablukaya karşı verdiği destek olmuştur. Bunun temel belirleyicisi ise Katar’daki Türk askeri varlığı olarak gösterilmektedir. Türkiye’nin Katar ile ilk askeri temasları 2007’de imzalanan Askeri İşbirliği Anlaşması ile başlamış, 2014 yılında imzalanan ve Mart 2015’te yürürlüğe giren anlaşma gereğince sembolik sayıda Türk askeri Doha’da bulunan Tarık

¹⁴¹ Ramazan Erdağ, “Libya Krizinde Türkiye’nin Pozisyonu”, *Ortadoğu Analiz* 12/100 (Nisan 2021), 50.

¹⁴² İsmail Numan Telci, “Türkiye Karşısı İttifakın Libya Açmazı”, *Ortadoğu Analiz* 11/94 (Temmuz-Ağustos 2020), 13.

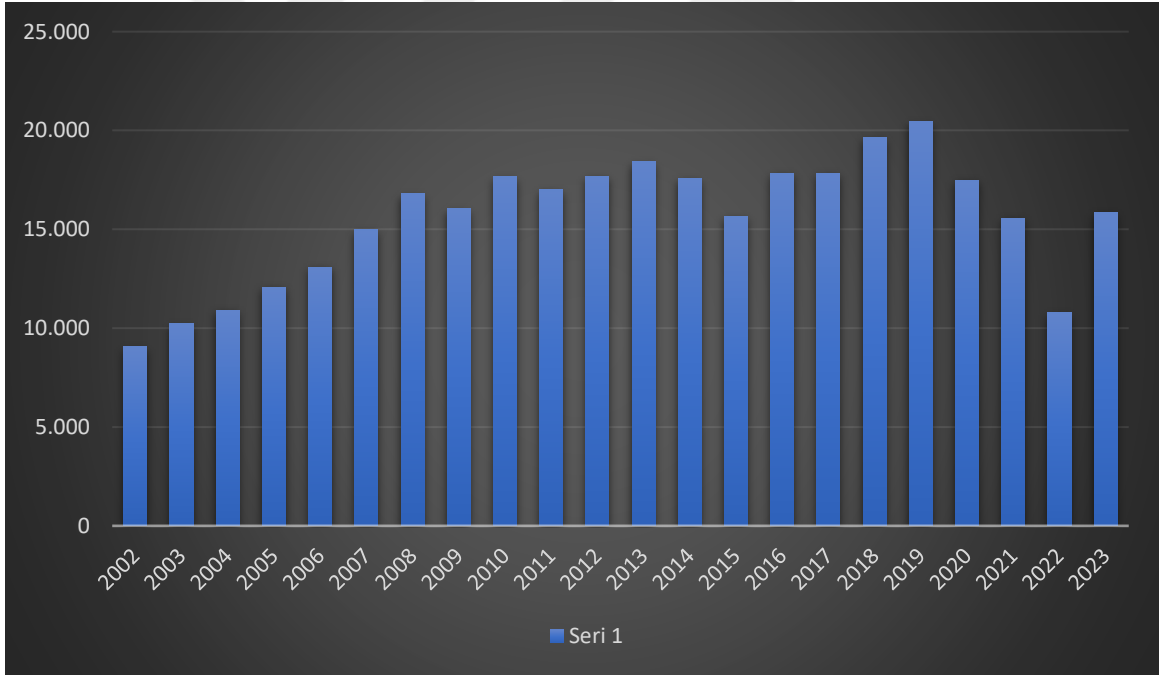
¹⁴³ Mustafa Yetim, “Türkiye-Katar Ortaklığında Sert Güç”, *Ortadoğu Analiz* 11/92 (Mart-Nisan 2020), 25-26.

¹⁴⁴ Kübra Muriç, “Katar’a Yönelik Ablukanın Kaldırılması ve Körfez’de Birlik Arayışları”, *İNSAMER Analiz* (Ocak 2021), 1.

bin Ziyad Kışlası'na konuşlandırılmıştır. Kriz sonrası imzalanan askeri anlaşma ise TBMM'den öncelikli olarak geçirilmiş ve abluka döneminde Türkiye buradaki zırhlı araç ve personel sayısını artırmıştır. Aralık 2017'den sonra “Katar-Türk Birleşik Müşterek Kuvvet Komutanlığı” adını alan söz konusu askeri üs zaman içerisinde genişlemiş ve iki ülke arasında askeri ilişkilerin bir ittifaka doğru evrilmesine zemin hazırlamıştır.¹⁴⁵

Arap Baharı, PKK/PYD/YPG, FETÖ ve IŞİD'in oluşturduğu devam eden terör tehditleri, Suriye'de yürütülen operasyonlar (Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı, Bahar Kalkanı), Libya'da açılan cepheler ve Doğu Akdeniz'deki bölgesel tırmanışlar Türkiye'nin güvenlik ve askeri bütçelerinde de artışa yol açmıştır. Türkiye'nin “stratejik özerklik” seviyesine ulaşma kararlığı ulusal savunma harcamalarındaki artışta önemli bir rol oynamıştır.¹⁴⁶

Şekil 1: Türkiye'nin Yıllara Göre Savunma Harcamaları (milyar \$)

Kaynak: SIPRI Askeri Harcama Veritabanı

Verilere bakıldığında 2002 yılından güncel döneme kadar Türkiye'nin askeri harcamalarının yükseliş trendinde olduğu görülmektedir. İşsizlik oranları, yüksek faiz oranları, enflasyon ve cari açık gibi Türk ekonomisinin yapısal sorunları mevcuttur.

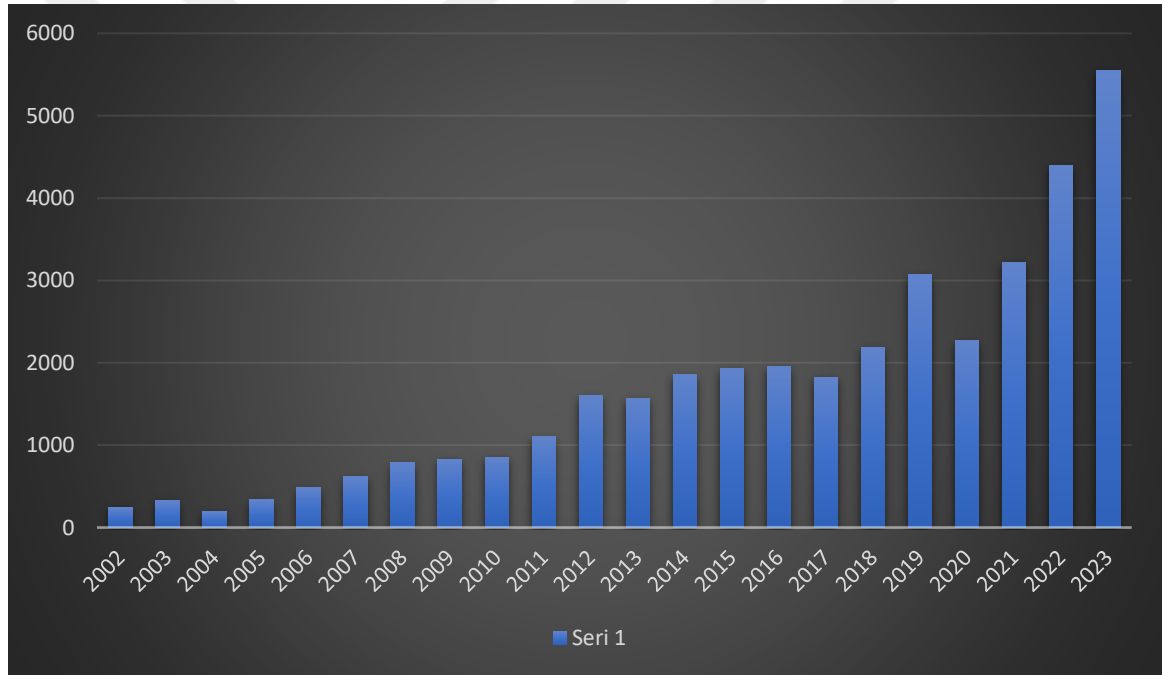
¹⁴⁵ Yetim, “Türkiye Katar Ortaklığında Sert Güç”, 26-27.

¹⁴⁶ Merve Seren, “Turkey’s Military Spending Trends: A Reflection of Changes in Defense Policy”, *Insight Turkey* 22/3 (September 2020), 193.

Ancak Türkiye'nin ekonomik sıkıntıları artık savunma harcamalarını eskisi kadar etkilememektedir. Türkiye "stratejik özerklik" elde etme hedefini gerçekleştirmek için savunma sanayine de yatırım yapmaya devam etmektedir. Türkiye'nin artan bu savunma harcamaları Arap Baharı'nın getirdiği şartlar, PKK/PYD'nin getirdiği terör tehdidi ve Mavi Vatan Doktrini temelinde Akdeniz ve Ege'deki eylemleriyle doğrudan etkilidir.¹⁴⁷

Yalnızca Türkiye'nin savunma harcamaları değil döneminde savunma ve havacılık ürünleri ihracat hacmi de aynı şekilde artış göstermiştir.

Şekil 2: Yıllara Göre Türkiye'nin Savunma ve Havacılık İhracatı (milyon \$);

Kaynak: SSB 2023 yılı performansı verilerine dayanarak oluşturulmuştur.

Verilere bakıldığında yine 2002 sonrası için Türkiye'nin savunma ve havacılık sektöründeki ihracatının yıllara göre arttığı görülmektedir. Türkiye askeri gücünü artırarak stratejik özerklik, iddialı bölgesel güç ve rakiplerine karşı bir kaldıraç gücü elde etmeyi hedeflemektedir. Türkiye'nin askeri ve savunma stratejisini üç ana temele dayandırmak mümkündür. Bunlar; askeri olarak hazırlığını tamamlama, önleyici statü

¹⁴⁷ Seren, "Turkey's Military Spending Trends...", 198.

elde etme, caydırma kabiliyetine sahip olmaktır. Sonuç olarak Türkiye tüm bunlarla birlikte stratejik özerkliğini jeopolitik çevresinde genişletme amacı gütmektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Murat Yeşiltaş, “Deciphering Turkey’s Assertive Military and Defense Strategy: Objectives, Pillars, and Implications”, *Insight Turkey* 22/3 (September 2020), 97.

BÖLÜM 2: AK PARTİ DÖNEMİ TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

2.1. TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE İKİ TEMEL SORUNUN CEVAPLANMASI

Türk-Amerikan ilişkilerine baktığımızda ilişkilerin; cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte tesis edildikten sonra II. Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren yakınlaştığını ve ittifaka doğru evrildiğini görmekteyiz. Soğuk Savaş Dönemi'nde ilişkilerde sorunlar olsa da ittifak konjonktür gereği devam ettirilmiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın bitimiyle ilişkilerde sorunların arttığını görmekteyiz. Bu nedenle iki temel soru üzerinde bu dönemleri değerlendireceğiz. Birinci soru; Türk-Amerikan ilişkilerinde yakınlaşmanın sebepleri nelerdir? İkinci sorumuz ise; Türk-Amerikan ilişkilerinde soğumanın ve uzaklaşmanın sebepleri nelerdir? İlk olarak yakınlaşmanın sebeplerini üç temel parametre ile açıklayacağız. Daha sonra ise uzaklaşmaya sebep olan üç temel parametreyi ele alacağız.

2.1.1. Tarafları İlişkilerde Yakınlaşmaya ve İttifak Kurmaya İten Sebepler Nelerdir?

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle kademeli olarak Türk-Amerikan ilişkilerinin gittikçe yakınlaştığını ve ittifaka dönüştüğünü görmekteyiz. Bu yakınlaşmanın ise üç temel sebebi vardır. Birinci temel sebep Sovyet tehdididir. Hem Türkiye hem de ABD Sovyetlerin savaş sonrası yayılmacı politikalarından büyük endişe duymuşlardır. Bu sebep iki tarafın da ortak korkusudur. İkinci temel sebep ise Türkiye'nin savaş sonrası ekonomik ve askeri yardım gereksinimidir. Üçüncü temel sebep ise Türkiye tarafından hem ABD hem de NATO ile ilişkilerin, Türkiye'nin uzun zamandır dış politikada takip ettiği Batılılaşmanın gereği olarak görülmesidir.

2.1.1.1. *Sovyet Tehdidi (Güvenlik İhtiyacı)*

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında 17 Aralık 1925'te Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması, 1927 yılında ise ticaretin artırılmasını öngeren bir anlaşma imzalanmıştır. 1930'larda da iki ülke arasındaki sıcak ilişkiler devam etmiştir. Dönemin Başbakanı İsmet

İnönü Mayıs 1932’de Moskova’ya kapsamlı bir ziyarette bulunmuştur.¹⁴⁹ Sovyetler Birliği ile ilişkiler genel itibariyle 1939 yılına kadar olağan seyrinde sürmüştür.

Sovyet tehdidinin ilk belirtisi 30 Eylül 1939’da saldırmazlık paktı için Moskova’da bulunan Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu heyetinin görüşmeleri sırasında görülmüştür. Sovyet Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov Sovyet isteklerini bu görüşmede Türk tarafına iletmiştir. Bu istekler; Boğazların birlikte savunulması için ortak bir pakt kurma, Boğazların Karadeniz’e kıyıdaş olmayan devletlere kapatılması gibi Türkiye’nin direkt itiraz edeceği tarzda isteklerden oluşmaktaydı. Şartları reddeden Türk heyeti 17 Ekim’de Moskova’dan ayrılmışlardır.¹⁵⁰ Sovyetlerin sunduğu bu şartlar Türkiye için Sovyet tehdidinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Savaş süresi boyunca ise tehdit algısı sürse de istekler pek fazla dile getirilmemiştir.

Savaşın sonuna doğru Sovyet istekleri tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Üç Büyükler (ABD, SSCB, İngiltere) savaş sonrası düzeni görüşmek için 4-11 Şubat 1945’te Kırım’da Yalta Konferansı’nı toplamışlardır. Yalta’nın 10. Oturumunda Sovyetler Birliği Lideri Joseph Stalin’in Boğazlar ve Montreux Sözleşmesi’nin durumunu tartışmaya açmasıyla Türkiye konusu da konferansın gündemi haline gelmiştir.¹⁵¹ Bir diğer önemli gelişme ise 17 Aralık 1925’te imzalanan ve süresi 7 Kasım 1945’te bitecek olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması’nın II. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen “köklü değişiklikler” gerekçe gösterilerek Sovyetler tarafından feshedildiğinin Türk tarafına iletmesi olmuştur. 1939’daki isteklerin çözülmesiyle paktın yenilenebileceği belirtilmiştir. Türk hükümeti gelen bu talepleri reddederken, İngiltere ise Potsdam Konferansı’na kadar Sovyetlerden bu isteklerini ertelemesini talep etmiştir.¹⁵² 17 Temmuz 1945’te toplanan Potsdam Konferansı’nda Türkiye konusu tekrardan gündeme gelmiştir. Yalta Konferansı’ndaki isteklerinden farklı olarak Sovyetler Potsdam’da Boğazlar üzerinde üs istemeye de başlamıştır. Tarafların farklı tezlerinin uyuşmaması nedeniyle her üç devletin de fikirlerini ayrı olarak Türkiye’ye iletmesine karar verilmiştir. Böylece Potsdam Konferansı sona ermiştir.¹⁵³

¹⁴⁹ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*..., 66.

¹⁵⁰ Esmer ve Sander, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, 142-143.

¹⁵¹ Armaoğlu, *Türk Dış Politika Tarihi*, 147-148.

¹⁵² Esmer ve Sander, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, 185.

¹⁵³ Armaoğlu, *Türk Dış Politika Tarihi*, 152.

Potsdam’da alınan karar sebebiyle artık notalar savaşı başlamıştır. Türkiye’ye gönderilen ilk nota 2 Kasım 1945’te ABD’den gelmiştir. İngiltere’de ABD’ye benzer bir notayı 21 Kasım 1945’te Türkiye’ye iletmıştır. Bu notaları Sovyetlerin notası izlemiş, 8 Ağustos 1946’da verilen notada önceki Sovyet istekleri aynen tekrar edilmiştir. 8 Ağustos’taki ikinci Sovyet notasına ABD ve İngiltere 9 Ekim’de verdikleri cevapta artık notaların sona ermesi gerektiğini Sovyetlere iletmışlerdir. Bu dönemden sonra nota değişimi artık sona ermiştir. Boğazlar üzerine nota değişimini 12 Mart 1947 de açıklanan Truman Doktrini ve bu çerçevede yapılan ABD yardımları izlemiştir.¹⁵⁴

Başından beri dış politikada denge siyaseti güden Türkiye, Sovyetlerin rahatsız edici ve baskıcı isteklerinden ABD ile yakınlaşarak kurtulmaya çalışmıştır. Türkiye Sovyetlerin kabul edilemez talepleriyle 1953’e kadar bir siyasi baskının altında kalmıştır. Nitekim Sovyetlerin çabasının sonuçsuz kalmasına neden olan en önemli gelişme Washington Büyükelçisi Münir Ertegün’ün naaşının Missouri Zırhlısıyla İstanbul’a getirilmesi olmuştur. Bu siyasi manevra ile ABD, Türkiye’nin toprak bütünlüğünü önemseydiğini ve Boğazlar konusunda bir oldubittiye müsaade etmeyeceğini göstermiştir.¹⁵⁵ Bu olay Sovyet tehdidi karşısında Türkiye’nin kendisine bir müttefik bulduğunun işareti sayılmıştır. Sovyet tehdidi karşısında tek başına mücadele eden Türkiye’nin zor günleri Amerika Birleşik Devletleri’nin dış politikasını değiştirmesiyle son bulmuştur.¹⁵⁶ 1945-1947 yılları Türkiye’nin Sovyetler karşısında işgal ve savaş korkusu yaşadığı bir dönem olmuştur. Bu dönem aynı zamanda Türkiye’nin Stalin’in tehditkâr ve yayılmacı politikalarına karşı tek başına kaldığı bir dönemdir.¹⁵⁷ Ancak bu yalnızlık ABD Başkanın ağzıyla Türkiye’ye Sovyetlere karşı açık destek vereceği 12 Mart 1947’deki açıklamasıyla son bulmuştur. Bu konuşmasında Amerikan Başkanı Henry Truman, savaş sonrasında Türkiye ve Yunanistan’ın askeri gücünü restore etmek için 400 milyon ABD doları ödeme yapılacağını açıklamıştır.¹⁵⁸ Bu gelişmeden sonraki önemli diğer gelişme ise Türkiye’nin NATO üyeliğidir. NATO üyeliği ile Türkiye, ABD ile olan ilişkisini

¹⁵⁴ Oran, *Türk Dış Politikası...*, Cilt 1/ 504-506.

¹⁵⁵ Alper Alparslan Eker, *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler ve Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci (1945-1952)* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 39-54.

¹⁵⁶ Yavuz Güler, “II. Dünya Harbi Sonrası Türk–Amerikan İlişkileri (1945-1950)”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 5/2 (Mayıs 2004), 211.

¹⁵⁷ Buğra Sızan, “Türk-Amerikan İlişkilerinin Kuruluş ve Gelişme Sürecine Bir Bakış (1947-1954)”, *Anadolu Strateji Dergisi* 4/1 (Haziran 2022), 10.

¹⁵⁸ Balcı, *Türkiye Dış Politikası...*, 106.

ittifak derecesine yükseltmiştir. Türk iç siyasetinde NATO üyeliği muhalefet ve iktidarın hemfikir olduğu ender konulardan birisi olmuştur.¹⁵⁹

Amerika'nın 1945-1947 arasındaki Sovyet isteklerine karşı politik olarak pasif ve belirsiz kalmasının diğer nedeni elinde Sovyetlere karşı tutarlı bir stratejisinin olmamasıdır. Amerika her ne kadar Sovyetlerin 1945'te Türkiye'den talep ettiği toprak, Boğazlarda üs ve yeni bir Boğazlar sözleşmesine karşı kriz odaklı bir politika izlese de bu politikalar Soğuk Savaş sürdürüp kazanma amaçlı stratejiler değildir. ABD'nin Sovyetlere karşı bir strateji geliştirebilmesi için Japonya'nın tesliminden yani 2 Eylül 1945'ten Truman Doktrini'ne kadar 18 aylık bir zaman geçmesi gerekmiştir. Bu süreç de Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı tek başına karşı koyduğu döneme denk gelmektedir. Amerika Sovyetlere karşı kapsamlı bir strateji geliştirme görevini dışişlerinin kıdemli Sovyet uzmanı olan George Kennan'a vermiştir. Tarihe “uzun telgraf” olarak geçen Kennan Raporu'nda yeni Amerikan politikasının çevreleme politikası olması gerektiği ifade edilmiş, bu stratejinin uzun dönemli, sabırlı ancak sert ve dikkatli çevreleme olması gerektiği vurgulanmıştır. Truman yönetimi bu rapor kapsamında çevreleme stratejisini benimsemiş ve Başkan bu çerçevede 12 Mart 1947'de kongrede Truman Doktrinini ilan etmiştir. Böylelikle ABD çevreleme stratejisini başlatmıştır.¹⁶⁰ Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD'nin Türkiye'ye yaklaşmasının temelinde bu strateji kapsamındaki jeopolitik kaygılar yatmaktadır. ABD'nin bu dönemdeki amacının Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da Sovyet yayılmacılığını engellemek olduğu düşünüldüğünde Sovyetleri çevreleme stratejisi bakımında Türkiye'nin konumu ABD için önem arz etmiştir. Bu jeopolitik algılayış nedeniyle Türkiye bu dönemde ABD için “değerli bir müttefik” ve Sovyet tehdidine karşı NATO'nun güney kanadının “koruyucusu” olarak görülmüştür.¹⁶¹

2.1.1.2. Ekonomik ve Askeri Yardım İhtiyacı

Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen önceki on yıl savaş yıllarıdır. Yaşanan bu savaşlar ülke içindeki üretimi olumsuz etkilemiş kaynakların da azalmasına neden olmuştur. Bu ekonomik yapı üzerine kurulan Türkiye az gelişmiş bir ekonomi

¹⁵⁹ Sızan, “Türk-Amerikan İlişkilerinin...”, 12-13.

¹⁶⁰ Steven W. Hook-John Spanier, *Amerikan Dış Politikası İkinci Dünya Savaşından Günümüze*, çev. Özge Zihnioğlu (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2022), 32-45.

¹⁶¹ Ayşe Ömür, “Yeni Dünyada Eski Oyun: Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan İlişkileri”, *Ortadoğu Etütleri* 3/1 (Temmuz 2016), 165.

devralmıştır.¹⁶² Yeni Cumhuriyet'in ekonomi stratejisini belirlemek için İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir. Kongrede alınan kararları kısaca özetlemek gerekirse; üretici kesiminin korunması, ihracatın artırılması, milli sanayi ve işçinin korunması ve demiryolu ağlarının genişletilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶³ Ancak 1930'lara gelindiğinde hala ekonomik kalkınma sağlanamamıştır. 1920'lerin hedefleri olan sanayileşme politikası, 1930'lara gelindiğinde temel tüketim maddelerinin bile üretilemediği bir ekonomik yapıyı ortaya çıkarmıştır.¹⁶⁴

1923-1929 yılları arasında uygulanan liberal eksenli ekonomi politikaları yerine 1932 yılında devlet öncülüğünde sanayileşme başlatılması fikri öne atılmış ve devletçilik resmi devlet görüşü olarak 1937 yılında Anayasa ilkeleri arasına girmiştir. Bu anlamda somut olarak devletçilik uygulamalarından ilki Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'yla (BBSP) (1934-1938) ortaya çıkmıştır. BBSP'nin ekonomik büyüme ve sanayileşme anlamında başarılı olması 1936'dan itibaren II.BSP hazırlıklarına başlanmasına neden olmuştur. Ancak II. BSP'nin uygulanması gereken yıllarda II. Dünya Savaşı'nın başlamış olması nedeniyle plan hiçbir zaman uygulanamamıştır.¹⁶⁵

Savaş süresi boyunca olası bir tehlikeye karşı Türkiye savaş ekonomisine geçmiş, aktif nüfusun önemli kısmını askere almış ve devletin bütçesi artan oranda savunma harcamalarına ayrılmıştır. Nüfusun ve ekonomik kaynakların orduya ayrılması tarımsal üretimi düşürmüş, dış ticaret imkanlarının ortadan kalkması piyasalarda daralma ve sıkıntılar doğurmuş tüm bunların sonucunda ülke içerisinde enflasyon hızla yükselmiştir.¹⁶⁶ Türkiye savaş döneminde savaştaki devletlere hammadde satarak savaş dönemi boyunca elinde önemli miktarda döviz biriktirme imkânı elde etmişti. Ancak savaş dönemi boyunca çok sayıda askerin silah altına alınması ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Aynı zamanda savaş zamanı fiyatı artan ihraç malları savaş sonrasında normal fiyatlarına geri inmiştir. Bu nedenle ülkenin gelirinde önemli bir azalış olmuştur. Sovyetler Birliği ile giderek bozulan ilişkiler ve bu ülkeden algılanan tehdit algılamaları Türkiye'nin karşısına güvenlik finansmanı sorununu çıkarmıştır. Bu finansman sorunun

¹⁶² Yakup Kepenek- Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005), 36-38.

¹⁶³ Metin Toprak, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi* (Ankara: Kara Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 1999), 21-22.

¹⁶⁴ Kepenek-Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 61.

¹⁶⁵ Yasin Çoban, *Türkiye Ekonomisi* (İstanbul: 4T Yayınevi, 2020), 35-45.

¹⁶⁶ Çoban, *Türkiye Ekonomisi*, 47-48.

çözümü ancak o dönemler Batı Avrupa'ya yardım etmekte olan ABD'nin desteğiyle mümkün olabilirdi.¹⁶⁷

Amerikan yardımları sadece savaş sonrası değil savaş süresi boyunca da Türkiye için önemli olmuştu. Amerika savaşa katılmadığı dönemde “Amerika savunmasında hayati olan ülkelere” yardım etmek üzere 11 Mart 1941 tarihinde “Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu’nu” (Lend-Lease Bill) kabul etti. Bu yardımlardan İngiltere aracılığıyla Türkiye’nin de yararlanması için 7 Kasım 1941 tarihinde Senato’dan izin çıkartıldı. Yardımın yapıldığı 1941-1944 yılları arasında Türkiye bu yardımlar kapsamında 95 milyon dolarlık savaş malzemesi yardımı aldı.¹⁶⁸ Savaştan sonra ilk yardımını Truman Doktrini çerçevesinde alan Türkiye henüz Sovyet tehdidini bertaraf edebilmiş değildi. Halen savunma harcamalarına bütçeden fazlaca pay ayırıyordu. Bununla birlikte Truman yardımları kapsamında alınan malzemenin modernizasyon masrafları için her yıl devlet bütçesinden 400 milyon lira ayırmak zorunda kalınıyordu. Bu malzemelerin yedek parçasının da ABD’den alınma zorunluluğu dolar ihtiyacını ortaya çıkarmış, savaş dönemi boyunca biriktirilen 245 milyon dolarlık rezerv de bu harcamalar yüzünden erimişti.¹⁶⁹ Bu nedenle de Türkiye Truman yardımlarından sonra Marshall Planı çerçevesinde ABD’ye 615 milyon dolarlık bir pay almak üzere başvurdu.¹⁷⁰ Ancak Marshall Planı ülkelerin kalkınma programlarının finansmanı için değil Avrupa ülkelerinin savaş sonrası inşası için hazırlanmış bir plandı. Bu nedenle yardım dışında tutulan Türkiye, giriştiği diplomatik çabalar sonucunda Marshall Planı’na dahil edildi.¹⁷¹

Sonuç olarak 1946-1960 yılları arasında Türkiye ABD’den toplamda 1.176. milyon dolarlık bir finansman sağlamıştır. Bunun 352 milyon doları borç olarak, 842 milyon doları ise bağış şeklinde gerçekleştirilmiştir.¹⁷² Askeri yardım bağlamında ise Türkiye, 1948-1960 yılları arasında verilmesi planlanan 1.804,6 milyar dolarlık askeri

¹⁶⁷ Faruk Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991* (İstanbul: DER Yayınları, 2016), 34.

¹⁶⁸ Güler, “II. Dünya Harbi Sonrası Türk–Amerikan İlişkileri”, 211.

¹⁶⁹ Sibel Pak, *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Marshall Planı’nın Türk Dış Politikasına Bazı Etkileri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 67.

¹⁷⁰ Vedat Gürbüz, “Türk–Amerikan İlişkilerinde İttifak Sürecinin Başlaması” *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 10/19 (Haziran 2010), 160.

¹⁷¹ Çoban, *Türkiye Ekonomisi*, 59.

¹⁷² George S. Harris, *Troubled Allies; Turkish-American Problems in Historical Perspective 1945-1971* (Stanford: Hoover Institution, 1976), 182.

yardımlarının 1.754,9 milyar dolarını almıştır.¹⁷³ Türkiye-ABD ilişkilerinde devamlılığı sağlayan en önemli unsur olan bu ekonomik ve askeri yardımlar yeterli oranda verildiği sürece ilişkilerde önemli bir sorun yaşanmamıştır. Türkiye açısından ABD ile ilişkilerde 1945'ten itibaren değişmeden gelen ve sürekliliğini sağlayan en önemli öge Türkiye'nin ekonomik ve askeri yardım gereksinimidir. Zaman içerisinde Türkiye'nin ekonomik ve askeri yardım gereksinimi sürmüş ve bu yardımlar için de özellikle ABD'ye bağlı kalmıştır. Bu bağlulukta Türk-Amerikan ilişkilerinde sürekliliği sağlamıştır.¹⁷⁴

2.1.1.3. Batılılaşmanın Gerekliliği Olarak Görme

Genel anlamda Soğuk Savaş sürecinde ABD ile Türkiye'yi birbirine yaklaştıran ortak stratejik tehdidin Sovyetler Birliği olduğunu söylemek doğrudur. Bu durum Türkiye'nin NATO içerisinde güney kanadının önemli bir Batı müttefiki olmasını sağlamıştır. Türkiye, Sovyet saldırısından korunmuş ve Sovyetlere karşı tampon devlet olarak ABD'nin çevreleme politikasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak Türkiye'nin kendini Batı'da konumlandırma isteği, Sovyet tehdidi ve güvenlik ihtiyacından kaynaklansa da tek sebep bu değildir. 1839-1876 arasında Osmanlı Dönemi'nde başlayan Batılılaşma ve Batı'ya yönelme politikası devam ederek yeni Cumhuriyetin kurulmasıyla Türk dış politikasının önemli bir ilkesi haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan Başkanı Roosevelt tarafından ortaya konulan demokrasi, kendi hakkını tayin ve uluslararası kurum ve örgütler gibi liberal idealler Türkiye Cumhuriyeti'nin de 1947'den sonra kendini bu değer ve kurumlarda konumlandırması sonucunu doğurmuştur.¹⁷⁵

Atatürk Dönemi'nde sosyokültürel açıdan Batılılaşma zaten başlatılmıştı. Bununla birlikte Batı dünyası ile sosyokültürel özellikler açısından oluşan göreceli yakınlık II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası konjonktürde ortaya çıkan iki kutuplu dünyada taraf belirleme durumunda kalan Türkiye için bu durum yol gösterici olmuştur. Yani Türkiye'nin ideolojik bakımdan bir tercihte bulunarak Batı ile yakın ilişkiler içerisine girmesinin nedeni, güvenlik temelli milli çıkarın bu doğrultuda olmasından ibaret değildir. Türkiye'nin başta ABD ve Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi ülkenin

¹⁷³ Harris, *Troubled Aliens...*, 155.

¹⁷⁴ Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 112-123.

¹⁷⁵ Aylin Ünver Noi, "Türkiye-ABD İlişkisinin 100 Yılı", *Kriter* 8/84 (Kasım 2023).

kamuoyunca paylaşılan manevi ve siyasi değerlerinin de bir gerekliliği idi. Bu nedenle o dönemde Türkiye'nin dış politik çıkarı aynı zamanda Batı ile yakın ilişkiler, Batı ile yakın askeri-siyasi-ekonomik ittifaklar anlamına gelmekteydi.¹⁷⁶ Adnan Menderes Dönemi genel anlamda Türk dış politikasında geleneksel Batıcılık çizgisi izlenmiş ancak geleneksel politikalardan olan Dengecilik ve Statükoculuktan ise bir sapma görülmektedir. Menderes Dönemi'nde Doğu-Batı arasındaki denge ve Batı Bloğu içerisindeki denge gözetilmemiştir. Her açıdan yalnızca ABD'ye bağlı kalarak uluslararası alandaki gelişmeler izlenmemiş ve Türk dış politikası kendisini sınırlamıştır.¹⁷⁷ NATO'ya üye olmak Cumhuriyetin başından beri izlenen Batı'ya dönük dış politikanın gereği olarak görülmüştür. 1949 yılında Avrupa Konseyi'ne kurucu üye olan Türkiye NATO üyeliğini de kendisine verilmesi gereken bir hak olarak değerlendirmiştir.¹⁷⁸ NATO'ya üye olmakla Türkiye resmi olarak Batı taahhüdü almıştır. Ancak önemli olan Sovyetlere karşı fiziksel güvenlik kazanımı değildir. Bu durum Türkiye'nin Batılılaşma yönündeki çabalarına en önemli ilerleme olarak görülmüştür. NATO üyeliği Türkiye için, Avrupa ile aynı düzeyde bir Batı ülkesi olduğunu ima etmektedir.¹⁷⁹

Sonuç olarak 20. yüzyıl boyunca işbaşına gelen siyasi iktidarlar tarafından atılan adımların çoğunluğu Batı'ya yaklaşma, dahil olma ve kendini kabul ettirme çabası olarak ortaya çıkmıştır. Yeni Cumhuriyetin 1923'te yüzünü yalnızca Batı'ya dönmesi, Kore'ye asker gönderilmesi, NATO'ya dahil olma çabası ve Soğuk Savaş Dönemi'nde Batı Bloğu içerisinde yer alması gibi birçok adım Türkiye'nin Batı'ya bazı zamanlarda iyi niyetle bazen de pasif ilişki geliştirme çabalarının yansımaları olmuştur.¹⁸⁰ Toparlayacak olursak Oral Sander'e göre Batı ile yakın iş birliğinin o dönemlerden bugüne gelen amaçlarını üç başlık altında toplamak mümkündür. Birinci amaç; II. Dünya Savaşı içerisinde ve sonrasında Türkiye'nin toprak bütünlüğüne gelen Sovyet tehdidi. İkinci amaç; Türk hükümetlerinin kalkınma için gerekli gördükleri dış yardım sağlama çabası. Üçüncü amaç ise; Batılılaşma/modernleşme yönelimini güçlendirme hevesidir. Kısacası tüm bu

¹⁷⁶ Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde...*, 33.

¹⁷⁷ Oran(ed), *Türk Dış Politikası...*, Cilt 1/498.

¹⁷⁸ Oran(ed), *Türk Dış Politikası...*, Cilt 1/543.

¹⁷⁹ Harris, *Troubled Aliens; Turkish-American Problems...*, 44.

¹⁸⁰ İsmail Ediz, "Reel Politik ve Oryantalizm Sarmalında Batı'nın Türkiye Algısı", *2016 Türk Dış Politika Yılı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2017), 120.

yakınlaşma güvenlik ve modernleşme denilen ikiz amacı gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.¹⁸¹

2.1.2. Taraflar Arasındaki İlişkilerin Bozulmasına Neden Olan Sorunların Altında Yatan Sebepler Nelerdir?

Türk-Amerikan ilişkilerindeki yakınlaşma sebeplerini açıkladıktan sonra yaşanan sorunlara bakmadan önce ilişkilerin gerilemesindeki veya krizlerin ortaya çıkmasındaki sebepleri irdelemek daha doğru olacaktır. Türk-Amerikan ilişkilerinde uzaklaşmanın sebeplerine baktığımızda ise üç etken önümüze çıkmaktadır. Birincisi asimetrik ittifak özelliklerini bünyesinde barındıran Türk-Amerikan ittifakının asimetrik dengesinin bozulmasıdır. İkinci sebep ise ittifak bağlamında gözetilmesi gereken ortak çıkar yerine ABD'nin kendi çıkarını sağlama isteği, yani ilişkilerdeki tek taraflılıktır. Üçüncü olarak ise Türkiye'nin hem asimetrik dengedeki bozulmalar hem de ABD'nin tek taraflı politikaları sebebiyle özerk/bağımsız dış politika izleme isteği ve uygulamalarıdır.

2.1.2.1. Taraflar Arasındaki Asimetrik Güç Dengesinin Bozulması

Morgenthau, ittifakları çok devletli sistem içinde işleyen güç dengesinin işlevi olarak görmektedir. Birbiriyle rekabet eden iki zıt güç göreceli konumlarını korumak ve geliştirmek için üç seçeneğe sahiptirler. Birincisi kendi güçlerini artırabilirler. İkincisi kendi güçlerini diğer ulusların güçlerine eklemleyebilirler. Üçüncü seçenek ise diğer ulusların güçlerini rekabet halinde olduğu aktörden koruyabilirler. Bir devlet ilk seçeneği seçtiğinde silahlanma yarışına girmektedir. Ama diğer iki seçenekten birini seçerse ittifak politikası izlemiş sayılır. Bir ulusun ittifak politikası izleyip izlememesi o ülkenin sisteminin elverişliliği ile alakalıdır.¹⁸² İttifaklar, müttefikler arasında gelecekte koordinasyonda bulunacaklarına dair bir ahit içerir. İttifaklar diğer uluslara karşı müttefiklerin ortak çıkarları paylaştığı ve bu çıkar çerçevesinde gelecekteki eylemlerini istişare edeceklerine dair de bir potansiyel içerir. Bir gücün yetenekleri ne denli büyükse bir müttefik olarak o kadar çekici olacaktır. Bu görüşe göre de büyük güçler en çekici müttefiklerdir. İttifaklar ortak tehdide karşı koydukları sürece devam ederler. Tehdidin

¹⁸¹ Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 156.

¹⁸² Hans J. Morgenthau, "Alliances In Theory and Practice", *Alliance Policy In The Cold War*, Arnold Wolfers(ed.) (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1959), 185.

boyutu ve niteliğine bağlı olarak da uzun veya kısa ömürlü olabilirler. İttifak üyesi ülkenin yeteneğindeki azalmalar, müttefikine artık yeteneklerine ihtiyacı kalmadığını düşündürür ve ittifakın dağılma olasılığını artırır. Diğer seçenekte ise ittifak üyesi ülkenin yeteneğinin azalması da bir müttefik olarak değerini azaltır ve müttefikinin ittifakı sonlandırmasını teşvik eder. Her iki seçenekte de müttefikten birisi ittifakı daha az değerli görmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır.¹⁸³

Her ittifaktan önce üyeler benzer özerklik düzeyine fakat farklı güvenlik seviyesine sahiptirler. Küçük güçteki devletler düşük güvenlik seviyesine sahiptirler. Bu nedenle güvenliklerini artırmak için bir miktar özerklik düzeyinden feragat edecekleri ittifaklara yönelirler. Büyük güçlerde ise durum tam tersidir. Büyük güçlerin hem özerklik hem de güvenlik seviyeleri yüksek düzeydedir. Bu yüzden büyük güçleri ittifaklarında özerklik veya güvenlik peşinde koşmaya zorlayacak sebepler yoktur. Küçük güçler için ittifak; bir miktar özerklikten feragat karşılığında güvenlik sağlar. Büyük devletler ise küçük güçle ittifak kurarken güvenliklerinden bir miktar feragat ederek küçük güçten tavizler almaktadırlar. Bu tavizler ise büyük güç için stratejik konumdaki askeri üsler veya da küçük gücün işlerine müdahale edebileceği anlaşmalar mahiyetinde olabilir. Bu ittifak görüntüsü ise “asimetrik ittifak” olarak adlandırılmaktadır. Asimetrik ittifakların, simetrik ittifaklara göre dağılma olasılığı daha azdır. Bunun nedenlerinden birincisi, küçük güç büyük güce sağladığı özerklik nedeniyle ittifaka katkı sunduğu yetenekleri değişikliklerden etkilenmeyecektir. Güvenliği büyük güç tarafından sağlandığından yetenekleri büyük ölçüde aynı kalacaktır. İkincisi ise asimetrik ittifaklar simetrik ittifaklara göre daha fazla fayda üretirler. Çünkü büyük güç de küçük güç de özerklik/güvenlik karışımının daha eşit bir düzeyine doğru hareket edeceklerdir. Sonuç olarak müttefikin yeteneklerindeki artış veya azalış ne kadar büyükse ittifakın dağılma olasılığı da o derece yüksek olacaktır.¹⁸⁴

Buna göre Türkiye-ABD arasındaki ittifakın asimetrik olduğu söylenebilir. Bunun ise üç nedeni vardır. İlk olarak taraflardan Amerika küresel bir güçtür. Türkiye ise daha çok bölgesel güç niteliğindedir. Bu da taraflar arasındaki diplomatik davranışlarda farklılaşmayı getirmektedir. İkinci olarak Türk-Amerikan ilişkilerine hâkim olan temel

¹⁸³ James D. Morrow, “Alliances and Asymmetry: An Alternative to the Capability Aggregation Model of Alliances”, *American Journal of Political Science* 35/4 (November 1991), 906-907.

¹⁸⁴ Morrow, “Alliances and Asymmetry...”, 913-919.

yapı güvenlidir. Siyasi ve askeri ilişkiler birincil öneme sahipken mali ve diğer konular ise ikincil derecede kalmaktadır. Üçüncü olarak Türk-Amerikan ilişkilerinde gündem daima Türkiye'nin iç gelişmeleridir. Bunlar siyasi ve iktisadi gibi meselelerden oluşmaktadır. Sonuç olarak Türk-Amerikan ilişkilerinde asimetrik ittifak yapısı söz konusudur denilebilir.¹⁸⁵ Türkiye uluslararası sistem hiyerarşisinde maddi güç ve dış politik davranışları sebebiyle orta büyüklükte güç niteliğini yansıtmaktadır. Coğrafya, milli gelir ve askeri kapasitesi bakımından daha küçük aktörlerle karşılaştırıldığında önemli bir avantaja sahipken, büyük güçlerle kıyaslandığında aşağıda kalmaktadır. Tüm bunlar nedeniyle Türkiye büyük ve küçük güçler arasında yer alan orta güç konumundadır.¹⁸⁶ Asimetrik ittifakın asimetrisinin bozulması ilişkilerdeki özerklik/güvenlik dengesini bozmaktadır. Ancak bu yalnızca ABD gücünde veya Türkiye yeteneklerindeki tek taraflı gelişmelerden kaynaklanmamaktadır.

Wallerstein'a göre başarı her zaman iyi bir şey değildir. Başarının körleştirici bir etkisi vardır. ABD son iki asırdır başarıdan başarıya koşmuş bir devlettir. Ancak ABD bu başarıların sonsuz olarak devam edeceği zannına kapılmıştır. 50 yıl önce ABD hegemonyası tüm rakiplerine göre açık ara fark atan bir yapıya sahipti. Üretim verimliliği ile Avrupa'daki ve Asya'daki ortakları tarafından onaylanan siyaset gündemine ve askeri üstünlüğe sahipti. Ancak bugünkü durum böyle değildir. Bugün ABD girişimlerinin üretim verimliliği müttefikleri de dahil çok büyük bir rekabetle karşı karşıyadır. Bu nedenle artık dünya siyaset gündemini her koşulda onaylayan müttefikler yerine, muhalefetle karşılaşmaktadır. Şu an için ABD'nin tek üstünlük sağladığı alan askeri alandır. Geriye kalan konularda üstünlüğünü kaybetmiştir.¹⁸⁷ Gerçekten de Amerikan konvansiyonel askeri güç yapısı muazzamdır. Tüm dünyada askeri üslere sahiptir ve bunları her an seferber edebilecek kapasitededir. Buna ek olarak fırlatma kapasitesiyle dünyanın istediği noktasına ulaşabilmektedir. Aynı anda bir ya da birkaç savaşı sürdürebilecek kapasitesi mevcuttur.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Eyüp Ersoy, "Türkiye'nin ABD Politikası", *2013 Türk Dış Politika Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2016), 280.

¹⁸⁶ Buğra Sarı, İsmail Erkam Sula, "Turkish Foreign Policy In a Transforming World Order: Middle Power Strategies and Prospects", *Perceptions: Journal of International Affairs* 29/1 (July 2024), 18.

¹⁸⁷ Immanuel Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi Kaotik Bir Dünyada ABD*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2021), 186-187.

¹⁸⁸ Maxime Lefebvre, *Amerikan Dış Politikası*, çev. İsmail Yerguz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 90.

Emmanuel Todd'a göre ise 1950-1990 yılları arasında Amerika'nın Komünist olmayan devletler üzerindeki egemenliği tartışmasızdır. Elinde bulundurduğu ekonomik, askeri ve ideolojik kaynaklar sayesinde bir imparatorluğun kapasitesine ulaşmıştır. Ancak Komünizmin çöküşüyle Amerika'nın diğer ülkelere olan bağımlılığı artmıştır. Sadece 1990-2000 arasındaki Amerikan bütçe açığı 450 milyar dolardır. Ki bu rakam bugün katlanarak büyümüştür. Bu aslında şu demektir: Amerika artık kendi kendine yetememektedir. Diğer ülkeler ise nüfuslarının eğitim düzeyini artırarak gelişimlerini yükseltmiş, Amerika olmadan da yaşayabileceklerini görmüşlerdir. Ancak ABD artık diğer ülkeler olmadan yaşayabilecek durumda değildir.¹⁸⁹ Sonuç olarak Soğuk Savaş sonrası yazarlar Amerika'nın mevcut gücünde bir gerileme olduğuna dikkat çekmektedirler. Bu Türk-Amerikan ilişkilerinde asimetrik dengenin bozulmasının birinci nedenidir. İkinci neden ise Türkiye'nin yeteneklerini artırmasından kaynaklanmaktadır.

2000'lerle birlikte Türkiye'nin milli güvenliğini ilgilendiren belirli gelişmeler, Türkiye'nin savunmaya yatırım yapmasının hayati önemde olduğunu göstermiştir. Orta Doğu'daki çatışmalar, Arap Baharının getirdiği konjonktür, Suriye'de yürütülen operasyonlar, Libya ve Akdeniz'deki bölgesel rekabetler Türkiye'nin savunma bütçesinde artışa yol açmıştır. Buna ek olarak Türkiye stratejik özerklik elde edebilmek için de yerli savunma sanayine yatırımlara da başlamıştır. Türkiye bu konuya o kadar hassas yaklaşmıştır ki ekonomisindeki dalgalanmalar bile bu harcamalarını etkilememiştir. 2010'dan bugüne kadar Türkiye'nin askeri harcamaları bölgesindeki gelişmelerle kademeli olarak artmıştır.¹⁹⁰ AK Parti savunma politikasını, geçmişte uygulanan ortaklık ve geleneksel ittifaklara güvenerek idealist bir çizgi yerine, kendi kendine yeterli olma üzerine inşa etmiştir. NATO içerisindeki müttefikleriyle çıkarlarının farklılaşması yabancı tedarik modeline dayanan zihniyetin değişmesine neden olmuştur. Sonuç olarak Türkiye elindeki askeri teçhizatların diğer ülkelere bağlı olmasını tehdit olarak görmektedir.¹⁹¹ Türkiye'nin savunma ve güvenlik alanında özellikle ABD'ne bağımlılığını azaltmaya ve kendi üretim imkanlarını artırmaya yönelik çabaları ABD tarafından muhalefetle karşılaşmaktadır. Bunun nedeni ise Türkiye'nin ABD ile asimetrik

¹⁸⁹ Emmanuel Todd, *İmparatorluktan Sonra: Amerikan Sisteminin Çöküşü*, çev. Gülser Çetin (Ankara: Dost Kitabevi, 2004), 23-24.

¹⁹⁰ Seren, "Turkey's Military Spending Trends...", 193-198.

¹⁹¹ Seren, "Turkey's Military Spending Trends...", 210.

ilişkisini kendi lehine değiştirme çabasında olmasıdır. Aşağıda değineceğimiz Çin hava savunma sistemi ve S-400 meselesindeki gerilimin temelinde de bu sebep yatmaktadır.¹⁹²

Ekonomik olarak ise Türkiye 2000'ler ile iyi bir ivme yakalamıştır. Daha öncesinde Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye'nin Amerika ile ittifak kurmasının sebeplerinden birisinin de ekonomik yardımlar olduğunu açıklamıştık. Ancak mevcut içinde bulunduğumuz dönemde Türkiye, Soğuk Savaş Dönemi'ne göre göreceli olarak ekonomik gelişimini artırmıştır. Türk yöneticilerinin önünde halen ekonomi bir sorun olarak dursa da 2023 yılı itibarıyla 1 trilyon dolarlık bir GSYİH'ye ulaşılması¹⁹³ her yıl ekonominin pozitif yönde büyümesi de önemlidir. Bu da ekonomik olarak yüksek enflasyon ve dolarizasyona rağmen Türk ekonomisinin eskiye nazaran direncinin çok daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum da asimetrik dengeyi Türkiye lehine bozan etkenlerden bir diğeridir.

Türk-Amerikan ilişkileri bir ittifak olması hasebiyle iş birliği devam etmektedir. Ancak asimetrik ittifakın değişen bölgesel ve küresel gelişmelere karşı özerklik/bağımlılık dengesi değişmektedir. İlişkilerde iki parametre bu eğrinin nerede dengeye geleceğini belirlemede anahtar olacaktır. Bunlardan ilki Amerika'nın küresel hegemonyasının aşınması ve bu durumun geleceğidir. Çok kutuplu bir yapıyla ve yükselen güçlerin konumlarıyla uluslararası sistemin nereye evrileceği ve bu evrilmede ABD'nin nerede duracağı bölgesel-küresel politikalar açısından ABD-Türkiye ilişkilerini etkileyecek parametredir. Türkiye tarafından ilişkilerdeki dengeyi etkileyecek yegâne gelişmeler ise Türkiye'nin ekonomik ve askeri gelişmelerinin geleceğidir. Türkiye'nin bu iki alandaki yükselişi, ilişkilerdeki özerklik/bağımlılık dengesini Türkiye lehine değişmesini etkileyen parametreler olacaktır.¹⁹⁴

2.1.2.2. Ortak Çıkar Yerine Tek Taraflı Çıkarın (ABD'nin Kendi Çıkarını) Öncelemesi

Morgenthau'ya göre ittifak içinde faydaların dağıtımı karşılıklılık ilkesi çerçevesinde olmalıdır. Tarafların birbirine yaptıkları hizmetler ve faydalar orantılıdır. Eşit güçteki ve aynı çıkara hizmet eden aktörler arasındaki ittifaklarda herkes eşit kaynak

¹⁹² Ersoy, "Türkiye'nin ABD Politikası", 294.

¹⁹³ "Türkiye Ekonomisi 2023'te %4,5 Büyüdü", *Anadolu Ajansı*, (01.03.2024).

¹⁹⁴ Ersoy, "Türkiye'nin ABD Politikası", 295.

kullanarak tek bir çıkara odaklanırlar. Ancak ittifakta diğer bir durumda vardır, o da tek taraflılıktır. Tek taraflılıkta bir taraf faydaların tümünde “aslan payını” alırken diğeri ise yüklerin “aslan payını” almaktadır. Böyle bir ittifak, toprak bütünlüğünün korunması amaçlı imzalanan garanti anlaşmasından ayırt edilemez. Büyük bir güç için kendi çıkarı söz konusu olduğunda zayıf müttefikinden istediğini elde etme şansına sahiptir.¹⁹⁵

Müttefik olmalarına rağmen bazı dönemlerde sorunlu ilerleyen Türk-Amerikan ilişkileri, özellikle İki Kutuplu Sistem’de bir nevi zorunluluk olarak devam etmiştir.¹⁹⁶ Türkiye’nin kendi bölgesel çıkarları ağır basmaya başlayınca Türkiye’nin bu çıkarları ortak çıkarlarla çatışmış ve bu da Türk Amerikan ilişkilerinde çatlak seslerin çıkmasına sebep olmuştur.¹⁹⁷ Türkiye’nin çıkarları konusunda ABD’yi etkileme şansı zayıfken, ABD’nin gerek bölgesel konularda gerekse uluslararası konularda Türkiye’yi etkileme yeteneği çok daha büyüktür. İki ülke arasındaki güç farklılığı nedeniyle tutumları ve değerlendirmeleri de farklılaşmaktadır. ABD bölgesel anlamda Türkiye’nin çıkarına aykırı davranışlarda bulunduğu yüksek sesli eleştirilere maruz kalmazken, Türkiye ise bölgesel anlamda kendi çıkarları lehine politikalar takip ettiğinde ABD tarafından ittifaka zarar verdiği şeklinde eleştirilmektedir. Türkiye Batı ittifakına bağlılığını ilan ettiğinde ve bunu politikalarında gösterdiğinde aynı davranışı karşı taraftan da beklemekteydi. Türkiye ulusal çıkarlarının korunmasında, ABD’ye ve NATO’ya büyük güven duymaktaydı. Ancak 1963 sonrası Kıbrıs Sorunu ve sonrasında yaşanan krizlerde ABD’nin tavrı Türk liderlerde bir şaşkınlığa neden olmuştur. Fakat Amerikalıların ittifak anlayışı çok farklıdır. Her koşulda destek verilecek romantik ve idealist bir ittifak tahayyülü ABD için geçerli değildir. Çünkü Amerika büyük bir devlettir ve Türkiye ile ilişkileri Amerikan dış politikasının küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Sonuç olarak ABD, Türkiye ile ilişkilerini sürdürürken genel dünya politikasını da gözetmek zorundadır.¹⁹⁸

Oysaki Türkiye 1962’deki Küba Füze Krizi’nde kendi güvenliğini tehlikeye atma pahasına ABD’nin politikasını desteklemiş ve karşılığında sadece takdir görmek istemiştir. Ancak ABD Türkiye’ye haber vermeden füzeleri çekmiş ve Türkiye’nin

¹⁹⁵ Morgenthau, “Alliances In Theory and Practice”, 189-190.

¹⁹⁶ Ersoy Önder, “21’inci Yüzyıl Türk-Amerikan İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Avrasya Dosyası Dergisi* 13/1 (Haziran 2022), 5.

¹⁹⁷ Sander, *Türkiye’nin Dış Politikası*, 114.

¹⁹⁸ Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016), 22-28.

güvenliğini Sovyetlerle pazarlık konusu yapmıştır. Haziran 1964'teki Johnson Mektubu ise ancak bir sömürgeci devletin sömürgesi altındaki devlete yazabileceği bir üslupla kaleme alınmıştır. Kıbrıs müdahalesi ve Haşhaş ekiminin serbest bırakılması da dahil olarak Türk yöneticiler ilişkilerin kötüleşmemesi için çaba göstermiş bu kararları alırken son ana kadar beklemişlerdir.¹⁹⁹ Amerika ise Türkiye'nin bu tavrına karşılık 1975-1978 yılları arasında Sovyet tehdidinin devam ettiği bir dönemde Türkiye'ye silah ambargosu uygulamış, buna sebep olarak ise Türkiye lehine bozulan Türk-Yunan askeri dengesini göstermiştir.²⁰⁰ Soğuk Savaş dönemi için örnekler çoğaltılabilir. 2000'lerde ise ikili ilişkilerde çok daha tek taraflı politika uygulamaları mevcuttur. Aşağıda detaylı olarak değineceğimiz sorunlardan özellikle Tezkere Krizi, PYD-YPG Sorunu ve S-400 meselesi Amerika'nın bu tutumuna örnek teşkil etmektedir.

Lefebvre'ye göre Amerika Soğuk Savaş'ın sonucuyla giderek çok daha tek yanlı politikalar izleme eğilimine girmiştir. Bu Amerikan toplumunun eşitlik anlayışından sapması ve evrenselciliğin gerilemesinden kaynaklanmaktadır.²⁰¹ Wallerstein'e göre ise Amerika son otuz yılını hegemon bir güç olduğunu ve bu gücünü herkese kabul ettirmekle geçirmiştir. Oysa gerçekten hegemon bir güç bunu kabul ettirmekle uğraşmamalıdır. Fakat ABD artık herkes için neyin iyi olduğuna tek taraflı karar verme gücüne sahip değildir. Tüm dünyayla uzlaşması, yakın dost ve müttefikleriyle diyalog kurması gerekmektedir. Amerika kendini, müttefiklerini dinleyerek ve müttefiklerinin de çıkarlarının, ideallerinin olduğuna inandırarak eğitmelidir. Müttefiklerini dinledikten sonra dünyayı dinlemeye ve diyaloga hazır olacaktır.²⁰² Kissinger ise Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Doğu'daki stratejik önemi nedeniyle vazgeçilmez olduğunu vurguladıktan sonra, Amerika'da ve Avrupalı müttefiklerde Türkiye'nin çıkarlarının ikinci plana atılıp göz ardı edilebileceği yönünde bir eğilimin var olduğundan bahsetmektedir. Ancak Amerika ve Avrupalı müttefikler ulusal güvenliklerinin tehlikede olduğunu anımsayarak Türkiye'nin iç yapısını ilgilendiren konularda bu dengeyi gözetmeleri gerektiğini tavsiye etmektedir.²⁰³ Sonuç olarak Türk-Amerikan ilişkilerinde

¹⁹⁹ Uslu, *Çatlak İttifak...*, 557-559.

²⁰⁰ Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 108.

²⁰¹ Lefebvre, *Amerikan Dış Politikası*, 77.

²⁰² Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi*, 195.

²⁰³ Henry Kissinger, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?* çev. Tayfun Evyapan (Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, 2002), 286.

sorunlara ve uzaklaşmaya sebep olan etken ABD tarafının tek taraflı dış politika uygulamalarıdır.

2.1.2.3. Türkiye'nin Bağımsız ve Özerk Dış Politika İzleme Girişimi ve İsteği

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na kadar Avrupa güçleri arasındaki ilişkilerde olabildiğince denge siyaseti izleyerek hem savaş arası hem de savaş sırasında güvenliğini kendi başına sağlamaya çalışmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra mevcut şartlar Türkiye'nin bu geleneksel dış politikasını sürdürme imkânı bırakmamıştır. Türkiye Sovyetlerden gelen tehdide karşı ABD ile ilişkilerini sıcak tutmuş ve sonunda aynı ittifak içerisinde yer almıştır.²⁰⁴ Soğuk Savaş Dönemi'nde ikili ilişkilerde çatlaklar ve sorunlar yaşanmasına rağmen ortak tehdit nedeniyle ittifak devam ettirilmiştir. 1990'lardan itibaren ortak bir düşmanın olmaması, Soğuk Savaş Dönemi'nin kendine has yapısının ortadan kalkması, tarafları artık çok daha fazla kendi hedef ve çıkarlarına odaklamaya itmiştir. Ancak bu durumda asıl sorun olan Türkiye'nin ABD'den bağımsız çıkar ve hedefler peşinde koşması olmaktadır. Türkiye kendi çıkarı çerçevesinde bağımsız politikalar izlemeye çalıştığında içten ve dıştan eksen kayması sorgulamalarıyla karşılaşmıştır.²⁰⁵

Özellikle 2002'de AK Parti'nin hükümete gelmesiyle Türkiye'nin özerk dış politika anlayışı güçlenmiş, stratejik derinlik vizyonu kapsamında “Ankara merkezli” bir dış politika anlayışı benimsenmeye başlanmıştır. Amerika'nın Irak müdahalesi sürecinde ve sonrasında Türkiye'nin Kuzey Irak'ta PKK'ya yönelik güvenlik kaygılarına kayıtsız kalması da Türkiye'nin bu eğilimini güçlendirmiştir. Türkiye'nin Batı bağlantısının zayıflaması Türkiye'ye de dış politikada yeni açılım imkanları yaratmıştır. Bu dönem uygulanan çok eksenli ve proaktif dış politika ilkeleri Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini sürdürürken özellikle Orta Doğu, yakın ve komşu ülkelerle ilişkilerini güçlendirmesine olanak sağlamıştır.²⁰⁶ 2010 sonrası başlayan gelişmeler Türkiye'nin çevresindeki Arap Baharı ve Suriye Krizi gibi sorunlar etrafında farklılaşan politik bakış açıları iki aktörün

²⁰⁴ Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1997*, 251.

²⁰⁵ Uslu, *Çatlak İttifak...*, 21.

²⁰⁶ Ömer Kurtbağ, “Obama Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri: Model Ortaklıktan Eksen Kaymasına İniş Çıkışlar ve Ayrışan Çıkarlar”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 3/2 (Nisan 2015), 188-189.

çıkarlarının çatışmaya başlamasına neden olmuştur. Aynı ittifak içerisinde olmalarına karşı ikili ilişkiler gerilmiş ve kırılganlaşmıştır.²⁰⁷

Çevresinde yaşanan gelişmelerin çıkarlarını olumsuz yönde etkileyebilecek sonuçlar doğurmasını engellemek bütün ülkelerin ortak refleksidir. Bunu engellemeye yönelik kapasitesi yetmeyen devletler pasif politika izleyerek bu tehditleri kendi ülke sınırları içerisinde göğüslerken, bu yeteneğe sahip ülkelerin ise daha aktif dış politika izlediği ve kapasitesi elverdiği sürece bölgesel veya küresel herhangi bir olaya müdahale ettiği görülmektedir.²⁰⁸

Geçmişte olduğu gibi Batı ittifakına şartsız koşulsuz dayanarak ve kendisi için öngörülen rol çerçevesinde hareket eden Türkiye, bu şartlar altında önüne koyduğu hedefleri gerçekleştiremeyeceğinin farkına varmıştır. Batı ittifakının her koşulda itaatkâr müttefiki olmak Türkiye'nin dış politika alanını daraltmakta ve iç politikasına sürekli müdahale edilmesine sebep olmaktadır. Böyle bir politikaya razı olmak Rusya gibi devletlerden gelen tehditlere karşı güvenlik sağlasa da Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde sahip olduğu dengesiz karşılıklı bağımlılığını artırmakta ve kendi çıkarına yönelik politikalar izlemesini engellemektedir. Yukarıda açıkladığımız bu bağımlılığın temelini oluşturan etkenler ise ekonomik ve askeri konulardır. Türkiye'nin ekonomik ve askeri kapasitesinin 30 yıl öncesine göre daha iyi bir durumda olduğu göz önünde bulundurulursa, Türkiye'nin o dönemlere nazaran daha aktif dış politika uygulamak istemesi veya uyguluyor olması normal bir durumdur.²⁰⁹ Türkiye'nin izlediği bu dış politika özellikle Amerikan dış politika çevrelerinde eksen kayması olarak ifade edilerek yoğun eleştirilere sebep olmaktadır.²¹⁰ Sonuç olarak Türkiye, çıkarları gereği özerk veya bağımsız dış politika uygulamalarına yöneldikçe ABD tarafından eleştirilmektedir. Bu da ilişkileri bozan diğer neden olmaktadır.

²⁰⁷ Önder, "21'inci Yüzyıl Türk-Amerikan İlişkilerinde...", 5.

²⁰⁸ Kemal İnat, "Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: AK Parti Dönemi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 1/1(Haziran 2014), 10.

²⁰⁹ İnat, "Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü...", 6-7.

²¹⁰ Kurtbağ, "Obama Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri...", 191.

2.2. AK PARTİ DÖNEMİ (2002-2024) TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ VE YAŞANAN SORUNLAR

AK Parti Dönemi'ne baktığımızda daha önceki dönemlere nazaran Türk-Amerikan ilişkilerinin çok daha fazla krize sahne olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde 6 adet büyük kriz Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Birinci kriz II. Körfez Savaşı'ndan kaynaklanan 1 Mart Tezkere Krizi ve Çuval Olayıdır. İkinci kriz İran konusunda tarafların ayrıştığı Halkbank Davası ve İran Ambargosu Krizi'dir. Üçüncü kriz ise tarafların karşılıklı vizeleri askıya aldığı Vize Krizi'dir. Dördüncü kriz 15 Temmuz Soruşturması kapsamında tutuklanan İzmir Diriliş Kilisesi Pastörü Andrew Brunson Krizi'dir. Beşinci kriz ise Türkiye'nin Rusya'dan aldığı S-400 Hava Savunma Sistemi etrafında gerçekleşen F-35 Krizi'dir. Son kriz ise taraflar arasında halen devam etmekte olan Suriye kaynaklı PYD-YPG Sorunudur.

2.2.1. 1 Mart Tezkere Krizi ve Çuval Olayı

II. Körfez Savaşı'na giden süreç, 11 Eylül 2001 yılında köktendinci el Kaide terör örgütü militanlarının, kaçırdıkları yolcu uçağıyla New York şehrindeki Dünya Ticaret Merkezi'nin İkiz Kuleleri'ne ve Washington'daki Pentagon binasına intihar saldırısı düzenleyerek binlerce insanın ölümüne sebep olmasıyla başladı. Olay, tarihinde topraklarında bu denli büyük bir saldırıya maruz kalmamış ABD halkı için bir şok etkisi yarattı.²¹¹ ABD yönetimi söz konusu saldırılardan sonra ilk Ulusal Güvenlik Strateji Belgesini 17 Eylül 2002 tarihinde yayımladı. George W. Bush tarafından yayınlanan belgede terörle mücadele, özgür ve açık toplum mottolarını içeren sözler dikkat çekiciydi.²¹² “Bush Doktrini” olarak da anılan bu belge ve söylemlere göre artık Amerika izole etme ya da caydırma kavramları yerine “ön alıcı vuruş” kavramını öne çıkarmaktaydı. Hedefte ise Şer Ekseni olarak ifade edilen Kuzey Kore-İran-İrak rejimleri bu doktrinin hedefinde yer alıyordu.²¹³ Bush yönetimi bu dönemde diğer devletleri yanına çekmeye çalışarak uluslararası hukuka aykırı davranışlarını “ya benimlesiniz ya da terörün yanındasınız” diyerek kabul ettirmeye çalışmış ve bunu da “Amerikan

²¹¹ Sönmezoğlu, *Son Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 436.

²¹² Kadir Ertay Çelik, *ABD Ulusal Güvenlik Anlayışı ve Türkiye* (Ankara: Astana Yayınları, 2022), 103.

²¹³ Sönmezoğlu, *Son Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 436.

istisnacılığı” kavramıyla izah etmiştir.²¹⁴ 11 Eylül saldırılarından sonra Bush ve çevresinde kümelenen yeni muhafazakârlar (NeoCon) olarak bilinen sertlik yanlıları dünyada ABD’nin tartışmasız hegemonyasının sarsıldığını ileri sürerek bazı adımların atılmasında bu olayı bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir. NeoConlar bu saldırıların hedefine ise iki ülkeyi koymuşlardır. O dönem Afganistan’da yönetimde olan Taliban, terör saldırısını gerçekleştiren el Kaide ve lideri Bin Ladin’i topraklarında bulundurması sebebiyle hedef haline gelmiştir. Daha düşük argümanlarla olsa da Irak ve Saddam yönetimi de benzer suçlamalarla hedef alınan diğer devlet olmuştur.²¹⁵

BM Silah Denetçileri Başkanı Hans Blix Irak’ta yapmış oldukları denetimler sonucunda Güvenlik Konseyi’ne 9 ve 27 Ocak tarihlerinde raporlarını sunmuştur. Raporda Saddam yönetiminin BM önlemelerine aykırı olarak silah programlarında kullanılmak üzere bazı materyalleri ithal ettiğini, Irak yönetiminin denetçilerle iş birliği konusunda isteksiz olduğunu ancak tüm bunlara rağmen Irak topraklarında herhangi bir biyolojik, kimyasal ve nükleer nitelikte kitle imha silahına rastlanmadığını belirtmiştir. Bu durum Beyaz Saray Sözcüsü tarafından Irak’ın iş birliği yapmamasının açık bir delil olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Yani Irak’ın denetçilerle iş birliği yapmaması ve meydan okumaları Irak’a zaten müdahaleyi gündemine almış olan ABD’nin elini daha da güçlendirmiştir.²¹⁶

Irak Savaşı’nın sorunsuz bir şekilde tamamlanması için ABD kuzeyden bir cephe açmak istemekteydi. Bu nedenle Türkiye’nin topraklarını kullanması gerekiyordu. ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz 2002 Temmuz’unda Türkiye’ye gelerek bu niyetini Türk yetkililere iletmişti. Fakat 3 Kasım 2002’de genel seçimler sonucunda AK Parti’nin iktidara gelmesiyle mesele bu hükümete kalmıştı.²¹⁷ Irak’a müdahale konusu ve görüşmeleri AK Parti iktidara geldikten sonra başladı ve yaklaşık 3 ay sürdü. Amerikan Başkanı Bush yasaklı olduğu için seçimlere katılamamış olan dönemin AK Parti Başkanı Recep Tayyip Erdoğan’ı Washington’a davet ederek Irak konusunu kendisiyle görüştü. 3 Aralık 2002’de ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz ise Türkiye’ye gelerek dönemin Başbakanı Abdullah Gül ile bir görüşme gerçekleştirdi. Ve Gül’e 3 aşamalı bir plan sundu. Birinci aşama Amerikan askeri yetkilileri Türkiye’ye gelerek Türkiye’deki

²¹⁴ Çelik, *ABD Ulusal Güvenlik Anlayışı ve Türkiye*, 151-154.

²¹⁵ Sönmezoğlu, *Son Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 436-437.

²¹⁶ Sönmezoğlu, *Son Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 555.

²¹⁷ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 304.

iletişim tesislerinin ve üslerin durumunu inceleyecekti. İkinci aşamada bu üs ve tesislerin durumu iyileştirilecekti. Üçüncü aşamada ise Amerikan birlikleri Irak'a yönelik Güney Cephesi'ni açmak için Türkiye'deki yerlerine intikal edeceklerdi.²¹⁸ Bu görüşme sonrası ABD ile Türkiye arasında 8 Ocak 2003'te imzalanan belge ile Amerikalılar Türkiye'de ön çalışmalara başlamışlardı. Liman ve Havaalanlarının modernizasyonu için de 6 Şubat'ta TBMM'den izin çıkarılmıştı.²¹⁹

Irak'ın işgalinin kaçınılmaz olduğunun farkında olan Türkiye bunu bir ekonomik pazarlık konusu yapmaya başlamıştı. 13 Şubat'ta Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış ile Devlet Bakanı Ali Babacan önce Amerikan Dışişleri Bakanı Colin Powell ile ardından Beyaz Saray'da Başkan Bush ile bir görüşme gerçekleştirdiler. Görüşmelerde 92 milyar dolar gibi bir talepte bulunmaları hem iç hem de dış basında, Türkiye'nin komşusunun işgalini ekonomik kazanç olarak gören bir ülke olarak görülmesine yol açtı. Aslında Türk yetkililer 1991'deki Körfez Krizi'nde yaşadığı ekonomik kayıplarını göz önünde tutarak hareket etmişlerdir. Amerikan Başkanı Bush bu talebi aşağılayıcı bir üslupla "Teksas usulü at pazarlığı" olarak adlandırdı. Verilecek 6 milyar dolar ve Amerikan ordusunun Türk topraklarında yapacağı harcamaların yeterli olacağını Türk yetkililere ilettiler.²²⁰

Ancak görüşmelerde tek tartışılan konu nakdi yardım meselesi olmamıştır. George W. Bush anılarında bu dönemde Türkiye ile yürütülen müzakereleri şu şekilde ifade etmektedir;

*"Mart 2003'te savaş planı hazırды...Aylardır Türklere, Dördüncü Piyade Tümeni'nden on beş bin askeri kuzeyden Irak'a gönderebilmemiz için bize topraklarına erişim izni vermeleri için baskı yapıyorduk. Ekonomik ve askeri yardım sağlamayı, Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu'ndan önemli programlara erişmesine yardımcı olmayı ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne kabulüne güçlü desteğimizi sürdürmeyi vadettik."*²²¹

Türk tarafı başta ekonomik meseleler olmak üzere diğer tüm konular dururken ABD tarafının bir an önce tezkerenin meclisten geçmesi konusunda aceleci davrandığını belirtmiştir. Belirsizlik ortamında meclise sunulacak tezkerenin reddedilme olasılığı ve

²¹⁸ Uslu, *Çatlak İttifak...*, 450.

²¹⁹ Baskın Oran(ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), Cilt III/ 271.

²²⁰ Oran(ed.), *Türk Dış Politikası*, Cilt III/273.

²²¹ George W. Bush, *Decision Points* (New York: Crown Publishers, 2011), 272.

bundan iki ülke ilişkilerinin de zarar göreceği konusunda ABD’li muhataplarını uyarmışlardır.²²² Ancak ABD tarafı bir an önce Türk topraklarını kullanmak için baskısını sürdürmüştür. Sonuç olarak Abdullah Gül Başbakanlığındaki 58. Hükümet “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine, Yabancı Silahlı Kuvvet Unsurlarının 6 Ay Süreyle Türkiye’de Bulunmasına ve Muharip Unsurların Türkiye Dışına İntikalleri İçin Gerekli Düzenlemelerin Yapılmasına Olanak Sağlayan Başbakanlık Tezkeresini” 25 Şubat’ta TBMM’ye göndermiştir. Yapılan kapalı oylamaya 533 vekil katılmıştır. Tezkereye 264 onay, 250 ret, 19 çekimser oy çıkmıştır. Anayasa ve Meclis İçtüzüğüne göre salt çoğunluk sağlanamadığı için 1 Mart Tezkeresi meclis tarafından reddedilmiştir.²²³

Başkan Bush ise bu durum karşısındaki yaşadığı şoku şu şekilde belirtmiştir; “Başbakan Abdullah Gül’ün kabinesi talebimizi onayladı. Ancak, Türk parlamentosu 1 Mart’ta son oylamayı yaptığında, onaydan çok uzak kaldı. Hüsrana ve hayal kırıklığına uğradım. Şimdiye kadar yaptığımız en önemli taleplerden birinde, NATO müttefikimiz Türkiye, Amerika’yı hayal kırıklığına uğratmıştı.”²²⁴ Karar ABD’nin savunduğu demokrasinin bir sonucuydu. Halk oyuyla seçilen vekiller kendi ülkesinin çıkarları doğrultusunda serbest iradeleriyle Türkiye’yi tehlike bir savaşa sokacak tezkereyi reddetmişlerdi. Türk topraklarına gelmek için hazırda bekleyen Amerikan birlikleri hazırlıklarını yarıda keserek Türkiye üzerinden düşündükleri harekâtı iptal etmek zorunda kaldılar. Amerika’nın savaş planları ciddi bir darbe yemiş oldu.²²⁵

1 Mart’ın getirdiği olumsuz hava sonrası Erdoğan, başbakan olarak göreve başlamadan bir gün önce Amerikan Başkan Yardımcısı Dick Cheney ile telefonda ABD’nin Türk hava sahasını kullanma talebini görüşmüştür. 14 Mart 2003’te göreve başlayan Başbakan Erdoğan 3 gün sonra dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı ile bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda Türk hava sahasının kullanılması konusunda fikir birliğine varılmıştır. ABD’nin Irak’a Harekatinin başladığı 20 Mart’tan 1 gün önce TBMM Türk

²²² Mehmet Nur Çelikaslan, “Türk-Amerikan İlişkileri: 1 Mart Tezkeresi Gerilimi”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 4/3 (Aralık 2021), 673.

²²³ Vural Şahbenderoğlu, *1 Mart Tezkeresi: Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu* (Ankara: Dorlion Yayınları, 2019), 89-115.

²²⁴ Bush, *Decision Points*, 272.

²²⁵ Uslu, *Çatlak İttifak...*, 452.

kuvvetlerinin Irak'a gönderilmesini ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türk hava sahasını kullanmasına izin vermiştir.²²⁶

ABD ile varılan anlaşmaya göre Türkiye hava sahasının kullanılması mukabilinde 20.000 kadar Türk askeri Kuzey Irak'a konuşlanacaktı. Fakat ABD bunu kuzeydeki Kürt gruplarının rızasına bağlayınca ve bu gruplarda rıza göstermeyince ortaya bir dengesizlik çıktı. Bundan dolayı ABD Türkmenlerin korumasını kendi üstleneceğini beyan etti ve PKK'ya karşı da önlem alacağına dair sözlü taahhütler verdi. 23 Haziran 2003 tarihinde AK Parti hükümeti gizli bir kararname imzaladı. Türk kamuoyu bunu ancak 6 ay sonra dış kaynaklardan öğrenecekti. Bu kararnameye göre İncirlik üssüde dahil olmak üzere liman ve havaalanlarının Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde Genelkurmay Başkanlığı'nın belirleyeceği esaslar çerçevesinde müttefik ülkelerce kullanılmasına karar veriliyordu. 22 Eylül 2003'te ABD ile Dubai'de imzalanan bir başka anlaşmaya göre ise Türkiye 1 milyar doları hibe 8,5 milyar doları kredi olan ekonomik yardım alacaktı. Ancak Kuzey Irak'a asker yerleştirmekte dahil ABD ile iş birliğine aykırı davranırsa söz konusu kaynaklar Türkiye tarafından kullanılamayacaktı. Hükümet bu anlaşmayı meclise getirmede ve sonuç olarak anlaşma yürürlüğe giremedi. Türkiye 7 Ekim 2003'te bu kez çok uluslu görev gücüne katılmak için asker gönderilmesine dair tezkereyi meclisten çıkardı. Ancak Türk askerinin konuşlanması için Irak'ın en tehlikeli bölgesi olan Felluce ve çevresi önerilince Türkiye bundan da vazgeçti.²²⁷ ABD bir belirsizlik sürecinin ardından yaptığı açıklamalarda artık Türkiye'den asker talebinden vazgeçtiğini belirtti. Bu talebin ABD isteğiyle sonlanması hem Türkiye için ABD ile olan ilişkilerini düzeltme imkânı sağladı hem de Türkiye büyük risk taşıyan operasyona da dahil olmadı. Ayrıca Ankara istemeyerek de olsa yaptığı bu manevra ile başta birçok Avrupa ülkesi olmak üzere tüm dünyada Bush yönetiminin başına buyruk davranışlarına karşı duran bir ülke görünümü vererek prestij de kazandı.²²⁸

1 Mart Tezkeresi'nin kabul edilmemesinin nedenlerini üç başlık altında toplamak mümkündür. İlk neden aktörler arasındaki farklılıklardır. Başkan Bush ve ekibi bu savaşı istemekteydi. Ancak Türk siyasi elitleri tereddütlüken Türk halkı ise buna tamamen

²²⁶ Fatih Bayezit, *Amerika'nın Müttefikleri: Soğuk Savaş Sonrası Düzeninde Türkiye ve Güney Kore'nin İttifak Politikası* (Ankara: Nobel Bilimsel Yayıncılık, 2021), 296-297.

²²⁷ Oran(ed.), *Türk Dış Politikası...*, Cilt III/275-276.

²²⁸ Sönmezoğlu, *Son Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 561-562.

karşıydı. Türk halkı Müslüman bir ülkeyle savaştan, ekonomik kayıplardan ve Kürt devleti olasılığından endişe etmekteydi. İkinci neden demokratik tepkilerdeki uyumsuzluktur. Başbakan Erdoğan, Genelkurmay Başkanı Özkök ve Dışişleri Bakanı Yakış bu savaşı istese de parlamento üyeleri bu savaşı istememekteydi. Üçüncü neden ise taraflar arasındaki iletişimsizliktir. ABD tarafı Erdoğan ile aynı fikirde olduklarını düşünürken parlamentonun aynı fikirde olmadığını anladıklarında bu durum onlar için bir şok etkisi yaratmıştır.²²⁹

Ancak Tezkere Krizi henüz aşılamadan Irak üzerinde ABD-Türkiye ilişkilerini geren bir başka kriz daha yaşanmıştır. Tarihe “çuval olayı” olarak geçen krizle ilişkiler oldukça gerilmiştir. Kuzey Irak’taki Türk askeri varlığı 1995 yılına kadar geri gitmekteydi. Gümrük vergilerinin paylaşımı konusunda çıkan anlaşmazlık yüzünden Kürt gruplar arasında çatışma çıkmıştı. Türkiye’nin arabuluculuğu çerçevesinde iki Kürt grubunun rızasıyla bölgeye TSK’nın konuşlandırılması kararlaştırılmıştı. Bu kapsamda Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararıyla bölgenin sorumluluğu TSK’ya verilmiş Süleymaniye ve Erbil şehir merkezlerinde Özel Kuvvetler Komutanlığına bağlı irtibat ofisleri açılmıştı. Türkiye’nin bu bölgede 1400-2000 civarında askeri ve bir de tank taburu bulunmaktaydı. Bu birlikler bir yandan Kürt gruplar arasındaki çatışmayı önlerken diğer taraftan PKK’ya karşı izleme ve gözetleme görevlerinde bulunuyordu.²³⁰ 4 Temmuz 2003 tarihinde Amerikan askerleri Süleymaniye’de bulunan Özel Kuvvetler irtibat ofisini basıp 11 Türk askerini tutuklayarak başlarına çuval geçirdiler. Amerikalıların iddiasına göre 11 Türk askeri dönemin Kerkük Valisi’ne karşı bir suikast girişiminde bulunmak üzereydiler. Yanlarında bazı patlayıcı maddeler ve askeri mühimmat da bulunmaktaydı.²³¹ Başbakan Erdoğan ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney’e telefonla ulaşarak askerlerin serbest bırakılmasını istedi. Askerler ancak 55 saat sonra serbest bırakıldılar.²³²

Olaya ilişkin bir başka iddia ise Irak işgalinin ardından 10 Nisan 2003’te Kerkük’te, 11 Nisan’da Musul’da Osmanlı Dönemi’nden kalma tapu kayıtlarının tutulduğu devlet dairelerinin Peşmergelerce basılıp yakılmasından önce buradaki Özel Kuvvetler mensuplarının bu belgeleri kopyalayarak Ankara’ya gönderdikleri,

²²⁹ Ozan Örmeci, “Typology Of Crises In Turkish-American Relations: A Study Of Eight Cases”, *UPA Strategic Affairs* 1/1 (Eylül 2020), 41.

²³⁰ Oran(ed.), *Türk Dış Politikası...*, Cilt III/277.

²³¹ Uslu, Çatlak İttifak..., 454.

²³² Oran(ed.), *Türk Dış Politikası...*, Cilt III/278.

Amerikalıların da bu nedenle bu operasyonu gerçekleştirdiği iddia edilmişti.²³³ Ancak olayın sebebi ne olursa olsun halkta büyük bir tepki topladı. Olayın duyulmasıyla hükümetten daha çok tepkiyi Türk kamuoyu gösterdi. Dönemin Başkanı Erdoğan’a “ABD’ye nota verecek misiniz?” sorusu sorulmuş, Başbakanın cevabı ise “ne notası müzik notası mı?” olmuştur. Türkiye’nin bu tarz rencide edici olaya sessiz kalması ABD tarafını cesaretlendirmiştir.²³⁴ Hükümet ve TSK olayı büyütmemeyi tercih ederken, olayın incelenmesi için oluşturulan komisyona ABD tarafı alt düzeyde subay göndermiştir. Başkan Bush ise Başbakan Erdoğan’a yazdığı mektubunda özür ifadesi kullanmamış sadece üzüntülerini ifade etmiştir.²³⁵ Ordu millet anlayışından gelen Türk toplumunda Türk askerine yönelik bu tavır Türk devletine ve Türk halkına yönelik çok ağır bir saldırı ve hakaret olarak algılanmıştır. Bu olay toplumda zaten artmakta olan anti-Amerikancı eğilimi doruk noktasına taşımıştır. Bu nedenle de krizin etkisini aşmak hiç de kolay olmayacaktır.²³⁶

2.2.2. İran Ambargosu ve Halkbank Davası

2000’lerdeki gergin Türk-Amerikan ilişkilerine karşın 2008 yılında başkanlık seçimini kazanan Demokrat Partili Barack Obama, ikili ilişkilerin daha iyimser bir zemine kayacağına dair bir beklenti oluşturdu. Obama’nın Amerika’yı Bush’un dış politikasından uzaklaştırma ve yeni bir sayfa açma sözleri beklentileri artırıcı bir rol oynamıştı. Obama yönetimi Bush Döneminde zedelenen ikili ilişkileri tamir etme niyeti taşımaktaydı. Türkiye’nin bölgesinde ve İslam Dünyasındaki etkisine atıfla ABD Türkiye’ye bakışını bu dönemde “model ortaklık” kavramını kullanarak açıkladı. Ancak kavram kullanıldıktan sonra uzun süre altı doldurulmadan bırakıldı. Türkiye’nin dış politika anlayışını tam kavrayamadan İsrail ve İran Nükleer Programı konusundaki görüş ayrılıkları ilişkileri tekrardan gerginleştirdi. ABD Türkiye’nin bağımsız ve yeni bölgesel politikasını henüz kabullenemediği gerçeği Obama iktidarında ikili ilişkilerde krize sebep oldu. Özellikle İran Nükleer Programı konusundaki görüş ayrılıkları ikili ilişkilerde “eksen kayması” tartışmasına da yol açtı.²³⁷

²³³ Şahbenderoğlu, *1 Mart Tezkeresi...*, 159.

²³⁴ Önder, “21’inci Yüzyıl Türk-Amerikan İlişkilerinde...”, 8.

²³⁵ Oran(ed.), *Türk Dış Politikası...*, Cilt III/278.

²³⁶ Ozan Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri* (İstanbul: Urzeni Yayınları, 2021), 133.

²³⁷ Kurtbağ, “Obama Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri...”, 190-191.

Amerika Bush Dönemi'nden başlayarak Türkiye'den İran'a yönelik yaptırımlara katılmasını istemekteydi. İran'la uzun süredir düşmanca ilişkilere sahip olan ve İsrail'in güvenliğinden dolayı İran'a düşmanlık besleyen Amerika binlerce kilometre uzaklıktayken bundan zarar görmeden çıkabilirdi. Ancak Türkiye'nin durumu aynı değildi. İran'la komşu olan Türkiye İran'a uygulanacak ambargoların zararını hesap etmek zorundaydı. İran'a saldırı durumunda ve yaptırımlar konusunda en fazla zararı Türk ekonomisi görecekti. En önemlisi de İran'la enerji alanında yapılacak iş birliği Türkiye'nin enerji güvenliğine de katkı sağlamaktaydı.²³⁸

İkinci olarak Türkiye İran'ın Nükleer Programı'ndan korku duymuyordu. Bunun nedenleri ise Türkiye NATO üyesiydi. Olası bir tehdit algılaması durumunda buna tek başına karşı koyması gerekmeyecekti. Türkiye eğer İran'dan böyle bir tehdit algılar ve kendisini yalnız hissederse İran'ı dengeleyebileceğini düşünmekteydi. Türkiye tehdit algıladığında NPT anlaşmasından çekilebilir ve nükleer silahlanmaya gidebilirdi. Bu sebeplerden ötürü Türkiye, İran'ın barışçıl hedefli nükleer program geliştirme hakkını destekliyordu. Türkiye'yi burada sıkıntıya düşüren ise ABD-İran arasındaki nükleer krizin tırmanması ve Türkiye'nin iki ülke ile kurduğu ilişkileri birini diğerine feda etmeden dengede götürme zorluğuydu.²³⁹

2010 yılında Türkiye, Brezilya ve İran arasında ortak bir bildirge imzalandı. Bildirgeye göre nükleer silaha ulaşmadan İran'ın nükleer enerjiden yararlanması öngörülmekteydi. Bu bildirgenin imzalanmasından sonra Türkiye artık İran'a yaptırımlara gerek kalmadığını belirtse de BM, anlaşmanın yapıldığı dönemde İran'a yönelik yaptırımlar üzerinde çalışmaktaydı. Bildirge ABD ve Batılı ülkelerin İran'dan istediklerini karşılamasına rağmen, ABD bildirgeden tatmin olmadığını belirtti. Sonuç olarak BMGK'nde 9 Haziran 2010'da İran'a yönelik yaptırımlar onaylandı.²⁴⁰ Ancak Türkiye İran'a yönelik yaptırımlarda hayır oyu kullandı. Türkiye'nin ABD'ye rağmen hayır oyu kullanmasının sebebi Türkiye'nin İran'dan yüksek miktarda petrol ithal etmesindendi. Bu oylama ABD ile ilişkilere olumsuz şekilde yansısı da Türkiye İran'dan petrol ithal etmeye devam etti. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı William Burns Ankara'ya 9 Ocak 2012'de bir ziyaret gerçekleştirdi. Görüşmeler sırasında Burns Türkiye'den İran'a

²³⁸ Uslu, *Çatlak İttifak...*, 496.

²³⁹ Sönmezoğlu(ed.) vd..., *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, 577.

²⁴⁰ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 346.

karşı uygulanan ambargoya uymasını istedi. Ancak ABD İran'a ambargo konusunda sadece BM kararlarıyla yetinmiyordu. Kendi ambargosunu uygularken diğer devletlerden de buna uymasını istemekteydi. Bu devletlerin başında da Türkiye gelmekteydi. Türkiye ise BM kararlarına uyduğunu ve bundan sonra da uyacağını ama ABD'nin tek taraflı ambargo kararlarına uymasının gerekmediğini belirtti. Bu nedenle 2012 yılı boyunca da Türkiye BM'nin belirlediği sınırlar çerçevesinde İran'dan gaz ve petrol ithalatına devam etti. ABD Senatosu Aralık 2012'de aldığı bir kararla İran ile ticaretin durdurulması ve altın karşılığında gaz alınmamasını ülkelerden talep etti. Ancak Türkiye buna da karşı çıktı. İkili ilişkilerde bir başka sorun da İran'dan ithal edilen gaz ve petrolün altın ile ödenmesi idi. İran, ABD ambargosuna takılma ve bankalar aracılığıyla ödeme alamama durumu karşısında altın karşılığında petrol ihraç etmekteydi.²⁴¹ ABD'nin bu talepleri karşısında dönemin Başkanı Erdoğan ise şu açıklamayı yaptı: *“Bu (İran doğalgazı) bizim için stratejik bir ürün olması hasebiyle biz bunu alırız ve takas noktasında da yapmamız gereken takas neyse bu takası da yapacağımızı yine kendilerine söyledik. Her ülke kendi çıkarlarını çok rahat düşünüyor. Türkiye de kendi çıkarlarını tabii ki düşünecektir.”*²⁴²

2013 yılında yaşanan ve bu konuyla bağlantılı olan bir diğer gelişme ise 17-25 Aralık Operasyonu oldu. AK Partili üst düzey isimlere yönelik yapılan operasyonun bir hedefi de Türkiye'nin İran ambargosunu delme politikasının merkezindeki kurum olan Halk Bankası'ydı. Bu operasyonlar gündemdeyken önce 20 Aralık 2013'te daha sonra da 28 Ocak 2014'te ABD Hazine Bakanlığı Müsteşarı David Cohen Türkiye'ye gelerek İran'a uygulanan yaptırımların delinmemesi konusunda uyarılarda bulundu. Devamında Halkbank olayı tırmandı ve ilişkilerde krize dönüştü.²⁴³ 17-25 Aralık operasyonlarında ismi geçen Türk vatandaşı ve iş adamı Reza Zarrab, Amerikan'ın Miami kentinde Mart 2016'da tutuklandı. Yaklaşık bir yıl sonra Mart 2017'de ise New York'ta gözaltına alınan Halkbank Genel Müdür Yardımcısı Mehmet Hakan Atilla'nın da Zarrab'ın suç ortağı olduğu iddia edildi.²⁴⁴

²⁴¹ Ramazan Gözen, “Türkiye'nin ABD Politikası 2012: Stratejik Konsensüs, Taktiksel Ayrışma”, *2012 Türk Dış Politika Yılı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ufuk Ulutaş(ed.) (Ankara: SETA Yayınları, 2013), 313-314.

²⁴² Serkan Demirtaş, “Türkiye-ABD Arasında Altın Gerginliği” *BBC Türkçe*, (05.12.2012).

²⁴³ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*..., 366-367.

²⁴⁴ İrem Köker, “Reza Zarrab: Dava Nasıl Siyasi Meseleye Dönüştü?”, *BBC Türkçe*, (18.05.2017).

Türkiye-ABD arasında çıkan Halkbank Krizi; ABD'nin İran'a uyguladığı ambargoyu Türkiye'nin Halkbank üzerinden deldiği iddiasıyla başlamış oldu. Halkbank davası olarak anılan krizde 45 sayfalık mahkeme iddianamesinde İran'a ambargoyu delmekle suçlu bulunan isimler Reza Zarrab ve Hakan Atilla'ya ek olarak eski Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan, bankanın eski Genel Müdürü ve eski Dış Operasyonlar Müdürünün de isimleri de suç ortağı olarak geçmekteydi. Halkbank'a ve şahıslara yapılan suçlamalar İran'a yönelik ambargoyu delerek; "ABD kurumlarını dolandırmak amacıyla komplo", "Uluslararası Acil Ekonomik Güç Yasası'nı ihlal etmek amacıyla komplo", "Amerikan bankalarını dolandırmak", "Amerikan bankacılık ve finans sistemini dolandırmak amacıyla komplo", "kara para aklamak ve kara para aklamak amacıyla komplo" suçları olarak kayıtlara geçmiştir.²⁴⁵

Obama Dönemi'nde başlayan bu gerginlik Donald Trump Dönemi'nde de devam etti. 1 Aralık 2018'de G-20 zirvesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Amerikan Başkanı Donald Trump'ın bir araya gelmelerinden kısa bir süre sonra ise kriz çözüldü. ABD'de tutuklu bulunan Halk Bankası Genel Müdür Yardımcısı Mehmet Hakan Atilla Temmuz 2019'da tahliye edilerek Türkiye'ye gönderildi. 2019'daki bu gelişme yumuşayan ikili ilişkilerin işareti olarak sayıldı.²⁴⁶

2.2.3. Vize Krizi

Türkiye-ABD ilişkileri 15 Temmuz'dan sonra Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) merkezli girilen güven bunalımı çerçevesinde ilerledi. Türkiye'de FETÖ soruşturması kapsamında Türk vatandaşı bir Amerikan konsolosluk görevlisinin tutuklanması ilişkilerde ciddi bir krize neden oldu. Bu tutuklama sonrası Amerikan Büyükelçiliği yaptığı bir açıklamayla Türkiye'ye vize işlemlerini durdurduğunu açıkladı. Açıklamada ise gerekçe olarak konsolosluk görevlilerinin can güvenliği gösterildi. Bu karar daha önce örneğine rastlanmayan tipteydi. ABD özellikle hiçbir NATO üyesi ülkeye böyle bir tutum içerisine girmemişti.²⁴⁷ ABD İstanbul Başkonsolosluğu'nda çalışan Mehmet Topuz'un, FETÖ bağlantılı olduğu gerekçesiyle tutuklanması, krizi başlatan olay oldu.²⁴⁸ Olay

²⁴⁵ Önder, "21'inci Yüzyıl Türk-Amerikan İlişkilerinde...", 10.

²⁴⁶ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 369.

²⁴⁷ Kılıç Buğra Kanat, "Türkiye'nin ABD Politikası", *2017 Türk Dış Politika Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2018), 299.

²⁴⁸ "4 Soruda ABD-Türkiye Vize Krizinin Diplomatik Boyutu", *BBC Türkçe*, (09.10.2017).

mukabilinde ABD Ankara Büyükelçiliği 8 Ekim 2017’de yazılı bir açıklamayla “Türkiye’de diplomatik misyonlarındaki göçmen olmayan vize hizmetlerinin askıya alındığı” duyurdu.²⁴⁹

Türkiye ise bu krizin o dönem ABD’nin Türkiye Büyükelçisi John Bass tarafından çıkarıldığına inanmaktaydı. Bass kendi başına böyle bir karar vermiş Beyaz Saray’da bu oldubittinin arkasında durmak zorunda kalmıştı. Bass zaten 2014-2017 yılları arasında Türkiye’deki görev süresinde, Türkiye aleyhine bazı gruplarla görüşmeler yaptığı ve örtülü destek verdiği iddiasıyla hükümete yakın medya organlarında sık sık eleştirilmekteydi. Türkiye bu krizin çözümü için Bass’ın feda edilmesi gerekliliğine inanıyordu.²⁵⁰ 10 Ekim 2017 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın konuya ilişkin açıklamasında bu konu dile getirilmişti. Erdoğan; Türkiye’deki temsilciliklerden göçmen olmayan vize başvurularının durdurma kararını büyükelçi aldıysa görevinde tutulmamalı derken, Bass’ı ABD’nin bir temsilcisi olarak görmediğini de belirtti.²⁵¹ Türk tarafı Metin Topuz’un ABD Konsoloslğunun kayıtlı personeli olmadığını diplomatik listelerde yer almadığını ifade ederken, ABD tarafı ise hukuka dayalı bir mahkeme yerine medyada yargılanmanın amaçlandığını ileri sürdü. Bakanlık Topuz’un diplomatik dokunulmazlık sahibi olmadığını belirtse de ABD’nin asıl beklentisi ise Büyükelçiliğe bir bildirimde bulunulmamasıydı.²⁵²

Karşılıklı açıklamalar sonucunda kriz, ABD’nin 28 Aralık 2017’de vize işlemlerini tekrar başlatmasıyla çözüldü. Türkiye de mütekabiliyet gereği vize işlemlerini tekrar başlattı. ABD Büyükelçiliği’nin konuya ilişkin 28 Aralık’taki duyurusunda “*Büyükelçiliğimiz ve konsolosluklarımızın yerel çalışanlarının resmi görevlerini yerine getirdikleri için gözaltına alınmayacağı veya tutuklanmayacağı ve Türkiye Hükümeti gelecekte yerel çalışanlarımızdan herhangi birini gözaltına almayı veya tutuklamayı düşünürse Türk yetkililerin ABD Hükümetini önceden bilgilendireceği yönündeki üst düzey güvencelere bağlı kalmıştır*” denildi.²⁵³

²⁴⁹ Mustafa Kibaroglu, “ABD Sen Bozdun Sen Düzelt!”, *Kriter Dergi* 2/18 (Kasım 2018).

²⁵⁰ Zafer Parlak, “Türkiye-ABD İlişkileri: Kısa Tarihçe ve Günümüz”, *Türk Dış Politikası Aktörler, Krizler, Çözümler*, Sertif Demir, Poyraz Gürson, Ayça Eminoğlu(ed.) (Ankara: Barış Kitap, 2017), 276-277.

²⁵¹ “Erdoğan’dan Büyükelçi Bass’a: Onu ABD’nin Temsilcisi Olarak Görmüyoruz”, *BBC Türkçe*, (10.10.2017).

²⁵² “4 Soruda ABD-Türkiye Vize Krizinin Diplomatik Boyutu”, *BBC Türkçe*, (09.10.2017).

²⁵³ Daniel Metz, “U.S.-Turkey Relations Culminate With a Visa Crisis”, *Diplomatic Courier*, (03.06.2018).

Türkiye ise yaptığı karşı açıklamada Türkiye'nin bir hukuk devleti olduğunu, yargı süreci devam eden dosyalarla ilgili olarak hükümetin herhangi bir güvence vermediğini, ülkedeki hiçbir temsilcilik görevlisinin kendi resmi görevinin icrası sebebiyle adli soruşturmaya tabi tutulmadığını vurgulamıştır.²⁵⁴

Kriz çözülmüş olsa da Büyükelçi Bass'ın krizdeki rolü Türk tarafından halen sorgulanır olmuştur. Görevinin sona ereceği tarihlerde Türk yetkililerden veda ziyareti kapsamında randevu talep etmiş, ancak bu talebi Türk yetkililer tarafından reddedilmiştir.²⁵⁵

2.2.4. Rahip Brunson (Papaz) Olayı

Barack Obama'nın başkanlığı döneminde başlayan Rahip Brunson Davası, Donald Trump'ın başkanlığının ilk aylarında da gündem konusu olmuş ve iki ülke ilişkilerini gerginleştirmiştir.²⁵⁶ İzmir Diriliş Kilisesi'nin Rahibi ve ABD vatandaşı Andrew Craig Brunson “milli güvenliği tehdit eden faaliyetlerde bulunma” gerekçesiyle eşi ile birlikte Eylül 2016'da sınır dışı edilmesine karar verilmiştir. 20 yıldır Türkiye'de yaşayan Rahip göç idaresine teslim edildiği sırada, 15 Temmuz soruşturması kapsamında gizli bir tanık Rahip hakkında savcılığa ifade vermiştir. Verilen ifade kapsamında Rahip FETÖ ve PKK bağlantılı olduğu gerekçesiyle Aralık 2016'da tekrar tutuklanmıştır. Tutukluluğu sırasında "Devletin gizli kalması gereken bilgilerini siyasal veya askeri casusluk amacıyla temin etmek" suçlamasıyla toplamda 35 yıla kadar hapsi istenmiştir.²⁵⁷

Nisan 2017'deki ilk mahkeme duruşmasından sonra Trump ve yönetimi Rahibin serbest bırakılması çağlarında bulunmaya başlamışlardır. Trump Rahibi, “harika bir Hristiyan koca ve baba” olarak nitelemiştir. Türkiye ise serbest bırakma talebini reddetmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan Eylül 2017'deki bir konuşmasında FETÖ liderini kastederek “sizde de bir papaz var, onu bize verin bizde sizinkini verelim” açıklamasını yapmıştır.²⁵⁸ Türkiye'nin iade ile ilgili temel tezi FETÖ liderinin ABD mahkemelerinde

²⁵⁴ “Türkiye'den ABD'ye Yalanlama: Güvence Verilmedi”, *Yeni Şafak*, (28.12.2018).

²⁵⁵ Mehmet Nur Çelikkaslan, “Amerikan İlişkileri: Vize Gerilimi”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 3/3 (Ocak 2021), 713.

²⁵⁶ Eren Alper Yılmaz, “2016 Yılından Günümüze Türkiye-ABD İlişkilerinin Güvenlik Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 73 (Temmuz 2022), 62.

²⁵⁷ Sertaç Aktan, “Adım Adım Brunson Krizi: Nereden Çıktı, Nasıl Çözüldü?”, *Euronews*, (12.10.2018).

²⁵⁸ Julie Honore, “Erdogan May Have Freed Pastor Brunson, But Turkey's Economy Is Still Trapped”, *Foreign Policy*, (16.10.2018).

yürütülen herhangi bir yargı davası olmadığı oysa Brunson’ın Türkiye’de bağımsız mahkemelerce yargılanmasıydı. Sonuç olarak FETÖ lideri Amerikan hükümetinin kararıyla Türkiye’ye verilebilirdi. Ancak ABD tarafı iki durumun birbirinden farklı olduğunu ve birbirine karıştırılmaması gerektiğini ifade etmekteydi. Türk tarafı iade konusunda hukuki dayanaklarını oluşturan tüm bilgi ve belgeleri Amerikan Adalet Bakanlığı’na verdiğini belirtmişti.²⁵⁹ Ancak ABD için darbeyi bizzat FETÖ liderinin emrettiğine ait kanıtlar yeterli değildi. Hatta Amerika’daki birçok muhabire göre Brunson’ın tutuklanması ve hakkındaki iddialar Fetullah Gülen’in iadesi için müzakerelerde Türkiye’nin elini güçlendirmek için yaptığı bir manevraydı.²⁶⁰

ABD bu süreçte eşine rastlanmayan bir biçimde NATO üyesi bir ülkenin içişleri bakanı ve adalet bakanı hakkında “magnitsky”²⁶¹ yaptırımlarını uygulama kararı aldı. Yaptırım kararından sonra ise TBMM’de dört siyasi parti ortak bir açıklama yaparak ABD’ nin bu kararını kınadıklarını belirttiler. Ağustos ayındaki bu gerilimden sonra iki ülke lideri arasındaki iletişim de bir süreliğine kesildi.²⁶² Bu olaydan kısa bir süre sonra Trump Türk lirasının dolar karşısında düşüşe başladığı bir dönemde Türkiye’ den ithal edilen alüminyuma uygulanan ithalat tarifesi de iki katına çıkardığını duyurdu.²⁶³

2018 yılına başlarken Türkiye’de dolar kuru 3,79 lira idi. Rahip Brunson’ın tahliyesinin reddedildiği Temmuz 2018’de dolar kuru 4,79 liraya çıktı. 1 Ağustos’ta kur 5 liraya ulaştı. İkinci yaptırım dalgası başladığında Haziran ortalarında kur 7,21 lirayı gördü. 17 Ağustos 2018’de sadece bir haftada döviz azalışı 7,5 milyar dolar civarına ulaşmıştı. Bunun da sebebi ABD’nin Brunson Davası çerçevesinde aldığı yaptırım kararlarıydı. Kısaca Türk lirası tarihinin en büyük değer kayıplarından birini

²⁵⁹ Mehmet Nur Çelikkaslan, *Ak Parti Dönemi Tür Dış Politikası: Türk Amerikan İlişkileri Örneği* (Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 74-75.

²⁶⁰ Soner Çağaptay, “Why the Release of Pastor Andrew Brunson Is a Good Sign for U.S.-Turkey Ties”, *The Washington Institute* (October 2018).

²⁶¹ Küresel Magnitsky İnsan Hakları Sorumluluk Yasası, ismini 2009’da Rusya’da tutuklu bulunduğu sırada hücresinde ölü bulunan avukat Sergey Magnitsky’den almaktadır. ABD Rusya’dan bu olayda sorumluluğu bulunan yetkililerin cezalandırmasını talep etmiş ancak Rusya bu konuda bir adım atmamıştır. Bu kapsamda 2012’de Rusya’ya karşı magnitsky ismi verilen yaptırım kararı Senato’dan geçirilmiştir. Zaman içerisinde ise kapsamı genişletilmiştir. Yasanın amacı ise ciddi insan hakları ihlallerinin tespit edilmesi durumunda yetkililerin mal varlıklarını dondurulması ve ABD’ye giriş yasağı gibi birtakım yaptırımlar içermektedir.

²⁶² Kılıç Buğra Kanat, “Türkiye’nin ABD Politikası 2018”, *2018 Türk Dış Politika Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnât, Mustafa Caner(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2019), 191-192.

²⁶³ Herriet Sherwood, “Andrew Brunson: The US Pastor at The Heart of an International Crisis”, *The Guardian*, (14.08.2018).

yaşamaktaydı. Her ne kadar siyasiler ABD yaptırımlarına karşı dik durulacağını beyan etse de ülkenin ekonomik kapasitesi buna imkân verecek durumda değildi.²⁶⁴

Sonuç olarak 12 Eylül 2018’de mahkeme kararını verdi. Tanıkların Rahip hakkında ifadelerini değiştirmeleriyle, hakkındaki casusluk suçlaması düştü. Rahip Brunson “terör örgütüne” yardım suçundan 3 yıl 1 ay 15 gün hapis cezası aldı. Yattığı süre hapis cezasına sayıldığı için de tahliye edildi.²⁶⁵ Brunson Davası iki ülkenin farklı siyasal kültürlerden geldiğinin bir kanıtı olmuştur. Amerikalılar dini lider ve temsilcilerinin ibadethane kurmalarını ve dinlerini yaymaları çerçevesinde yaptıkları çalışmaları doğal görür ve hatta bunu teşvik ederler. Ancak Türkiye’nin kendine özgü bir siyasal tarihi ve kültürü vardır. Misyonerlik çalışmaları Osmanlı Devleti’nin yıkılması dönemindeki etkisi göz önüne alındığında Batı dünyasına güvenme konusunda şüpheli bir ruh hali içinde olmuşlardır.²⁶⁶

2.2.5. S- 400 ve F -35 Sorunu

F-35 savaş uçağının mazisi 1990’lara değin uzanmaktadır. Amerika bu dönemlerde elinde olan ve ömürlerini yakın gelecekte dolduracak olan F-16 ve A-10 Thunderbolt savaş uçaklarının yerini alabilecek beşinci nesil savaş uçağı tedariki için iki büyük Amerikalı savaş uçağı üreticisine başvurmuştur. Lockheed Martin firması istenilen yeterlilikleri sağladığı için seçilmiştir. Ve bu şirket uçağını F-35 ismiyle hizmete sunmuştur.²⁶⁷ Bu süreçte ABD hem müttefikleriyle ortak sistemlerin geliştirilmesi, F-35 uçağının eksikliklerinin giderilmesi ve aynı zamanda üretilip satılması konularında ortak konsorsiyum kurmuştur. Türkiye ise F-35 savaş uçağı projesine Savunma Sanayi İcra Komitesi kararıyla 12 Temmuz 2002’de dahil olmuştur.²⁶⁸ 2007 yılında ise Türkiye 11 milyar dolar maliyetle 116 adet F-35 A tipi savaş uçağı alacağını açıklamıştır. Haziran 2018’de Türkiye’ye ilk F-35 savaş uçağı teslim edilmiş ve Türk pilotlar ABD’nin Teksas eyaletinde eğitimlerine başlamışlardır. Ancak bu tarihlerde ABD, Türkiye’nin Rusya’dan

²⁶⁴ Nurettin Taşar, “ABD Yaptırımları: CAATSA ve Rahip Brunson Krizi Üzerine Bir Karşılaştırma”, *DS Journal* (18.12.2020).

²⁶⁵ Burhanettin Duran, “Brunson Sonrası Washington ile İlişkiler”, *SETA Yorum*, (13.11.2018).

²⁶⁶ Örmeci, *Türk Amerikan İlişkileri*, 136-137.

²⁶⁷ Emrah Ongun, “NATO-Türkiye İlişkilerinin F-35 Savaş Uçağı ve S 400 Hava Savunma Sistemi Üzerinden Değerlendirilmesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/107 (Ağustos 2020), 451.

²⁶⁸ “Türkiye’nin F-35 Savaş Uçağı ve S-400 Hava Savunma Sistemi Krizi”, *Herdem Attorneys at Law*, (09.10.2024).

aldığı S-400 Hava Savunma Sistemi'nin NATO'ya tehdit oluşturduğunu öne sürerek F-35'lerin Türkiye'ye teslimini askıya almış, bir yıl sonra da projeden Türkiye'yi çıkartmıştır.²⁶⁹

Türkiye uzun yıllar boyunca uzun menzilli Hava Savunma Sistemi (HSS) ihtiyacı duymuştur. Söz konusu hava tehditleri kimi zaman NATO dahilinde başka ülkelere getirilen hava savunma bataryalarıyla giderilse de kalıcı bir çözüm olmamıştır.²⁷⁰ S-400 tedarikine kadar Türkiye'nin elinde herhangi bir uzun menzil HSS bulunmamaktaydı. ABD'den 1955'te tedarik edilen NIM-3 Nike Ajax ve 1959 yılında sağlanan Nike Hercules füzeleri mevcuttu. Ağır bombardıman uçak filolarını engellemek için ise Nike Hercules, 1985 yılında modernizasyon geçirmişti. En kapsamlı hava savunma füze sistemi ise 2000'li yıllarda ABD'den ikinci el olarak tedarik edilen NIM-23 HAWK sistemiydi. Genel itibariyle Hava Kuvvetleri envanterinde bulunan F-16 savaş uçakları Türkiye'nin hava savunmasının omurgasını oluşturmaktaydı.²⁷¹

2012'de Suriye yönetimi bölgede keşif yapan Türk savaş uçağını hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle düşürdü. Türkiye bu kapsamda NATO'ya başvurdu ve konu 25 Haziran 2012'deki NATO toplantısında ele alındı. Ancak başta ABD ve diğer devletler açıklamalardan başka konuya ilişkin başka bir adım atmadılar. Bir süre sonra Suriye sınırındaki güvenlik nedeniyle Türkiye 7 Kasım 2013'te NATO'ya başvurarak Patriot HSS talep etti. Türkiye'nin başvurusu sonucu ABD, Almanya ve Hollanda'nın sağladığı füzeler Türkiye'nin güney sınırına yerleştirildi. Ancak bu ülkeler 2015 yılı yaz aylarında bu HSS'lerini geri çektiler.²⁷² Güvenlik kaygıları nedeniyle Türkiye Eylül 2013'de ABD'nin yaptırımı altındaki Çinli bir şirketle uzun menzil HSS'nin ortak üretimi için anlaşma imzaladı. Türkiye bu kararının nedenini muadillerine göre daha ucuz ve teknoloji transferi sağlanması olarak açıkladı. Ancak bu karar sonrası Türkiye, ABD ve diğer Batılı devletlerden ağır eleştirilere maruz kalmaya başladı. ABD, bu sistemi NATO sistemiyle bütünleştiremeyeceğini belirtti, Türkiye ise Kasım 2015'te G-20 zirvesinde

²⁶⁹ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 369.

²⁷⁰ Yusuf Furkan Şen, Abdullah Gökhan Yaşa, "S-400 HSS Alım Sürecinde Siyasal ve Kurumsal Aktörlerin İncelenmesi: Bir Söylem Çözümlemesi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 35 (Ocak 2024), 326.

²⁷¹ Arda Mevlütoğlu, Canalp Korkmaz, "Türkiye'nin Hava Savunma Şemsiyesi ve S-400", *Ortadoğu Analiz* 213 (Eylül 2017), 9-11.

²⁷² Sönmezoğlu, *Son Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 520.

Çinli şirketin taahhütlerini yerine getirmediği gerekçesiyle anlaşmayı iptal ettiğini duyurdu.²⁷³

Türkiye 2013 yılında ABD’den teknoloji transferi şartıyla Patriot HSS alımı için başvurmuş, ancak ABD kongresi bu talebi “Amerikan Fikri Mülkiyet Kanununa” uymadığı gerekçesiyle reddetmişti.²⁷⁴ Türkiye’nin S-400 ilgisi ise 2016 yılının sonlarında başlamıştır. 1 yıl süren görüşmeler sonucunda Rusya ve Türkiye arasında S-400 alımına dair resmi imzalar atılmıştır.²⁷⁵ Türkiye 11 Nisan 2017 tarihinde 2.5 Milyar dolar bedelle Rusya’dan S-400 HSS aldığını, anlaşmanın tamamlandığını ilan etmiştir.²⁷⁶ Türkiye-Rusya arasında uzun süren müzakereler sonucunda S-400’lerin teslimatı 12 Temmuz 2019 tarihinden itibaren başlamıştır.²⁷⁷ S-400 teslimatının tarihi yaklaştıkça ABD yönetimi Türkiye üzerinde baskılarını artırmıştır. ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence 3 Nisan 2019’da Türkiye’nin S-400 anlaşmasını devam ettirmesi halinde F-35 programından atılması tehdidini dile getirmiştir.²⁷⁸ ABD’nin sürekli öne sürdüğü argümanı S-400’lerin F-35 savaş uçağına tehdit oluşturacağı hem de NATO sistemleriyle uyumlu olmayacağı yönündeydi.²⁷⁹ Türkiye ise S-400 sistemini ulusal hava savunma ağına ve NATO hava savunma ağına eklemeyeceğini sistemi bağımsız olarak kullanacağını beyan etmekteydi.²⁸⁰

Taraflar tezlerini savunmaya devam ederken ABD Savunma Bakan Vekili Patrick Shanahan 6 Temmuz 2019’da Türk muhatabına bir mektup gönderdi. Basına sızan mektup da Türkiye’nin S-400 alması durumunda ABD’nin Türkiye’yi F-35 programından çıkaracağını ve eğitimde bulunan Türk pilotların ABD’den ayrılması gerektiğini, proje kapsamındaki üst düzey toplantılara Türkiye’nin davet edilmeyeceğini açıkça dile getirmekteydi. Mektupta 31 Temmuz’a kadar Türkiye’nin S-400 alımından vazgeçmesinin beklenildiği dile getirilmişti. G-20 kapsamında Osaka’daki zirvede

²⁷³ Parlak, “Türkiye-ABD İlişkileri...”, 273.

²⁷⁴ “Türkiye’nin F-35 Savaş Uçağı ve S-400 Hava Savunma Sistemi Krizi”, *Herdem Attorneys at Law*, (09.10.2024).

²⁷⁵ “S-400/F-35 Krizinin Perde Arkası”, *Savunma SanayiST*, (14.06.2019).

²⁷⁶ “Türkiye’nin F-35 Savaş Uçağı ve S-400 Hava Savunma Sistemi Krizi”, *Herdem Attorneys at Law*, (09.10.2024).

²⁷⁷ Veynel Kurt, “S-400/ F35 Denklemi”, *SETA Analiz* 291 (Temmuz 2019), 16.

²⁷⁸ Kasım İleri, “ABD Başkan Yardımcısı Pence’ten Türkiye Açıklaması”, *Anadolu Ajansı*, (03.04.2019).

²⁷⁹ Kurt, “S-400/ F35 Denklemi”, 16.

²⁸⁰ Mevlütoğlu ve Korkmaz, “Türkiye’nin Hava Savunma Şemsiyesi ve S-400”, 15.

Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Trump bir araya gelerek S-400 ve F-35 meselesini görüştüler. Başkan Trump Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu Patriot HSS'nin verilmemesi konusunda Obama yönetimini suçladı ve Türkiye'yi haklı gördüğünü açıkladı.²⁸¹

Trump'ın sıcak açıklamalarına rağmen S-400 meselesi Washington-Ankara arasındaki krizi önlemeye yetmemiştir. ABD Kongresinde Türkiye'ye karşı yaptırımlar gündeme gelmiştir. Türkiye'nin S-400 anlaşmasından sonra yürürlüğe giren ABD'nin Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasası'nda (CAATSA) öngörülen yaptırımların Türkiye'ye de işletilmesi tartışması başlamıştır. Bu kapsamda ABD F-35 projesinden Türkiye'yi çıkarma kararı almıştır. 2020 yılında ise Kongre Ulusal Yetki Savunma Kanunu kapsamında Türkiye'ye F-35 savaş uçaklarının teslimatını süresiz olarak yasaklamıştır. Kanunda engelin kaldırılması için Türkiye'nin S-400 sisteminden vazgeçmesi şartı yer almıştır. Aslında CAATSA yaptırımları Kuzey Kore, İran ve Rusya'ya yönelik yaptırımlardır.²⁸² Bu kapsamda Türkiye'ye uygulanan CAATSA yaptırımları ikincil niteliktedir. İkincil nitelikte olmasının nedeni ise Türkiye'nin Rusya'nın savunma sektörü ile ticari ilişki kurmasındandır.²⁸³ CAATSA yaptırımları kapsamında ABD 14 Aralık 2020 tarihinde Savunma Sanayi Başkanı da dahil olmak üzere savunma sanayinde üst düzey görevlerdeki 4 yöneticiye yaptırım uygulama kararı da almıştır.²⁸⁴

Konuya ilişkin 2021 yılında şaşırtıcı bir gelişme olmuştur. F-35 alamayan ve filosunu güçlendirmeye çalışan Türkiye'ye, ABD tarafı F-16 satışı teklifinde bulunmuştur. Türkiye bu kapsamda 40 adet yeni F-16 Savaş Uçağına ek olarak 79 tane de modernizasyon kiti alma talebini ABD'ye iletmıştır.²⁸⁵ Uzun görüşmeler sonunda 27 Ocak 2024'te ABD, Türk Hava Kuvvetleri'ne 40 adet F-16 savaş uçağına ek olarak 79 adet modernizasyon kitinin 23 milyar dolar bedel karşılığında satışına onay verdiğini duyurmuştur.²⁸⁶ Konuya ilişkin yaşanan son gelişme ise Savunma Bakanı Yaşar Güler'in 26 Kasım 2024'te Plan ve Bütçe Komisyonu'nda yaptığı bir açıklamayla F-35

²⁸¹ Kurt, "S-400/ F35 Denklemi", 14.

²⁸² Hasan Yücel, "S-400 Krizi", *SETA Analiz* 302 (Ocak 2020), 8-10.

²⁸³ Yücel, "S-400 Krizi", 17.

²⁸⁴ "Türkiye'nin F-35 Savaş Uçağı ve S-400 Hava Savunma Sistemi Krizi", *Herdem Attorneys at Law*, (09.10.2024).

²⁸⁵ Kılıç Buğra Kanat, "Türkiye'nin ABD Politikası 2022", *2022 Türk Dış Politika Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2023), 236.

²⁸⁶ "ABD, Türkiye'ye F-16 Satışına Onay Verdi", *BBC Türkçe*, (27.01.2024).

meselesinin henüz bitmediğini belirtmesi olmuştur. ABD'nin tavrının değiştiğini parası ödenen 6 adet F-35 savaş uçağının verilebileceğinin ABD tarafından kendilerine iletildiğini söyleyen Bakan, Türk tarafının da teklifini yenilediğini belirtmiştir.²⁸⁷ Ancak henüz F-35 sorunu çözülebilmemiş değildir.

2.2.6. PYD/YPG Sorunu

2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı gösterileri tüm Orta Doğu'daki ülkeleri etkilemiş birçok ülkede rejimlerin devrilmesine neden olmuştur. Mart 2011'den itibaren de Suriye'de halk Esad Rejimine karşı silahlı direnişe başlamıştır. ABD ve Batı ülkeleri tarafından desteklenen muhalif gruplara karşı Esad Rejimi, Rusya'dan yardım istemiş ve Rusya'da Akdeniz'de kendisine nüfuz sağlayacak bu talebe olumlu yaklaşmıştır. Bu durum da Suriye'yi bir iç savaşa sürüklemiştir. İç savaş beraberinde terör örgütlerinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve bölge büyük güçlerin vekalet savaşı yürüttüğü bir saha haline dönüşmüştür. Bu süreç ABD ile Türkiye arasında da politikalarının farklılaşmasına ve ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. ABD terör örgütlerine desteğini bölgede Rusya ve cihatçı grupları dengelemek için izah etse de verilen bu silahların Türkiye'ye karşı kullanılması da ilişkileri geren bir başka sebep olmuştur. Türkiye'nin ABD'den beklentisi bu desteğin sona ermesiyle ABD bölgede illegal yapılara desteğini sürdürmekte, Türkiye'nin de bu örgütlere müdahalesini istememektedir.²⁸⁸ Türkiye ve ABD Suriye'de Beşar Esad Rejiminin devrilmesi ve İslami radikal örgütlerin önüne geçilmesi konusunda anlaşmaktaydılar ancak öncelikler konusuna gelindiğinde politikaları farklılaşmaktaydı. Türkiye sorunu karadan ilerleyerek halletmeyi isterken, ABD hava gücüyle Kürt grupları destekleyerek bunu başarmayı planlıyordu. Bölgede Türkiye'nin amacı ÖSO (Özgür Suriye Ordusu) desteklenerek Esad'ın devrilmesi ve PYD/YPG bünyesindeki Kürtlerin mevzi kazanmasının engellenmesiydi. 2014'te IŞİD (Irak Şam İslam Devleti)'nin Musul'u ele geçirmesiyle ve Suriye'ye karşı harekâta başlamasıyla ABD için IŞİD'le Kürt gruplar aracılığıyla mücadele etme Esad Rejimini devirmenin önüne geçti. Türkiye ile ayrışma bu noktada yaşandı.²⁸⁹

²⁸⁷ "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler'den F-35 Açıklaması: ABD, F35'leri Verebileceklerini Söyledi", *Hürriyet*, (26.11.2024).

²⁸⁸ Önder, "21'inci Yüzyıl Türk-Amerikan İlişkilerinde...", 8-9.

²⁸⁹ Sönmezoglu, *Son Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 513.

Obama yönetimi 2014 Eylülü'nden sonra ÖSO üzerindeki desteğini çekerken Kürt gruplara karşı yardımlarını artırmaya başladı. Ayn el Arab, Kamışlı ve Afrin'deki bu PYD-YPG grupları PKK ile bağlantılı oldukları gerekçesiyle Türkiye nezdinde terör örgütü olarak nitelenen yapılardı. Türkiye'nin terör örgütü olarak gördüğü bu yapılara ABD'nin silah yardımları Ankara'da tepkiyle karşılanmaktaydı.²⁹⁰ IŞİD tehdidinin ortadan kaldırılması için Başkan Obama tarafından 10 Eylül 2014'te ABD stratejisi açıklandı. Bu stratejiye göre 4 temel görev öngörülmekteydi. İlk olarak IŞİD'e yönelik hava saldırıları, terörle mücadele kapasitenin artırılması, yerel güçlerin desteklenmesi ve insanı yardımının artırılması yer almaktaydı.²⁹¹ ABD'nin yerel güçlerden kastı PYD- YPG terör örgütleriydi. Suriye'de taraflar arasında son iş birliği Ayn el Arab olaylarında görüldü. 2014 yılında IŞİD'in Ayn el Arab'a saldırısı sonrası Obama yönetimi PYD/YPG'ye ilk havadan silah yardımını yaptı.²⁹²

Türkiye'ye ise bu dönemde uluslararası bir baskı yapılmaktaydı. Kürt gruplara IŞİD'e karşı savaşmaları için destek vermesi tavsiye ediliyordu. Türkiye ise üzerindeki bu baskıyı Kuzey Irak'tan Barzani Peşmergelerini bir koridor açarak Ayn el Arab'a taşıma yoluyla kırdı. Türkiye Barzani'nin Ayn el Arab'da nüfuz kazanmasını umuyordu. Ancak IŞİD yenilgiye uğratılsa da PYD'ye karşı Barzani bölgede nüfuz kazanamadı. Bu süreç sonunda PYD/YPG, ABD desteğiyle bölgede etkin bir güce dönüştü. Suriye sınırına yerleşen IŞİD ise Türkiye için güvenlik problemi haline geldi.²⁹³ Bu nedenle 2014 yılıyla Türkiye'nin de Suriye'deki öncelikleri değişmeye başladı. Türkiye'nin önceliği artık Suriye'nin kuzeyine yerleşen ve Irak'tan Akdeniz'e kadar uzanan PKK'nın türevi PYD/YPG kontrolünde bir Kürt devleti kurulmasını engellemekti. Çünkü PYD/YPG hem bir güvenlik sorunu hem de enerji transferi konusunda Türkiye'nin avantajını kaybedeceği bir meseleydi. İkinci öncelik sınıra yerleşen IŞİD'in varlığıydı. Özellikle 2015-2016 yıllarında Türkiye'de IŞİD terör eylemleri tırmanışa geçmişti. Üçüncü öncelik ise Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölgeler oluşturarak hem mevcut mülteci sayısını azaltmak hem de yeni mülteci dalgasını engellemekti.²⁹⁴

²⁹⁰ Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 138.

²⁹¹ Oytun Orhan, "Suriye'de IŞİD ile Mücadele ve Türkiye", *Ortadoğu Analiz* 6/65 (Kasım-Aralık), 14.

²⁹² Mehmet Nur Çelikkaslan, "Türk-Amerikan İlişkilerinde Suriye Gerilimi", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 4/2 (Eylül 2021), 377.

²⁹³ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*..., 360-362.

²⁹⁴ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*..., 359.

Bu sorununun bir başka boyutu da ABD destekli PYD güçlerinin Fırat'ın batısına geçme çabalarıyla başladı. Türkiye, Suriye Krizinin en başından itibaren Fırat Nehri'nin batısını kırmızı çizgisi olarak tanımlamıştı. Türkiye'nin tepkilerine karşılık ABD, PYD/YPG güçlerini Suriye Demokratik Güçleri (SDG)'ne çevirerek bu gruplara yerel halktan milislerin de katılmasını sağladı. Fırat'ın batısındaki Menbiç'in PYD/YPG tarafından ele geçirilmesi ve bölgeden çıkarılmaması krizi de beraberinde getirdi. Türkiye PYD'nin Menbiç'den sonra Cerablus'a geçme çabalarına karşı Fırat Kalkanı Harekâtını (FKH) başlattı.²⁹⁵ Türkiye bu kapsamda ilk sınır dışı operasyonunu IŞİD'e karşı yaptı. Fırat Kalkanı Harekâtı adı verilen operasyon Ağustos 2016'da başladı ve yaklaşık 7 ay sürdü. Operasyon sonrası Kilis ilinin güneyinde ÖSO kontrolünde 2000 kilometre karelik güvenli bir alan oluşturuldu. Bu operasyonla artık Türkiye için IŞİD güvenlik sorunu olmaktan çıktı. Bu operasyonla PYD/YPG kontrolündeki Kürt bölgelerinin de Akdeniz'e uzanmasının önüne geçilmiş olundu.²⁹⁶

Kasım 2016'da ABD başkanlık seçimini kazanan Donald Trump ocak ayında başkanlık koltuğunu Obama'dan devraldı. Obama yönetiminde bozulan ilişkiler Türkiye için yeni yönetimle düzelme fırsatı olarak görülmeye başlamıştı. Ancak bu dönemde de ABD Ayn el Arab Krizi ile başlayan PYD'yi silahlandırma çabalarına devam etti. Silah yardımının üstüne bir de ABD ordusu mensuplarınca PYD eğitimlerine başlandı. Bu ise Türkiye'yi oldukça rahatsız etmekteydi. Trump yönetimiyle ilişkilerin düzeleceğini uman Türkiye umduğunu Trump döneminde de bulamadı. Beklenenin aksine Trump PYD/YPG konusunda neredeyse Obama ile birebir aynı politikaları devam ettirdi. Obama Döneminde Ortadoğu'da Türkiye açısından oldukça olumsuz imaja sahip olan Brett McGurk Trump yönetiminde de görevinde kaldı. Bu da politika değişikliğinin olmayacağını deliliydi.²⁹⁷ Türkiye ise Ocak 2018'de Suriye'de ikinci harekâtına başladı. Zeytin Dalı Harekâtı ismini verdiği operasyonla Rusya'nın nüfuzu altında bulunan Afrin PYD'den kurtarıldı. Amerika operasyonu PYD/YPG'yi zayıflattığı ve IŞİD'le mücadeleye zarar verdiği gerekçesiyle eleştirmeye başlamıştı. Türkiye ise Afrin'de kontrolü sağlar sağlamaz hedefe Fırat'ın doğusunda kalan PYD/YPG kontrolündeki bölgeler olduğunu açıkladı. Ancak Türkiye'nin PYD/YPG'ye koruma sağlayan ABD'yi

²⁹⁵ Kılıç Buğra Kanat, "Türkiye'nin ABD Politikası", *2016 Türk Dış Politika Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2017), 327-329.

²⁹⁶ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*..., 362-363.

²⁹⁷ Kanat, "Türkiye'nin ABD Politikası 2017", 287-290.

ikna etmesi gerekiyordu.²⁹⁸ Aralık 2018’de Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan bir telefon görüşmesi gerçekleştirdiler. Görüşme Erdoğan’ın Fırat’ın doğusuna yapılacak operasyonun sinyalini vermesinden sonra gerçekleşmişti. Görüşmede Trump ABD’nin Suriye’den çekileceğini açıkladı. Ve bu kararı iç politikada bir krize neden oldu. Trump’ın Savunma Bakanı Mattis ve IŞİD ile Mücadeleden Sorumlu Özel Temsilcisi Brett McGurk görevlerinden istifa ettiler.²⁹⁹

ABD Başkanı Trump hem parti içi muhalefete rağmen hem de Demokrat Partili isimlerin itirazlarına rağmen 7 Ekim 2019’da Suriye’den çekileceğini açıkladı. ABD askerlerinin üslerden tahliyesi tamamlandıktan sonra Türkiye Suriye’de üçüncü harekâtına başladı. Barış Pınarı Harekâtı ismi verilen operasyonla Tel Abyad ve Rasulayn bölgeleri Türkiye’nin desteklediği ÖSO kontrolüne geçti. Diğer bölgeler ise 10 kilometrelik bir derinlikte PYD/YPG unsurlarından arındırıldı.³⁰⁰ Ancak ilişkilerde bir başka kriz Barış Pınarı Harekâtının yapıldığı gün yaşandı. Tarihe II. Mektup Krizi olarak geçen olayda Başkan Trump, 9 Ekim’de Türkiye’nin Barış Pınarı Harekâtına başladığı gün Cumhurbaşkanı Erdoğan’a bir mektup gönderdi. Türk ve Amerikan kamuoyu mektubun varlığından Amerikan bir haber kanalı vasıtasıyla haberdar oldu. Diplomatik üsluptan yoksun ve devlet terbiyesine yakışmayan ifadeler mektupta yer almaktaydı. Trump mektubunda Türkiye’nin operasyonu durdurması ve SDG komutanı Mazlum Abdi ile görüşmesi için Erdoğan’a tavsiye vermekteydi. Türk tarafı ise cevap olarak mektubun Erdoğan tarafından çöpe atıldığını belirtti.³⁰¹

Kasım 2020’de ABD başkanlık seçimleri yaşanmış ve Trump koltuğunu Demokrat Partili aday Joe Biden’e devretmiştir. Ancak Türkiye’nin Biden yönetiminden beklentileri yüksek olmamıştır. Biden göreve gelir gelmez Ulusal Güvenlik Konseyi’nin Ortadoğu Masasına Brett McGurk’i atamıştır. McGurk özellikle PYD/YPG konusunda iki ülke arasındaki sorunların kaynağı olarak görülen bir isimdir.³⁰² Buna ek olarak Başkan Biden, Ekim 2019’da ilan edilen Suriye’deki durumla ilgili Ulusal Acil Durum Kararı’nı

²⁹⁸ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*..., 363.

²⁹⁹ Kılıç Buğra Kanat, “Türkiye’nin ABD Politikası 2019”, *2019 Türk Dış Politika Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2020), 210.

³⁰⁰ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*..., 363.

³⁰¹ “Trump’ın Erdoğan’a Mektubu ABD’de Tartışma Yarattı: 'Acaba Türkler Amerika ve Amerikan Başkanı Hakkında Ne Düşünmüştür?'”, *BBC Türkçe*, (18.11.2018).

³⁰² Gözen, “Türkiye’nin ABD Politikası 2012...”, 305.

Ekim 2023'te uzatmıştır. Bu karar genel itibariyle Türkiye'nin Suriye'nin kuzey doğusundaki harekâtlarının IŞİD'in mağlubiyetini engellediği ve sivil güvenliği tehlikeye attığı buna ek olarak da ABD'nin bölgesel güvenliğini tehdit ettiği iddia edilen karardır.³⁰³ Geline son noktada ABD'nin PYD/YPG desteği devam etmektedir ve kriz ikili ilişkilerde sıcaklığını korumaktadır.

³⁰³ Gloria Shkurti Özdemir, Ahmet Kayhan Yıldız, "Türkiye'nin ABD Politikası 2023", *2023 Türk Dış Politikası Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2024), 234.

BÖLÜM 3: TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE ORTA ASYA'DA ORTAK ÇIKARLAR

3.1. ORTA ASYA'NIN COĞRAFI TANIMI VE ÇEŞİTLİ YÖNLERDEN ÖNEMİ

Orta Asya bölgesini incelediğimizde birçok yönden önemi görülmektedir. İlk olarak Orta Asya'yı coğrafi olarak tanımlayarak hangi ülkeleri kapsadığını ve coğrafi özelliklerini inceleyeceğiz. Coğrafi tanımından sonra ise Orta Asya bölgesi ve ülkelerine baktığımızda birtakım avantajları ve önemleri önümüze çıkmaktadır. İlk olarak jeopolitik teorilerde Orta Asya kendisine yer bularak bu teorilerde kendisine önem atfedilen bir bölge olmuştur. Diğer önemi Orta Asya ülkelerinin ekonomik olarak büyüklüğü ve üretim olanaklarıdır. Bir diğer önemi ise bölgenin zengin enerji kaynaklarına sahip olmasıdır.

3.1.1. Orta Asya'nın Coğrafi Tanımı

Orta Asya coğrafi ve siyasi olarak farklı tanımlamalara sahip bir bölgedir ve tek bir tanımı bulunmamaktadır. Dar anlamdaki tanımı Sovyetler Birliği döneminde yapılmıştır. Bu dönemde idari açıdan Orta Asya içerisinde bulunan devletler Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dır. Sovyetlerin dağılmasından sonra ise bölgeye Kazakistan da dahil edilmiştir. Dar anlamda tanımlamadan başka geniş anlamda da Orta Asya tanımlaması mevcuttur. Geniş anlamda Orta Asya bölgesinin sınırları ise Pakistan'ın ve Afganistan'ın kuzey kesimleri, Çin sınırları içerisindeki Doğu Türkistan bölgesi, Rusya Federasyonu'nun güneydoğu kesimleri, Moğolistan ve İran'ın kuzeydoğusu olarak tanımlanmaktadır. Geniş ve dar anlamda iki tanımı bulunsa da yaygın olarak kullanılan tanımı Sovyetler sonrası bağımsızlığını kazanan beş devletin yer aldığı sınırlar olarak kabul edilmektedir.³⁰⁴

Coğrafi olarak Orta Asya'yı tanımlarsak merkezde beş ülkenin Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın yer aldığı bunun etrafında Hazar Gölü, Sincan Uygur Özerk bölgesi, Güney Rusya, İran, Afganistan ve Pakistan'ın kuzey bölgeleriyle çevrili dünyanın en geniş ve stratejik coğrafyasıdır.³⁰⁵ 44 milyon

³⁰⁴ Burak Çalışkan, *Orta Asya Raporu: Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri* (İNSAMER,2018),1.

³⁰⁵ Hasan Kara, "Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkiler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 6/1(Mart 2006),104.

kilometrekarelik yüz ölçümüne sahip Asya kıtasının orta-batı kısmında bulunmaktadır. 3.994.400 kilometrekarelik yüz ölçümüyle Asya kıtasının %9'unu oluşturmaktadır. Orta Asya dünyanın denize çıkışı olmayan bir bölgesinde bulunmasından dolayı dünyanın diğer devletleriyle deniz bağlantısı kuramamaktadır. Bölgenin batı tarafında bulunan Hazar ise bir göldür. Deniz seviyesinden 25 metre daha alçakta bulunması, dünya deniz sistemine bir bağlantısının bulunmamasından dolayı göl olarak kabul edilir. Her ne kadar Don-Volga Kanalı ile Karadeniz'e bağlansa da büyük tonajlı gemiler için kanal kullanılamamaktadır. Bu özellikleri nedeniyle jeomorfolojik olarak göl sayılsa da siyasi anlamda deniz olarak kabul edilir. İki Orta Asya devletinin de Kazakistan ve Türkmenistan'ın Hazar'a kıyısı bulunmaktadır. Orta Asya'nın kuzeyinde yer alan Rusya bölgeyle en uzun sınıra sahip devlettir. Bölgenin doğusunda ise Çin bulunmaktadır. Çin Rusya'dan sonra Orta Asya'ya en uzun sınıra sahip ikinci devlettir. Orta Asya'nın güneyinde Afganistan bulunmaktadır. Güneybatısında ise Pakistan ve İran yer alır.³⁰⁶

Ancak Orta Asya tanımlaması yeni ortaya çıkmış bir tanımlamadır. Bu coğrafya kadim Türk yurdu anlamına gelen "Türkistan" olarak tanımlanmaktaydı. O dönemde Türkistan sınırları; İran'ın Horasan kentinden başlayan Afganistan'ın kuzeyleri de dahil, Pamir-Hindukuş Dağları'nın kuzeyinden Çin'in Tun-Huang bölgesinden Mançurya ve Moğolistan'ın batısından güney Sibirya'nın tamamı ile Ural Dağları ile Volga Nehri'nin Hazar Gölü ile buluştuğu noktaya kadar geniş bir coğrafyayı tanımlamaktaydı. 19.yüzyıl ortalarına kadar bölge için Türkistan nitelemesi yapılmıştır. Ancak Sovyet döneminde özellikle Joseph Stalin döneminde bölge özerk cumhuriyetlere bölünerek Türkistan nitelemesi değiştirilmiştir.³⁰⁷

Batıdan bakıldığında Hazar havzasının arkasında kaldığı için ve aynı zamanda Orta Asya'nın Hazarla bağlantısı olmasından dolayı bölgeyi siyasi anlamda nitelemek için "Transhazar" ifadesi de kullanılmaktadır.³⁰⁸

³⁰⁶ Murat Şahin, "Orta Asya'da Coğrafi Konumun Siyasal Etkileri", *Avrasya Etüdleri* 16/99 (Aralık 1998), 129-137.

³⁰⁷ Mehmet Yüce, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ile İlişkiler* (SETA, 2022), 13.

³⁰⁸ Şahin, "Orta Asya'da...", 130.

3.1.2. Orta Asya'nın Jeopolitik Önemi

Jeopolitik terimi 19.yüzyılın son yılında İsveçli Siyaset profesörü Rudolf Kjellen tarafından kullanılmıştır. Ancak sözcüğün anlamı ve kullanım özelliği zamana göre değişiklik göstermiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'na kadar Alman ve Anglo-Sakson dünyada sıkça kullanılmış ancak savaştan sonra terim gözden düşmüştür. Öte yandan 1970'lerden itibaren gazeteciler ve araştırmacılar tarafından sözcük tekrardan gündeme gelmiştir. Günümüzdeki anlamıyla jeopolitik; coğrafi alandaki etkileşimleri ve bundan kaynaklı yaşanan güç mücadelelerini incelemektedir. Ortamın etkisi yaşanan rekabetlerin sunduğu fırsatlara yansımaktadır. Zorlamalar ve fırsatlar teknolojik gelişmelerin de etkisiyle değişebilmektedir. Değişen şey coğrafya değil, siyasi coğrafyadır. Çünkü insan kapasitesi, ekonomi ve teknoloji gibi değişkenlik gösteren etkenler siyasi coğrafyayı etkiler ve değiştirir. İşte bu değişimler de jeopolitik açıdan gücün yayıldığı bir rekabet alanına dönüşmektedir.³⁰⁹

Jeopolitik teorilere baktığımızda en çok ilgilenilen coğrafyaların başında Orta Asya gelmektedir. Jeopolitik teoriler coğrafyaya ve kuvvete dayanan teoriler olarak ikiye ayrılmaktadır. Orta Asya'yı konu alan teoriler ise coğrafi teorilerdir. Bu teorilerden ilki İngiliz Halford Mackinder tarafından ortaya atılan Kara Hâkimiyet Teorisi'dir. Diğer teori ise ABD'li Nicholas J. Spyakman'ın ortaya attığı Kenar Kuşak Teorisidir.³¹⁰ Son olarak kısmen yeni bir teori olsa da Zbigniew Brzezinski'nin yine Orta Asya'yı merkez alarak ortaya attığı Büyük Satranç Tahtası Teorisi de bulunmaktadır.

Mackinder jeopolitik teorisini "Kalpgâh" (heartland) üzerine kurmuştur. Ona göre dünyada tüm tarihsel boyutlardaki jeopolitik değişimlerin eksenini Kalpgâh oluşturmuştur. Kalpgâh; Avrasya kıtasının yoğunlaştığı yer ve en avantajlı jeopolitik konumdur. Bu eksene hâkim olan aktör sahip olacağı ekonomik ve jeopolitik potansiyelle sonunda tüm dünyaya hâkim olacaktır. Bu Kalpgâh'ın sınırları ise Volga Nehri, Yenisey Nehri, Amu Derya Nehri, Siri Derya Nehri havzaları ile Hazar ve Aral Gölleri havzasını içine alan coğrafi bölgedir. Bu bölge denize çıkışı olmaması nedeniyle deniz kesiminden gelen saldırılara karşı neredeyse tam korunma halindedir ve sahip olduğu kaynaklarla büyük nüfusları besleyebilir. Mackinder Kalpgâh merkezinden başka iki coğrafi bölgeyi

³⁰⁹ Alexandre Defay, *Jeopolitik*, çev. İsmail Yerguz (Ankara: Dost Kitabevi, 2005), 7-8.

³¹⁰ Suat İlhan, "Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası", *Avrasya Etüdleri* 2/3 (Sonbahar 1995), 25.

daha tanımlamaktadır. Bunlar Kalpgâh'ı çevreleyen “İç Hilal”, İç Hilal'i çevreleyen “Dış Hilal” dir. İç Hilal'in coğrafi alanı ise Avrupa, Güney, Güneybatı ve Doğu Asya'yı içine alan bölgedir. Dış Hilal ise İç Hilal'i saran Britanya, Güney ve Kuzey Amerika, Güney Afrika, Avustralya ve Japonya'dır. Mackinder iç hilalin içinde yer alan Doğu Avrupa'nın Kalpgâh'ın anahtarı olduğuna işaret etmiştir. Ona göre Doğu Avrupa'yı kim yönetirse Kalpgâh'ı o yönetir, Kalpgâh'ı yöneten dünya adasına hükmeder, dünya adasına hükmeden güç ise dünyaya hükmeder.³¹¹

Spaykman'da Avrasya kıtasının dünya tarihindeki önemini kabul etmiştir. Ancak teorisinde bir miktar Mackinder'den farklılaşmaktadır. Spaykman, Mackinder'in Heartland'ın jeopolitik önemini abarttığını düşünmüştür. Mackinder'in İç Hilal olarak nitelediği bölgeyi kendisi “rimland” olarak nitelemiştir. Spaykman'a göre Heartland, Rimland'dan gelen kültürel ve medeni etkilere açık bir bölgedir. Mackinder'in Heartland'ı bağımsız bir tarihsel rol oynayamaz ama Rimland dünya hakimiyetinin anahtarı olabilir.³¹² Spaykman teorisini şu şekilde açıklamıştır;

*“Mackinder'in Doğu Avrupa'yı kontrol eden, Kalp Bölgesi'ni yönetir; Kalp Bölgesi'ni kontrol eden, Dünya Adası'nı yönetir ve Dünya Adası'nı kontrol eden, Dünya'yı yönetir sözü yanlıştır. Eski Dünya'nın güç politikaları için bir slogan olacaksa, bu slogan; Kenar bölgesini (rimland) kontrol eden Avrasya'yı yönetir; Avrasya'yı yönetenler, dünyanın kaderini kontrol eder olmalıdır.”*³¹³

Son teori ise Brzezinski'nin “Avrasya satranç tahtası” teorisidir. Brzezinski'ye göre yaklaşık olarak dünya tarihinin son 500 yılı Avrasyalı güçlerce belirlenmiştir. Avrasya dünyanın en büyük kıtası ve jeopolitik eksenidir. Avrasya'ya hükmeden bir güç dünyanın ekonomik olarak en verimli üç bölgesinden ikisini kontrol etmiş sayılır. Dünya nüfusunun 3/4'ü bu bölgede bulunur ve dünyanın fiziksel kaynaklarının çoğu da burada yer almaktadır. Dünya GSMH'nin neredeyse yarısı ve dünya enerji kaynaklarının da 3/4'ü yine bu bölgede bulunmaktadır. Bu öneminden dolayı Brzezinski bu coğrafyayı “Avrasya satranç tahtası” olarak niteler. Bu bölge Lizbon'dan başlayıp Vladivostok'a kadar uzanan bölgedir. Bu bölgede farklı güç kapasitelerine sahip aktörler bulunmaktadır. Bu aktörler

³¹¹ Eldar Ismailov, Vladimer Papava, “Rethinking Central Eurasia”, *Central Asia-Caucasus Institute* (June 2010), 85-87.

³¹² Ismailov ve Papava, “Rethinking Central Eurasia”, 88.

³¹³ Nicholas J. Spaykman, *The Geography of the Peace*, (New York: Harcourt, 1944), 43.

satranç tahtasının batısında, doğusunda, güneyinde ve kuzeyinde yer almaktadırlar. Sonuç olarak satranç tahtasındaki merkeze sahip olacak güç tüm dünyaya hükmedecek kapasiteye ulaşmış olacaktır.³¹⁴

Sonuç olarak teorilerin içerikleri ve tanımladıkları terimler farklı olsa da hepsi Avrasya'nın önemi konusunda mutabıktır. Üç teoride de bu Avrasya kıtasının merkezi Orta Asya olarak yer almaktadır. Bu da jeopolitik açıdan Orta Asya'nın önemini göstermektedir.

3.1.3. Orta Asya'nın Ekonomik Önemi

Sovyetlerin dağılması ile birlikte bağımsızlıklarını elde eden Orta Asya devletleri mevcutta uyguladıkları kapalı ve devletçi bir ekonomik yapıdan açık ve Kapitalist sisteme geçişte büyük sorunlar yaşamışlardır. Serbest Pazar Ekonomisine geçişte büyük sıkıntıları atlatalmaları da kolay olmamıştır. Daha açık bir ekonomik sisteme geçmiş olmalarına rağmen eski dönemin getirdiği zorlukları da yaşamaktadırlar.³¹⁵ Sovyet sisteminin kuruluşundan yıkılışına kadar bu devletler sınai üretimin yoğunlaştığı bölgelere hammadde sağlayarak, sınai üretimde geri kalmışlardır. Sınai üretimde diğer Sovyet Cumhuriyetleri'ne bağımlı olmak ise bölge devletlerinin ekonomik olarak geri kalmalarına sebep olmuştur. Bu nedenle bağımsızlık sonrası bölge devletleri ciddi bir ekonomik krizle karşı karşıya kaldılar. İçinden çıktıkları ekonomik yapıyla, mevcut dünyanın ekonomik yapısına bir anda uyum sağlamaları zordu. Bu sıkıntıları aşmak içinse her ülke kendi iç ekonomik yapısını dikkate alarak bir politika benimsedi. Kırgızistan ve Kazakistan liberal politikalarda hızlı davrandılar. Türkmenistan ve Özbekistan mevcut ekonomik durumu değiştirmek yerine reformlarla ıslah ederek düzeltmeye çalıştılar.³¹⁶ Tacikistan da mevcut yapıyı tedricen ıslah eden politikalar izledi.

Orta Asya bölgesi ve devletleri coğrafi konumları ve zengin yer altı kaynakları sebebiyle büyük ekonomik potansiyellere sahiptirler. Eski dünyada bu bölge İpek Yolu'nun çok önemli bir bölümünde bulunmaktaydı ve bu ticaret yolunun önemli bir bölümünü de oluşturmuyordu. O dönemlerde Orta Asya Greko-Romen dünyası ile Çin

³¹⁴ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, çev. Yelda Türedi (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2005), 55-63.

³¹⁵ Abbas Karaağaçlı, "Orta Asya Devletlerinde Siyasal İstikrar ve Ekonomik Gelişmenin Karşılıklı Etkileşimi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 1/20 (Mart 2013), 164.

³¹⁶ Yüce, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri...*, 23-24.

dünyasını birbirine bağlayan kavşak görevi görmekteydi. Dönemin ekonomik yapısında kervan ticaretleri önemli bir yer tutmaktaydı. Güncel dönemde Orta Asya doğu-batı arasında bu coğrafi önemini korumakla birlikte özellikle ticarete petrol, gaz, önemli metaller ve minarelerin üretiminde önemli bir role sahiptir.³¹⁷ Söz konusu Orta Asya devletlerinin çoğunluğu yer altı ve yer üstü kaynaklar bakımından zengin olmakla birlikte, bir ülkenin tamamen ekonomisini bu hammadde ihracatına dayandırması da ekonomik olarak yetersizliklere ve ciddi sıkıntılara sebep olabilecek bir durumdur.³¹⁸ Bu nedenle Orta Asya devletleri bağımsızlıklarından bugüne kadar geçen sürede ekonomik faaliyet alanlarını çeşitlendirerek ekonomik dirençlerini artırmaya çalışmaktadırlar.

Orta Asya devletleri içerisinde diğer devletlere nazaran fakir yeraltı kaynaklarına sahip olan Kırgızistan, yabancı yatırım çekme noktasında diğer devletlerin gerisinde kalmaktadır. Ülkenin coğrafi konumu da bu duruma katkı sağlamıştır. Ülkenin denize çıkışı olmayışı ve yüksek engeli arazileri taşımacılık ve ulaştırma noktasında Kırgızistan'a dezavantajlı bir konum sağlamaktadır. Uzun dönemler siyasi olarak iç çalkantılar yaşaması ülke ekonomisinin geri kalmasının bir diğer nedenidir. Kırgızistan ekonomisi hem bulunduğu bölge hem de doğal yapısı gereğince tarım ve hayvancılık konusunda iyi bir yere sahiptir. Madencilik ve yurtdışında çalışan vatandaşları sayesinde de önemli bir döviz miktarı elde etmektedir. Neredeyse ülkesinin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) gelirlerinin 1/4'i yurt dışında çalışan vatandaşların gönderdiği dövizlerden oluşmaktadır. Ekonomisinde hayvansal ürünler ve yün ciddi bir kalemi oluşturmaktadır. Yün konusunda ihracatta lider ülkedir denilebilir. Diğer ihraç ürünleri ise altın, cıva ve uranyumdur. Elektrik enerjisi ihracatı da bulunmaktadır.³¹⁹

Orta Asya devletleri içerisinde ekonomik olarak ve yabancı yatırım çekme noktasında en iyi durumda olan ülke Kazakistan'dır. İlk olarak Kazakistan çok zengin yeraltı kaynaklarına sahip bir ülke olarak avantajlı bir konumdadır. Özellikle enerji kaynakları ülkenin ekonomisinin omurgasını oluşturmaktadır. Kazakistan ekonomisi büyük ölçüde petrol kaynaklı ihracata dayanmakla birlikte bunun yanında bu sektörden elde ettiği gelirle petrol dışı sektörlerle de yatırımını artırmaktadır. Petrol ve gaz

³¹⁷ Konstantinos Tsetsos, "Central Asia and the Caucasus", *Metis Institute for Strategy and Foresight* No 15 (November 2019), 5.

³¹⁸ Karaağaçlı, "Orta Asya Devletlerinde Siyasal İstikrar...", 166.

³¹⁹ Yüce, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri...*, 25.

sektöründeki avantajlı konumuna rağmen, Kazakistan ekonomisi çelik üretimi ve metal işleme konusunda da avantajlı bir konumda bulunmaktadır. Madencilik ve metalurji alanları enerji alanından sonra Kazakistan ekonomisinin ikinci büyük kolunu oluşturmaktadır.³²⁰

Özbekistan ise daha çok ağır sanayi alanında gelişim göstermiştir. İmalat ve otomotiv sektöründe ciddi yabancı yatırımcı çekmiş ve bu potansiyelini daha da geliştirmiştir. Özbekistan ekonomisinde ağır sanayiden sonra en büyük ekonomik alan tarımdır. Hem GSYİH içerisindeki payı hem de bu sektörde çalışan nüfus bakımından tarım, ülke ekonomisinde büyük bir sektörü oluşturmaktadır. Ziraat sektöründe yerli halk arasında “ak altın” olarak bilinen pamuk üretiminde Özbekistan göreceli olarak avantajlı bir konumda yer almaktadır. Dünya pamuk üretiminde beşinci sıradayken ihracatında dünyanın ikinci ülkesi konumunda bulunmaktadır. Sebze-meyve üretiminde yine ciddi bir yerde bulunmasına rağmen ihracat konusunda dezavantajlıdır. Çünkü gıda işleme ve paketlenme konularında ciddi eksiklikleri vardır. Özellikle yeraltı kaynakları konusunda büyük rezervleri söz konusudur. Altın üretiminde Bağımsız Devletler Topluluğu üyeleri içerisinde Rusya’dan sonra en büyük altın üreticisidir. Buna ek olarak alüminyum ve uranyum konusunda da üretimleri ve maden ocakları yine önemli bir yer tutmaktadır.³²¹

Türkmenistan bölge ülkeleri içerisinde en zengin doğal gaz rezervlerine sahiptir. Ülkenin ekonomisinin büyük dayanağı gaz ihracatından gelen gelirlere bağlıdır. Dış ticaretinde gaz ve petrol en önemli ihraç kalemini oluşturmaktadır. Buna ek olarak tarım sektörü gaz sektöründen sonra Türkmenistan ekonomisinin ikinci büyük gelirini oluşturur. Özellikle pamuk üretimi ve ihracatında dünyada ciddi bir yere sahiptir.³²²

Diğer bir Orta Asya ülkesi olan Tacikistan ise zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Ülke toprakları zengin alüminyum, altın, çinko, bakır ve kurşun madenlerini barındırır. Ancak uzun dönem yaşanan iç karışıklıklar ve çatışmalar ülkeyi ekonomik olarak kötü etkilemiştir. Mevcut durumda Orta Asya’nın en fakir ülkesi sayılabilir. İstihdam konusunda ciddi sıkıntıların mevcut olmasından dolayı önemli bir nüfusu yurtdışında çalışmaktadır. Ekonomisinin ana gelir kaynaklarından birini yurtdışında çalışan

³²⁰ Yüce, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri...*,25-26.

³²¹ Yüce, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri...*,26.

³²² İNSAMER, “Türkmenistan Ülke Profili”, (Erişim 10 Aralık 2024).

vatandaşlarının gönderdiği dövizler oluşturmaktadır. Tacikistan özellikle bölgede tarım sektöründe önemli bir ülke konumunda bulunmaktadır. Yine Özbekistan ve Kırgızistan gibi Tacikistan da pamuk üretimi ve ihracında önemli bir yere sahiptir. Sebze-meyve ve sığır eti önemli tarımsal üretimleridir. Tacikistan ekonomisi büyük oranda tarımsal üretime dayalı bir ekonomik görünüm sunmaktadır.³²³

Orta Asya Ülkeleri hakkında özel ekonomik durumlarını açıkladıktan sonra bölge ülkelerinin ekonomik verilerine bakarak bölgeyi genel bir ekonomi kuşağı olarak değerlendirebiliriz.

Tablo 1: Orta Asya Ülkelerinin Nüfus, GSYİH, İhracat, İthalat, Dış Ticaret Verileri (2023)

Ülkeler	Nüfus (Milyon)	GSYİH (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon\$)
Kazakistan	20.330	260.159	78.553	60.655	139.108
Özbekistan	35.652	89.480	19.229	35.575	54.804
Türkmenistan	7.364	68.635	12.246	4.022	16.268
Kırgızistan	7.074	12.145	3.309	12.352	15.661
Tacikistan	10.390	11.760	2.449	5.880	8.329
Toplam	80.81	442.279	115.786	118.484	234.17

Kaynak: UN Trade & Development (UNCTAD), “Aranan: Country Profiles”, (Erişim 10 Ekim 2024)

Tablodaki nüfus ve ekonomik verilere göre; Orta Asya devletleri içerisinde en iyi ekonomik durumdaki ülke Kazakistan’dır. 20 milyonu aşan nüfusu, 260 milyar dolarlık GSYİH ve toplam 139 milyar doları biraz aşan dış ticaret hacmine sahiptir. Orta Asya ülkeleri içerisinde Kazakistan’dan sonra ikinci en iyi ekonomik durumda olan ülke ise Özbekistan’dır. 35 milyon civarında ülke nüfusu, 89 milyar doları biraz aşan GSYİH’ye ve 54 milyar doları biraz aşan dış ticaret hacmine sahiptir. Orta Asya devletleri içerisinde üçüncü ekonomik büyüklük Türkmenistan’ındır. Türkmenistan 7 milyonu biraz aşan nüfusa, 68 milyar doları biraz geçen GSYİH’ye ve 16 milyar dolarlık dış ticaret hacmine

³²³ İNSAMER, “Tacikistan Ülke Profili”, (Erişim 10 Aralık 2024).

sahiptir. Dördüncü büyük ekonomi ise Kırgızistan'dır. Kırgızistan 7 milyonluk nüfusa, 12 milyar dolarlık GSYİH'ye ve 15 milyar doları aşan dış ticaret hacmine sahiptir. Bölgenin en fakir ve küçük ekonomisine ise Tacikistan sahiptir. 10 milyonu biraz aşan nüfusa, 11 milyar dolarlık GSYİH'ye, 8 milyar dolarlık dış ticaret hacmine sahiptir.

Bölgeyi bir bütün olarak ele alacak olursak; Orta Asya devletleri 80 milyonu aşan ciddi bir nüfusa sahiptirler. Bölge devletlerinin GSYİH toplamı ise 442 milyar doları aşmaktadır. Bölge ülkeleri yıllık olarak 115 milyar dolar ihracat gerçekleştirirken, 118 milyar dolarlık bir tutarda ithalat gerçekleştirmektedirler. Bölgenin toplam dış ticaret hacmi ise 2023 yılında 234 milyar dolarlık bir hacme ulaşmıştır. Bu rakam bölgenin ciddi bir ekonomik potansiyeli olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

3.1.4. Orta Asya'nın Enerji Kaynakları Bakımından Önemi

Dünyanın en eski ticaret yolları olan İpek ve Baharat yolları güzergahında bulunan Orta Asya o dönemlerde bu ticaret yolları sayesinde ekonomik büyümeyi ve gelişimi sağlamıştır. Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte Orta Asya bu kez sahip olduğu doğalgaz, petrol ve diğer yeraltı zenginlikleri ile dünyanın gündemine girmiştir.³²⁴ Orta Asya doğu-batı arasında halen bir köprü olarak işlevini devam ettirmekle birlikte petrol, gaz üretimi ve doğal kaynakların çıkarılıp ihracı bu bölgedeki devletler için artık çok daha önemlidir.³²⁵

Orta Asya devletleri gerçekten de enerji kaynakları bakımından zengin bir bölgede bulunmaktadırlar. Petrol, doğal gaz, kömür, uranyum ve hidroelektrik potansiyelleri bakımından her birinin avantajlı olduğu alanlar bulunmaktadır. İlk olarak bölgenin kömür rezervlerini inceleyeceğiz.

³²⁴ Hasan Kara, "Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 6/1 (Mart 2006), 104.

³²⁵ Tsetsos, "Central Asia and the Caucasus", 5.

Tablo 2: Dünya Kömür Rezervi Sıralaması ve Orta Asya Ülkeleri (2016)

Dünya Sıralaması	Ülkeler	Kömür Rezervi(ton)	Dünya Payı
1.	ABD	254.197.000.000	22,3%
2.	Rusya	176.770.840.800	15,5%
3.	Avustralya	159.634.329.600	14,0%
4.	Çin	149.818.259.000	13,1%
5.	Hindistan	107.726.551.700	9,5%
10.	Kazakistan	28.224.647.550	2,5%
27.	Özbekistan	1.515.676.250	0,1%
33.	Kırgızistan	1.070.343.010	0,1%
41.	Tacikistan	413.366.250	0

Kaynak: Worldmeter, “Aranan: Worl Coal Reserves” (Erişim 11 Ekim 2024).

Ucuz olması bakımından kömür, çevre denetimlerinin gevşek olduğu özellikle doğal gaz erişimi kısıtlı olan ülkelerde yoğun şekilde kullanılmaktadır. Kömür enerjisi ile elektrik üretimi sağlanmakta ve sanayi tesislerine verilmektedir. Kömür rezervlerini incelediğimizde ise dünya kömür rezervlerinin yarıdan fazlası üç ülkede bulunmaktadır. En çok rezerve sahip ABD birinci sırada, Rusya ikinci sırada, Çin ise üçüncü sıradadır. Orta Asya devletlerine baktığımızda ise 10.sırada yer alan Kazakistan dünya kömür rezervinin %2,5'ine sahiptir. 27. Sırada Özbekistan %0,1, 33.sırada Kırgızistan %0,1, Tacikistan ise 41. Sırada bulunmaktadır. Türkmenistan'ın dikkate değer bir kömür rezervi ise yoktur.³²⁶

Bölgede diğer bir önemli enerji kaynağı ise petroldür. Özellikle Kazakistan bu enerji kaynağı bakımında zengindir. Kazakistan'ı ise Türkmenistan takip etmektedir.

³²⁶ Yunus E. Gürbüz, Maksat A. Ulu, Mehmet Y. Çiçekli, *Orta Asya Enerji Raporu* (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2022), 3-4.

Tablo 3: Dünya Petrol Rezervleri Sıralaması ve Orta Asya Ülkeleri (2016)

Dünya Sıralaması	Ülkeler	Petrol Rezervi(varil)	Dünya Payı
1	Venezuela	299.953.000.000	18,2%
2	Suudi Arabistan	266.578.000.000	16,2%
3	Kanada	170.863.000.000	10,4%
4	İran	157.530.000.000	9,5%
11	ABD	35.230.000.000	2,1%
12	Kazakistan	30.000.000.000	1,8%
44	Türkmenistan	600.000.000	0,036%
46	Özbekistan	594.000.000	0,036%
79	Kırgızistan	40.000.000	0,0024%
89	Tacikistan	12.000.000	0,0007%

Kaynak: Worldmeter, “Aranan: World Oil Reserves” (Erişim 11 Ekim 2024).

Dünyanın petrol rezervlerinin büyük kısmı Venezuela ve Körfez ülkelerinde bulunmaktadır. Orta Asya devletleri ise dünya toplam petrol rezervlerinde %2’lik gibi azımsanmayacak bir paya sahiptirler.³²⁷ Kazakistan, ABD’den hemen sonra dünyanın 12. petrol rezervine sahip ülkesidir. Türkmenistan ise Orta Asya ülkeleri arasında Kazakistan’dan sonra en büyük rezerve sahiptir ve 44.sırada yer almaktadır. Özbekistan 46.sırada, Kırgızistan 79.sırada, Tacikistan ise 89. sırada yer almaktadır. Özellikle bu devletlerin petrol rezervleri Hazar havzasında yer almaktadır. Hazar havzası dünya standartlarında gaz ve petrol rezervleri bakımından dünyanın en kaliteli enerji sahaları arasında yer almaktadır. Bölge ülkelerinden en büyük petrol rezervine sahip Kazakistan’ın Hazar havzasında iki büyük petrol sahası bulunur. Tengiz petrol sahası 9 milyar varil kapasitede, Kaşagan petrol sahası ise 13 milyar varil çıkarılabilir petrol rezervine sahiptir.³²⁸

³²⁷ Gürbüz vd., *Orta Asya Enerji Raporu*, 7.

³²⁸ Mamuka Tsereteli, “The Evolution Of Central Asian Energy”, *American Foreign Policy Council* (May 2020), 12.

Doğal gaz rezervleri bakımından ise bölge çok daha zengindir. Özellikle Türkmenistan ve Kazakistan büyük gaz rezervleri barındırmaktadır.

Tablo: Dünya Gaz Rezervleri Sıralaması ve Orta Asya Ülkeleri (2016)

Dünya Sıralaması	Ülkeler	Doğalgaz Rezervleri (MMcf)	Dünya Payı
1	Rusya	1.688.228.000	24,3%
2	İran	1.201.382.000	17,3%
3	Katar	871.585.000	12,5%
4	ABD	368.704.000	5,3%
6	Türkmenistan	265.000.000	3,8%
15	Kazakistan	85.000.000	1,2%
19	Özbekistan	65.000.000	0,9%
87	Kırgızistan	200.000	0,003%
89	Tacikistan	200.000	0,003%

Kaynak: Worldmeter, “Aranan: World Natural Gas Reserves” (Erişim 11 Ekim 2024).

Gaz rezervlerine baktığımızda dünya gaz rezervlerinin yarısını dört ülke elinde bulundurmaktadır. Rusya gaz rezervlerinde birinci sırada, İran ikinci sırada, Katar üçüncü sırada, ABD ise dördüncü sırada yer almaktadır. Orta Asya’nın en büyük gaz rezervine sahip ülkesi Türkmenistan’dır. Dünya gaz rezervinde %3,8’lik bir paya sahiptir. Türkmenistan’dan sonra Kazakistan dünya gaz rezervinde 15.sırada, Özbekistan 19.sırada, Kırgızistan 87.sırada, Tacikistan ise 89. sırada yer almaktadır. Orta Asya devletleri dünya gaz rezervinden toplam olarak %6 kadar bir paya sahiptirler. Türkmenistan’ın güneydoğusundaki Galkynysh gaz sahası 14 trilyon metreküp rezervle dünyanın en büyüklerinden biridir.³²⁹ Türkmenistan’ın nüfusunun düşük olması, gaz ihtiyacının da az olması sonucunu doğurmaktadır. Elinde bulundurduğu gazın yaklaşık yarısını ihraç etmektedir. Ancak Türkmenistan’ın dünya denizlerine çıkışı olmadığından

³²⁹ Tsereteli, “The Evolution Of Central Asian Energy”, 12.

bu kaynakların transferini başka ülkeler üstünden dünya pazarlarına ulaştırması ciddi bir maliyet getirmektedir.³³⁰

Bölge hidroelektrik enerji potansiyeli bakımından da zengindir. Özellikle petrol ve gaz kaynakları açısından fakir sayılabilen Kırgızistan ve Tacikistan hidroelektrik enerjisi bakımından büyük potansiyellere sahiptirler. Kırgızistan ve Tacikistan Orta Asya su kaynaklarının neredeyse %85'ini topraklarında barındırmaktadırlar. Ve toplam hidroelektrik potansiyeli 527 milyar kWh olduğu düşünüldüğünde üretim potansiyeli açısından dünyanın 8. sırasına tekabül etmektedir.³³¹ Bu da bölgeyi hidroelektrik potansiyeli açısından dünyada önemli bir bölge yapmaktadır.

Tüm bunların yanında bölge nükleer enerji kaynağı olan uranyum rezervlerinde de dünyada önemli bir yere sahiptir. Özellikle son on yıllarda Kazakistan bu konuda iddialı bir çıkış yapmıştır. Dünya uranyum üretiminin %40'ını tek başına üretmektedir. Kazakistan'dan sonra bölgede en büyük ikinci üretici ise Özbekistan'dır. Özbekistan dünya uranyum üretiminde %6'lık bir paya sahiptir.³³²

3.2. AKTÖRLERİN ORTA ASYA'DAKİ AMAÇ VE POLİTİKALARI

Orta Asya birçok aktörün etki etmeye çalıştığı bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. İran, Pakistan ve Hindistan gibi çeşitli ülkeler, bölgede etkinlik sağlamaya çalışsalar da hem kapasite eksikliği hem de bölgeyle etnik-dini temelli farklılıklarının bulunması nedeniyle diğer aktörlere nazaran bunların bölgeyle ilişkileri geri planda kalmaktadır. Bölgeye en çok nüfuz edebilen ve etki oluşturan güçlere baktığımızda ise dört ülke önümüze çıkmaktadır. Bu ülkeler; Türkiye, ABD, Rusya ve Çin'dir. İlk olarak Türkiye'nin bölgedeki amaç ve politikalarını inceleyeceğiz.

3.2.1. Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Amaç ve Politikaları

1800'lerin ilk yarısından sonra Çarlık Rusya Orta Asya'daki (Türkistan) iç karışıklıkları iyi bir şekilde kullanarak bölgeyi kontrolü altına almış ve işgal etmiştir. Bölgede etkin olan Hokand, Buhara ve Hive Hanlıklarını 1876 yılında yıkarak

³³⁰ Gürbüz vd., *Orta Asya Enerji Raporu*, 28.

³³¹ Gürbüz vd., *Orta Asya Enerji Raporu*, 24-25.

³³² Svante E. Cornell, Brenda Shaffer, "Central Asia in the Energy Transition", *Central Asia-Caucasus Institute* (December 2024), 10.

varlıklarına son vermiştir. 20. Yüzyıl ile bölge tamamen Çarlık Rusya işgali altına girmiştir. Lenin'in önderliğinde Bolşeviklerin "1917 Ekim Devrimini" gerçekleştirmeleriyle de bölge tamamen yeni bir döneme girmiştir. Çarlık döneminde uygulanan "Ortodokslaştırma" politikası artık "Sovyetleştirme" politikasına yerini bırakmıştır. Böylece Türkiye ile Orta Asya ilişkileri kopmuştur. SSCB Dönemi'nde bölgeyle ilişkiler Moskova üzerinden ve Moskova'nın izin verdiği ölçüde yürütülmüştür.³³³

Atatürk Türk yöneticileri pan-Türkist maceralara karşı Cumhuriyetin daha ilk dönemlerinde uyarıyordu. Atatürk'e göre bu tarz politikalar Sovyetlerin tepkisini Türkiye'nin üzerine çekmekten başka bir işe yaramayacaktı. Bu yüzden Türkiye enerjisini ve odağını Anadolu'da bir ulus devlet inşa etmeye vermeliydi. Uzun süre Türk yöneticiler bu politikayı izlediler. Ancak 1980'lerin sonuyla birlikte bu politika eleştirilir hale geldi. Özellikle Orta Asya Cumhuriyetleri'ne karşı romantik yaklaşımlar ve ifadeler ortaya çıkmaya başladı. Dönemin meşhur ifadelerinden birisi de "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası'ydı".³³⁴ 1990 yılında Varşova Paktı'nın dağılması ve ardından Sovyetlerin çökmesine paralel olarak Orta Asya Cumhuriyetleri de bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar. 31 Ağustos 1991'de Kırgızistan, 1 Eylül'de Özbekistan, 27 Ekim'de Türkmenistan ve 16 Aralık'ta Kazakistan bağımsızlığını ilan etti. Yukarıda bahsettiğimiz sebepten dolayı Türkiye bu ülkeleri resmi olarak tanımakta aceleci davranmadı. 8 Aralık'ta Minsk Anlaşmasının imzalanması sonucu Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Rusya önderliğinde kurulmasıyla ilk önce 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ı tanıyan Türkiye devamında 16 Aralık 1991'de tüm Orta Asya devletlerinin (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan) bağımsızlıklarını tanıdı ve diplomatik ilişkilerini başlattı.³³⁵

Tam bu dönemlerde cumhurbaşkanı olan Turgut Özal genelde eski Sovyet Cumhuriyetleriyle özelde ise Orta Asya devletleri ile ilişkileri ve iş birliğini destekleyenlerin başında gelmekteydi. Sovyetlerin çöküşünden sonra birkaç kez "21. Asır Türk asrı olacak" şeklinde bakışımı ifade etmişti.³³⁶ Özal bölgeye verdiği özel öneme atfen

³³³ Yüce, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri...*, 15-20.

³³⁴ Bingöl Yaz, "Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye'nin Politikası Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler", *Avrasya Etüdleri* 14 (Yaz-Sonbahar 1998), 3-4.

³³⁵ Sönmezoglu, *Türk Dış Politikası 1991-2015*, 364-365.

³³⁶ Yaz, "Sovyet Sonrası Orta Asya...", 4.

Nisan 1993'te Orta Asya turuna çıkmıştı. Dışişleri bakanı ve üst düzey devlet görevlilerinin yanında çok sayıda iş adamını da yanında götürmüştür. Bu gezisinde Türk Dünyası'nı yeniden inşa etmekten bahsetmiştir. Ancak gezi dönüşü vefat edişi gezinin neticelerini görmesine engel olmuştur.³³⁷ Özal'ın yerine cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Süleyman Demirel'in ise bölgeye bakışı daha gerçekçi olmuştur.³³⁸ Demirel'e göre Orta Asya Türkiye'nin "burada ne olursa olsun diyebileceği bir bölge" değildir. Ancak yine Demirel'e göre Türkiye, ne pan-Türkist ne de pan-İslamist politikalar peşinde değildir. Çünkü tarihin hiçbir döneminde Adriyatik'ten Çin'e kadar olan Türk topluluğu tek bir devlet idaresi altında yaşamamıştır. Demirel daha çok bu bölgeye kardeşlik temelinde yaklaşmıştır.³³⁹

1990'lı yıllarla birlikte birçok yazar ve yorumcu bağımsızlığını kazanan Orta Asya devletleri için Türkiye'nin hükümet ve kalkınma modeli olabileceğini dile getirmeye başlamışlardır. Dönemin Başbakanı Demirel'in 13 Şubat 1992'de Washington ziyareti sırasında Amerikan Başkanı Bush Orta Asya Cumhuriyetleri'ni kastederek Türkiye'nin örnek alınabilecek demokratik ve laik devlet "modeli" olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁰ Bu dönemle birlikte Türkiye bölgeye yönelik Rusya'yı da rahatsız edecek model ve lider ülke olma politikası izlemeye başlamıştır. Ancak bu Türkiye'nin kendisi için oluşturduğu bir rolden ziyade ABD ve Batı devletlerinin fikridir. Çünkü yeni ortaya çıkan bu beş Orta Asya devleti Batı'nın ve ABD'nin çok fazla fikir ve tecrübeye sahip olmadıkları bir bölgede bulunuyorlardı. Batı devletleri ve ABD bu bölge devletleri üzerinde nüfuz elde edebilmek için Türkiye'yi desteklemeliydiler. ABD ve Batı ülkeleri için çok fazla seçenek yoktu. Ya bölge tekrar Rusya'nın kontrolü altına girecek ya da İran ve Suudi Arabistan gibi ülkeler bölgede dini öğeleri kullanarak etki kazanacaktı. Eldeki en iyi seçenek Türkiye modeliydi.³⁴¹ Bunlara ek olarak Türkiye'nin desteklenmesi bölgenin Batı sermayesine ve siyasal sistemine daha kolay açılma fikrinden de

³³⁷ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 242.

³³⁸ Yaz, "Sovyet Sonrası Orta Asya...", 5.

³³⁹ Süleyman Demirel, "Günümüzde Avrasya", *Avrasya Etüdleri* 1/3 (Sonbahar 1994), 100-103.

³⁴⁰ İdris Bal, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerde Model Olarak Yükselişi ve ABD Onayı", *Avrasya Etüdleri* 18 (Aralık 1999), 127.

³⁴¹ Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası 1991-2015*, 365-366.

kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle İran gibi radikal İslam modelleri tercih dışında bırakılmıştı.³⁴²

Ancak bu model ülke ya da Türk modeli 1993'ün sonlarıyla birlikte ABD'nin ve Batı'nın desteğini kaybetti. Bunun nedenlerine baktığımızda ise birinci olarak İran modeline karşı Türk modelinin çok da gerekli olmadığının farkına varıldı. Çünkü bu süreçte görüldü ki İran bu ülkelere nüfuz edebilecek kapasitede değildi ve ekonomisi yetersizdi. Ek olarak İran Şii İslam'a mensupken bu Cumhuriyetler Sünni İslam'a mensuptular. İkinci sebep ise Rusya'nın yakın çevre doktrini çerçevesinde bölge devletlerini tekrar etkisi altına alamayacağı görüldü. Üçüncü sebep ise Batı'nın Türkiye'ye desteği ister istemez bölgede pan-Türkizm'e kapı aralamaktaydı. Ve bu Batı'nın hoşuna giden bir şey değildi. Dördüncü olarak Türkiye model olarak sunulsa da kendi içerisinde handikaplar taşımaktaydı. Son olarak da Türkiye bölgeye vaatten başka bir şey sağlayamıyordu. Yani ekonomisi yetersizdi. Bu sebeple ülkeler yeni partnerler aramaya başladılar.³⁴³

Türkiye, Batı ve ABD desteğini kaybetmiş olsa da bölgeye yönelik politikalarını uygulamaya devam etti. Bunlar daha çok kültürel projelerdi. 1993 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye'nin katılımı ile kültürel alanda faaliyetleri güçlendirecek TÜRKSOY kuruldu. Bu kuruluş Türk dünyasında ortak kültür projeleri yürütmekteydi.³⁴⁴ 1992'de Türk Zirvesiyle başlayan taraflar arasındaki buluşmalar 1996 yılındaki zirvede Türk Dili Konuşan Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi adını aldı. 2009'da ise Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi) adıyla kurumsallaştırıldı. Kurucu ülkeler Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Türkiye oldu. Merkezi ve sekreteryası İstanbul'da, Türk Akademisi Astana'da, Parlâmenter Asamblesi Bakü'de, Türk Kültür ve Sanat Ortak Yönetimi'nin ise Bişkek'te olması kararlaştırıldı.³⁴⁵

Ancak bu taraflar arasındaki sıcak ve romantik hava aslında Orta Asya cumhuriyetlerinin de henüz buna hazır olmadığını göstermiştir. 1992'deki ilk Türk

³⁴² Güner Özkan, "Türkiye'nin Orta Asya Politikası", *Türk Dış Politikası Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler*, Sertif Demir, Poyraz Gürson, Ayça Eminoğlu(ed.) (Ankara: Barış Kitabevi 2017), 638.

³⁴³ Hakan Güneş, "Türkiye ve Orta Asya", *XIX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, mlf. Faruk Sönmezoglu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi (İstanbul: DER Yayınları, 2012), 722-723.

³⁴⁴ Yüce, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri...*, 41.

³⁴⁵ Oran(ed.), *Türk Dış Politikası* Cilt III/ 469.

Zirvesi'nde Türkiye, bir Türk Kalkınma ve Yatırım Bankası kurulmasını önermiş ve bir Türk Ortak Pazarı niyetinden bahsetmiştir. Ancak bu bölge ülkelerinde endişe yaratmıştır. Özellikle Kazakistan etnik ve dini temelli bir birlikteliği hem Rusya'yı kışkırtmasından çekindiği için hem de içindeki Rus azınlıktan dolayı istememiştir. Türkiye Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tanınması konusunda da bu ülkelerden şiddetli muhalefetle karşılaşmıştır. Tüm su sebeplerden dolayı diğer zirvelerde artık bir Türk Commonwealth'i oluşturma çabasından bahsedilmemiştir.³⁴⁶ Özellikle 1995'ten sonra iktidara güçsüz koalisyon hükümetlerinin gelmeleri ve bu hükümetlerin Orta Asya'ya yönelik dış politikaları kendi ideolojik, siyasi bakış açılarıyla değerlendirmeleri ilişkilerin geliştirilememesinin bir diğer nedenidir. Buna ek olarak 1999 yılında AB'nin Türkiye'yi aday ülke olarak ilan etmesiyle Türkiye AB seçeneğine odaklanırken Orta Asya'ya da AB merkezli politikalar çerçevesinde yaklaşmaya başlamamıştır. Özellikle AK Parti iktidarının ilk dönemlerinde AB üyeliğinin öncelikli olması bölgeye yönelik Türkiye'nin bakışını enerji ve ticaret odaklı sürdürmesine neden olmuştur.³⁴⁷ Her dönem Orta Asya ülkeleriyle ilişkiler Türk dış politikasında bir başlık olarak dursa da özellikle bu dönemlerde Afrika ve Ortadoğu bölgeleriyle karşılaştırıldığında geri planda kalmıştır. Ancak Davutoğlu'nun dışişleri bakanlığına gelmesi ve bu Cumhuriyetlerin kuruluşlarının 20. yılına yaklaşımlarıyla bu bölge tekrar Türk dış politikasının önemli gündem maddeleri arasına girmiştir.³⁴⁸

Davutoğlu dönemi AK Parti'nin "stratejik derinlik" eksenli dış politik vizyonunda Orta Asya Cumhuriyetleri ve bölgesi önemli bir yer tutmaktaydı. Davutoğlu'nun "merkez ülke" kapsamında ortaya koyduğu jeopolitik bölgeler içerisinde Orta Asya da yer almaktaydı. Davutoğlu bölgeyi Türkiye'nin yumuşak gücüne hitap eden ve Türkiye'yi merkez ülke konumuna yükseltecek ekonomik, siyasi ve kültürel değerler alanı olarak görüyordu³⁴⁹ Davutoğlu sonrası dönemlerde de bölgeye yönelik Türkiye ilgisi devam etti. Özellikle 2019'da başlatılan "yeniden Asya" açılımıyla Orta Asya bölgesi tekrardan Türk politikasında aktif siyasi, ekonomik ve kültürel politikalar izlenen bir bölgeye dönüştü. 2009'da kurulan Türk Konseyi'ne 2019'da Özbekistan'ın da katılmasıyla bölgeye

³⁴⁶ Sönmezoglu, *Türk Dış Politikası 1991-2015*, 372-373.

³⁴⁷ Yeşim Doğan, *1990 Sonrası Türk Dış Politikasında Dış Türkler Faktörü* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 88.

³⁴⁸ Kılıç Buğra Kanat, "Türkiye'nin Orta Asya Politikası", *2012 Türk Dış Politikası Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ufuk Ulutaş(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2013), 412.

³⁴⁹ Özkan, "Türkiye'nin Orta Asya Politikası", 645.

yönelik Türkiye'nin izlediği politikalar meyvesini vermeye başlamıştı. 2019 yılı itibarıyla Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Tacikistan ülkelerine yönelik Orta Asya devletleri tabiri yerine Türkistan nitelemesi kullanılmaya başlandı. Altı devlet bir millet kavramı sıkça dillendirildi.³⁵⁰

Türk Konseyi'ne Özbekistan'ın katılımından sonra Macaristan örgüte gözlemci üye olarak katılmıştır. 2021 yılında Covid-19 salgını kapsamında yapılan online zirvede Türkmenistan'da gözlemci üye olarak örgüte dahil olmuştur. Ancak en önemli gelişme ise Kasım 2021 yapılan 8. zirvede, Türk Konseyi isminin Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) olarak değiştirilmesi olmuştur.³⁵¹ Zirve sonucunda ilan edilen 121 maddelik bildiri güvenlik, ekonomi ve uluslararası ilişkiler temel olarak yer almıştır. Bunlara ek olarak tarih ve kültür çalışmaları, öğrenci değişimleri, ortak sağlık ve dijital altyapı sistemlerinin kurulması gibi projeler de hedefler kapsamına alınmıştır. Bildiri ayrıca Kazakça, Kırgızca, Türkçe, Özbekçe ve Azerbaycan Türkçesi dilinde imzalanmıştır. Bu da örgütün kültürel ilişkilere verdiği önemi göstermesi açısından önemli bir gelişmedir.³⁵² Bir diğer gelişme ise ortak alfabe konusudur. Aslında alfabe konusundaki adımlar daha ilk dönemlerde atılmıştı. 25 Aralık 1991 Azerbaycan, 13 Nisan 1993'te Türkmenistan, 6 Mayıs 1995'te Özbekistan, Kazakistan ise 2006'da aldığı bir kararla 2010 yılında Latin Alfabesine geçeceğini ilan etmişti. Ancak bu ülkelerle halen harf konusunda farklılıklar bulunmaktaydı. Ortak alfabe, yani Türkiye'nin de kullandığı alfabe geçmeleri kültür politikaları ve halklar arasındaki iletişim için çok önemliydi.³⁵³ Eylül 2024'te TDT bünyesinde çalışmalar yürüten dil bilimciler çalışmalarını tamamlamış ve örgütün 11. zirvesinde Türkiye tarafı bu alfabenin kabulüne dair beyanını sunmuştur. Ancak ülkelerin tam anlamıyla ortak alfabe geçmelerinin 2026 yılında olacağı tahmin edilmektedir.³⁵⁴

Genel olarak Türkiye'nin Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini Türk Cumhuriyetleri üzerinden ele alsak da Tacikistan da Türkiye'nin ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı diğer

³⁵⁰ Mehmet Çağatay Güler, "Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan Politikası", *2019 Türk Dış Politikası Yılı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2020), 372

³⁵¹ Güngör Şahin, Medihanur Argalı, "Bölgesel Liderlik Bağlamında Türk Dış Politikasının Jeopolitik Gerçeği: Türk Dünyası", *Güvenlik Stratejileri Dergisi Özel Sayı* (Ağustos 2022), 7.

³⁵² Vugar Savzalıyev, "Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan Politikası 2021", *2021 Türk Dış Politikası Yılı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2022), 396.

³⁵³ Oran(ed.), *Türk Dış Politikası Cilt III/509*.

³⁵⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan "tarihi bir adım" dedi! Ortak Türk Alfabesi'nde Uzlaş Sağlandı, 34 Harften Oluyor", *NTV Haber*, (07.11.2024).

bir Orta Asya ülkesidir. Ancak bölgede en az ilişkide bulunulan ülkede yine Tacikistan'dır. Bunun birkaç sebebi vardır. Öncelikle Tacikistan'la Türkiye'nin arasındaki dil engelidir. Özellikle özel sektör yatırımcıları için Tacikistan'a yatırım diğer Orta Asya ülkelerine göre daha zordur. İkinci sebep ise Tacikistan'ın 1992-1997 arsında yaşadığı iç savaş nedeniyle Rusya'nın çok daha fazla etkisi altında olmasıdır. Bu sebeple çok daha kapalı siyasi ve ekonomik bir yapıya sahiptir. Tüm bu etkenlerden dolayı Türkiye, Tacikistan'la ilişkilerini bir türlü istediği seviyeye çıkaramamaktadır.³⁵⁵ Üst düzey karşılıklı ziyaretler gerçekleştiriliyor olsa da diğer Orta Asya devletleriyle ilişkilere bakıldığında Tacikistan'la ilişkiler halen çok geri seviyelerde kalmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye'nin 1991'den bu yana Orta Asya'ya yönelik dış politikası iki temel ilke üzerine kuruludur ve bu iki temel ilke arasında bir denge arayışı söz konusudur. Birinci ilke, ortak projeler ve ortak çıkarlar içeren pragmatist politikalar üretmektir. İkincisi ise aynı etnik kökenden gelinmesi sebebiyle bu devletlerle ortak medeniyet değerleri etrafında birleşmektir. Yani Türkiye'nin Orta Asya politikası içinde duygusal ve pragmatik öğeler taşıyan nitelikler barındırmaktadır. Ancak bu sadece Türkiye'nin bölgeye yönelik ne beklediği çerçevesinde başarıya ulaşabilecek mahiyette değildir. Orta Asya devletlerinin de Türkiye'den beklentileri ilişkiler için önem arz etmektedir. Ve bu ilişkileri istenilen seviyeye çıkarılmasına iç ve dış birçok etken engel olmuştur. Türkiye'nin iç parametreleri özellikle koalisyon hükümetleri ve ekonomik yetersizlikler istenilen sonucu elde etmede başarısız olunmasının sebepleridir. Dış etkenler ise Orta Asya Devletleri için Türkiye'nin ne anlam ifade ettiği ve başta Rusya, ABD ve Çin'in bölgedeki politikaları ise dış etkenleri oluşturmaktadır.³⁵⁶

3.2.2. ABD'nin Orta Asya'ya Yönelik Amaç ve Politikaları

Tarihsel bağlamda Orta Asya bölgesi ABD'nin ilgisini en az çeken bölgelerden biri olmuştur. ABD'nin 1990'lara değin bölgeye yönelik sistemli ve tutarlı bir Orta Asya politikasının olmadığı görülmektedir. Soğuk Savaş Döneminde Orta Asya, Amerikalı Jeopolitikçi Spykman'ın geliştirdiği "iç hilal" teorisi ve Zbigniew Brzezinski tarafından ortaya atılan "yeşil kuşak" projesi etrafında gündeme gelmiştir. Her ne kadar Türkiye'nin

³⁵⁵ Hasan Ali Karasar, "Türkiye'nin Orta Asya Politikası 2011", *2011 Türk Dış Politikası Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Resul Usul(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları, 2012), 595.

³⁵⁶ Özkan, "Türkiye'nin Orta Asya Politikası", 632-633.

de oluşturduğu kuzey hattı/yeşil kuşak projesi tarafından gündemde olsa da bu dönem Amerikan dış politikasında tutarlı bir Orta Asya politikası oluşturulamamıştır.³⁵⁷ Sovyetlerin bölgedeki ilerleyişine karşı ABD'nin bölgedeki varlığı tehlikeye düşmüş ve sol ideolojiye karşı liberal-kapitalist söylemlerin etkisinin olmadığına farkına varılmıştır. Bu sebeple sol ideolojiye karşı İslami ideolojinin kullanılması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda Sovyetler Birliği'nin yayılmacılığına karşı İslam ülkeleri ekonomik ve askeri olarak desteklenmiştir. Bu düşünceyle 1970'li yıllarda Başkan Jimmy Carter Dönemi'nde Yeşil Kuşak Projesi uygulanmaya konulmuştur.³⁵⁸ Sovyetlerin 1979'da Afganistan'ı işgaliyle başlayan süreçte ABD'nin bölgede uyguladığı Yeşil Kuşak Projesi Sovyetlere karşı hakları ayaklandırma konusunda başarıya ulaşamamıştır.³⁵⁹ Proje Sovyetlerin yıkılmasına neden olmamıştır. Aksine gelecek dönemlerde bu coğrafya da Amerika'nın başını ağrıtabilecek Radikal İslamcı örgütlerin temellerini atmıştır. 1980'lerde ABD, bölgede Sovyetlere karşı Afgan Sünni Taliban'a destek verirken bu hareketin denetiminden çıkmasıyla bir gün kendisi için tehdit oluşturacağını hesap edememiştir.³⁶⁰

ABD'nin Orta Asya'ya yönelik tutarlı bir politika oluşturamamasının bazı sebepleri vardı. Orta Asya bölgesi Sovyetlerin en yoğun siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel asimilasyon uyguladığı bölgelerden birisiydi. Ne Amerika ne Batı devletleri bu bölgenin Sovyetlerin çöküşünde etkin rol oynayacağına inanmıyorlardı. Bu sebepten ABD Soğuk Savaş Dönemi'nde uyguladığı "çevreleme politikasına" bu bölgeyi dahil etmedi. Orta Asya, Sovyetlerin çöküşüne kadar Amerikan dış politikasında önem atfedilen bir yer değildi. Bu ihmal etmenin bir diğer nedeni de dönem içerisinde meydana gelen Körfez ve Orta Doğu krizlerinin Amerika dış politikasında öncelikli konular olmasıydı. Ancak diğer güçlerin bölgedeki varlıklarını artırması Çin'in ekonomik olarak bölgeye yerleşmesi, Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini ile bölgeye tekrar dönmesi, Amerikan şirketlerinin bölgedeki ciddi yatırımları ve 11 Eylül sonrası bölgenin Afganistan'a yakınlığı gibi nedenlerle Amerika bölgeye yönelik ilgisini artırmıştır. 1992 yılında bölge devletlerinin bağımsızlığını ilan etmesiyle ABD de diplomatik ilişkilerini

³⁵⁷ Şatlık Amanov, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve Bugünün Güncel Anlamı Üzerine Bir Değerlendirme", *Avrasya Etüdleri* 13/31-32 (2007), 4-5.

³⁵⁸ Mehmet Sevim, "Çevreleme Politikasından Yeşil Kuşak Projesi'ne ABD'nin 'Müslüman' Savaşçıları", *Avrasya Dosyası* 15/1 (Temmuz 2004), 2.

³⁵⁹ Doğan, *1990 Sonrası Türk Dış Politikasında...*, 109.

³⁶⁰ Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri", *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 1/3 (Eylül 2004), 128.

bölge devletleriyle kurmaya başlamıştır. 1990'lı yıllarda Amerika'nın bölgedeki odak konusu daha çok enerji konuları olmuştur. 11 Eylül saldırılarından sonra ise bölgedeki terör örgütlerinin yok edilmesi bölgede Amerika'nın birinci önceliği haline gelmiştir.³⁶¹ ABD'nin 11 Eylül saldırılarına kadar bölgeye angajmanı çok sınırlıdır. 2000'lere kadar Amerikan dış politikasında Orta Asya jeopolitik ve jeostratejik hedeflerden ziyade ekonomik çıkarlar çerçevesinde gündeme gelen bir bölge olmuştur. 11 Eylül saldırılarından sonra ise ABD liderliğinde gerçekleştirilen Afganistan Operasyonu Amerika'nın da bölgeye yönelik politikalarında makas değiştirmesine neden olmuştur.³⁶²

Özellikle Afganistan Operasyonları kapsamında ABD'nin bölgedeki temel hedefinin bu operasyonlarına destek için bölge ülkelerinden askeri üsler elde etmek olduğu söylenebilir. Amerika bölgede iki adet hava üssü elde edebilmiştir. Biri Özbekistan'daki Karshi-Khanabad'da yer alan eski bir Sovyet Hava Üssü, diğeri ise Kırgızistan'daki Manas Uluslararası Havaalanı'dır. Bu iki üs, Afganistan Operasyonlarının yürütülmesi açısından hayatiydi. Ancak bu üsleri elde tutmak kolay olmamıştır. 2005'te Özbekistan, Andican'da meydana gelen olaylarda Başkan Bush yönetiminin kınayıcı mesajları sonucunda üssü kapatma kararı almıştır. Manas'taki askeri üssün ise kapatılması noktasında baskılara rağmen Kırgızistan, 2014 yılına kadar üssün açık kalmasını sağlamıştır.³⁶³ Amerika sadece Özbekistan'daki üssünü kaybetmekle kalmamıştır. Kasım 2005'te Özbekistan Başkanı Kerimov Rusya liderliğindeki Kolektif Güvenlik Örgütü'ne de katılmıştır.³⁶⁴ Bush yönetiminin Irak ve Ortadoğu'daki demokratikleşmeyi destekleyeceğini açıklaması ve gerekirse bunu zorla yaptıracağını belirtmesi Orta Asya hükümetleri açısından endişe yaratmıştır. Bu dönemde Renkli Devrimlerle 2003 Gürcistan'da Şevardnadze, 2004 Ukrayna'da Yanukoviç, 2005'te Kırgızistan'da Cumhurbaşkanı Akayev devrilmiştir. Bu devrimler ise bölgede ABD politikaları hakkında endişeleri zirveye taşımıştır.³⁶⁵ Şubat 2009'da Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev Moskova ziyaretinde Manas'taki askeri üssü kapatacağını

³⁶¹ Amanov, "ABD'nin Orta Asya Politikası...", 5-7.

³⁶² Tayyar Arı, Ferhat Pirinççi, "11 Eylül'ün Gölgesinde Orta Asya'ya Yönelik Amerikan Politikası", *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine*, mlf. Tayyar Arı (Bursa: MKM Yayıncılık, 2010), 295-296.

³⁶³ Luke Coffey, "After the Fall of Afghanistan the U.S. Must Re-Engage with Central Asia", *The Heritage Foundation* (September 2021), 2.

³⁶⁴ Alexander Cooley, *The New Great Power Contest in Central Asia: Great Games, Local Rules* (New York: Oxford University Press, 2012), 38-39.

³⁶⁵ Cooley, *The New Great Power...*, 30.

açıklamıştır. Sebep olarak ise ABD-Kırgızistan arasındaki çözilemeyen ekonomik tazminat konuları ve askeri üssün etrafındaki Kırgız vatandaşların öldürülmesi davalarını öne sürmüştür. Ancak üs Amerika için bölgede tek kalan üssü olması nedeniyle önem arz ediyordu. ABD üs anlaşmasını 2014 Temmuzuna kadar uzatılmasını sağlamıştır. Ancak 2015 yılında Bişkek yönetimi tek taraflı olarak üssü kapatacağını belirtmiştir. Bunun sonucunda ABD bölgedeki tek üssünü de kaybetmiştir.³⁶⁶

Obama döneminde ise bölgeye yönelik farklı bir bakış açısı getirilmeye çalışılmıştır. 2011 yılında Amerikan Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Hindistan'ın Chennai kentinde “Yeni İpek Yolu Projesi”ni duyurmuştur. Projeye, Hindistan alt kıtasını Afganistan ve Orta Asya'ya bağlayarak Hazar'ın batısından Avrupa'ya ulaşması planlanmıştır. Ancak bölgenin karışık yapısı ve bürokratik engeller projenin fikirde kalmasına neden olmuştur. Obama ise projeden hiç bahsetmemiştir. Ancak Çin 2 yıl sonra isminde hafif değişikliklerle “Bir Kuşak Bir Yol Projesi”ni duyurduğunda Amerikan tarafı şaşkınlığını gizleyememiştir.³⁶⁷ Obama yönetimi döneminde ise başka bir proje olan C5+1 formatı oluşturulmuştur. Kazakistan Dışişleri Bakanlığının tavsiyesiyle Amerikan Dışişleri Bakanlığı 2015 yılında C5+1 formatını tanıtmıştır. C5 beş tane Orta Asya ülkesi Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan'ı, +1 ise ABD'yi temsil etmektedir. Alt komisyonların toplantıları hariç her yıl dışişleri bakanları düzeyinde toplanmaktadır. Birçok konu tartışılrsa da en verimli olduğu konu su yönetimi olmuştur.³⁶⁸ Ancak birçok yönden halen bu yapı eleştirilmektedir. Çok konuşulup hiçbir şey yapılmayan bir format olduğu eleştirileri de mevcuttur.

Obama yönetimi 2014 yılında ABD'nin Afganistan'daki muharip operasyonlarını sonlandırdığını açıklamasıyla Orta Asya'nın Amerikan gündeminde önemi azalmıştır. Ancak Donald Trump yönetimiyle bölgedeki Amerikan varlığı ve stratejileri tekrar artırılmaya çalışılmıştır.³⁶⁹ Trump ilk defa Orta Asya'ya yönelik strateji planı açıklayan devlet başkanı olmuştur. Açıklanan strateji de bölgeye yönelik Amerika'nın 6 amacı sıralanmıştır. Sıralanan amaçlardan önce Amerika'nın bölgeye yönelik hedefinden

³⁶⁶ Sabir Askeroğlu, “Kırgızistan: ABD'nin Orta Asya'da Müttefik Arayışları”, *ANKASAM* (09.06.2022).

³⁶⁷ Frederick Starr, “US Perspectives on China's Belt and Road Initiative in Central Asia and the South Caucasus”, *Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program* (2019),6.

³⁶⁸ Frederick Starr, “U.S. Policy in Central Asia through Central Asian Eyes”, *Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program* (May 2023), 8-9.

³⁶⁹ Coffey, “After the Fall of Afghanistan”, 2.

bahsedilmiştir. Buna göre; ABD'nin bölgedeki birinci stratejik çıkarı çeşitli bölge ülkeleriyle kendi belirlediği şartlara göre siyasi, ekonomik ve güvenlik konuları çerçevesinde küresel pazarlara bağlanmış, uluslararası yatırıma açık, güçlü demokratik yapıda müreffeh bir Orta Asya inşa etmek olarak belirtilmiştir. Ek olarak ABD'nin Afganistan'daki operasyonlarından bağımsız Orta Asya'nın ABD'nin Ulusal Güvenlik Çıkarları bakımından jeostratejik bir bölgede bulunduğu vurgulanmıştır. ABD'nin bölgeye yönelik altı amacına gelirse bunlardan ilki, Orta Asya devletlerinin egemenliğini ve bağımsızlığını bireysel ve bölgesel olarak desteklemek olduğu belirtilmiştir. İkinci olarak Orta Asya'daki terör tehditlerini azaltma amacından bahsedilmiştir. Üçüncü olarak Amerika'nın Afganistan'daki güvenlik çabaları için Orta Asya devletlerinin desteklerinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Dördüncü olarak Afganistan ve Orta Asya devletlerinin arasındaki bağlantının teşvik edilmesi amacından bahsedilmiştir. Beşinci amaçta bölgede hukukun üstünlüğü ve insan haklarına yönelik politikaların geliştirilmesinden bahsedilmiştir. Son olaraksa ABD Orta Asya devletlerine yatırım yapılmasını teşvik edeceğini ve bu devletlerin kalkınmasına destek olacağını beyan etmiştir.³⁷⁰ Dönemin ruhuna bakarak altı ilkenin ikisinin Afganistan'la alakalı olduğu görülmektedir. Strateji kapsamında bölgeye yönelik Amerikan ziyaretleri de gerçekleştirilmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığının Güney ve Orta Asya'dan Sorumlu Yardımcısı Alice Wells, Kırgızistan ve Özbekistan'a Şubat 2019'da bir ziyarette bulunmuştur. Wells ziyaretinin amacını ABD'nin bölgede Birleşmiş Orta Asya görme arzusuyla açıklamıştır.³⁷¹

Biden döneminde ise Amerika'nın bölgeye ilgisinin Trump dönemine göre azaldığı gözlemlenmektedir. Orta Asya'ya yönelik herhangi bir açılım veya proje geliştirilmemiştir. Sadece 2020 yılındaki Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde bölgeden iki yerde bahsedilerek Putin yönetiminin bölge ülkeleri üzerindeki demokratik yönelimi baltaladığına değinilmiştir. Ek olarak da Orta Asya'nın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması yönündeki ABD politikalarının devam edeceği belirtilmiştir. Bölgedeki beş ülkenin demokratik kalkınmasının teşvik edileceği, bölgesel enerji ve gıda güvenliğini kurmak için C5+1 platformu aracılığıyla bölge ülkeleriyle yakın çalışmaya

³⁷⁰ U.S. Department of State, "United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic", (Erişim 10 Ekim 2024), 2-5.

³⁷¹ Abdrasul Isakov, "ABD'nin Yeniden Yükselen Orta Asya'ya İlgisi", *ANKASAM* (14.03.2019).

devam edileceği belirtmiştir.³⁷² Biden döneminde ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Güney ve Orta Asya İşlerinden Sorumlu Yardımcısı Donald Lu, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kazakistan'ı kapsayan bir Orta Asya gezisini 2022 Mayıs'ında gerçekleştirmiştir. Bu gezinin amacı ise ABD'nin bölge ülkeleri ile olan ilişkilerini sağlamlaştırmak ve daha müreffeh, güvenli bir Orta Asya inşa etmek olarak belirtilmiştir.³⁷³

Genel itibariyle Soğuk Savaş döneminden bugüne ABD'nin Orta Asya politikasını özetlersek ekonomik olarak bölge ülkelerini dünyaya açarak liberalleştirmek, serbest pazar ve serbest ticareti geliştirmek olarak söylenebilir. Siyasi politikası ise bölgede istikrar, demokratikleşme, nükleer silahların kontrolü ve insan haklarının geliştirilmesi sayılabilir. Bölgedeki Cumhuriyetlerin dünya ile entegrasyonu ve Batı karşıtı radikal rejimlerin yükselmesini önlemekte ABD'nin bölgedeki hedeflerindendir.³⁷⁴

Özel olarak son dönem bölgeye yönelik ABD politika önceliklerine baktığımızda ise Rusya ve Çin'in çevrelenmesi bağlamında Orta Asya'nın jeostratejik önemi ABD gözünde artmıştır. Bölge politikası bu iki ülkeyi kontrol altında tutarak Çin tarafından ortaya atılan Kuşak-Yol Projesi'ni bölgede sekteye uğratmak ABD'nin amaçları arasında bulunmaktadır. Bu bağlamda yeni dönemde ABD'nin Orta Asya politikası; bölgede Rus nüfuzunu azaltmak ve Çin'in proje kapsamında bölge ülkelerini ekonomik olarak kendine bağımlı kılmasının önüne geçmek olduğu söylenebilir.³⁷⁵

3.3.3. Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Amaç ve Politikaları

Rusların Orta Asya veya o günkü tabirle Türkistan'daki yayılmaları 17.yüzyıl başlarına kadar gitse de tam anlamıyla ancak 18. yüzyıl sonlarıyla mümkün olmuştur. 1865 yılında Çimkent ve Taşkent'i alan Ruslar, Türkmen direnişini kırarak 1879'da Buhara ve Hive Hanlıklarını da zapt edince Orta Asya işgali tamamlanmış oldu.³⁷⁶ Çarlık idaresi gibi Sovyetler Birliği de Orta Asya bölgesini ekonomik bir çıkar alanı olarak görmüştür. Sovyetler bölgede pamuk üretimi başta olmak üzere hammadde ihtiyaçları

³⁷² The White House, "National Security Strategy October 2022", (Erişim 10 Ekim 2024), 25.

³⁷³ Askeroğlu, "Kırgızistan: ABD'nin Orta Asya'da Müttefik Arayışları".

³⁷⁴ Doğan, 1990 Sonrası Türk Dış Politikasında Dış Türkler..., 110-111.

³⁷⁵ Göktuğ Çalışkan, "ABD'nin Orta Asya'ya Artan İlgi ve Yeni Ekonomik Girişimi", *ANKASAM* (09.12.2022).

³⁷⁶ Aydın Yalçın, "Tarih Perspektifinden Orta Asya'nın Geleceği", *Avrasya Etüdları* 1 (İlkbahar 1994), 19-20.

açısından bölgeyi değerlendirmiştir. Sovyetlerin idaresi altında hammadde işlenmesi çok geniş bir bölgeye yayıldığı için bu Sovyet Cumhuriyetlerinde endüstrinin gelişimini de sağlamaktaydı. Ancak Orta Asya Cumhuriyetleri Sovyetlere hammadde sağladıkları için diğer cumhuriyetlere göre her anlamda geri kalmıştı.³⁷⁷

Sovyetlerin dağılmasından sonra ise Rusya'nın da bu bölgeye yönelik politikaları değişti. Zira artık bölge Rusya'nın eyaletleri değil bağımsız birer devlet olmuşlardı. 1993 yılı Boris Yeltsin döneminde dönemin Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev Rusya'nın bölgeye yönelik politikasını açıkladı. Buna “yakın çevre” (near board) politikası ismi verildi. Bu doktrin eski Sovyet cumhuriyetlerinin özelde ise Polonya'nın NATO üyeliğiyle yaşanan tereddütler sonucu ilan edilmişti. Bu doktrine göre eski Sovyet cumhuriyetleri içerisindeki etnik çatışmalara Rusya'nın müdahale edebileceği, yani bölgede jandarma rolü oynayabileceği ifade ediliyordu.³⁷⁸

Bu kapsamda Rusya bölgede ilk askeri örgütlenmesini hayata geçirdi. Bağımsız Devletler Topluluğu ismiyle örgüt Alma Ata Deklarasyonu ile 21 Aralık 1991'de kuruldu. 22 Ocak Minsk'te gerçekleştirilen Devlet Başkanları Konseyi toplantısında Bağımsız Devletler Anlaşması imzalandı. Anlaşmaya yedi ülke katıldı. Bu devletler Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Belarus, Ermenistan ve Rusya'dır. Türkmenistan hariç tüm Orta Asya devletleri örgüt çatısı altında bir araya getirildi.³⁷⁹

Bu dönemde Rusya'daki milliyetçi kesimler Orta Asya devletlerinin Rusya'nın sırtında bir yük olduğunu dile getirmekteydiler. Milliyetçi kesimin bu söylemleri uzun dönem Rusya'nın bölgeyle ilgilenememesini beraberinde getirdi.³⁸⁰ 1990'ların ikinci yarısından sonra Rus dış politikası kısmen değişti. Rusya bu dönemlerde ekonomik olarak zor dönemler geçirmekteydi. Yeltsin, ikinci dönemine (1996-1999) işe Dışişleri Bakanını değiştirmekle başladı. Andrei Kozyrev yerine Yevgeny Primakov'u dışişleri bakanlığına getirdi. Primakov çok taraflılığı destekleyen bir çizgideydi. Batı ve Avrupa Birliği ile dostça ve sıcak ilişkileri savunmaktaydı. Primakov Doktrini olarak anılan yaklaşıma göre Rusya'nın uluslararası statüsünü yeniden kazanması amaçlanıyordu. Ancak Rusya bunu

³⁷⁷ Werner Gumpel, “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik ve Politik Gelişme”, *Avrasya Etüdləri* 2 (Yaz 1994), 20.

³⁷⁸ Yalçın, “Tarih Perspektifinden Orta Asya'nın Geleceği”, 33.

³⁷⁹ “Bağımsız Devletler Topluluğu”, *TUIÇ Akademi*, (12.06.2014).

³⁸⁰ Hüseyin İnci, *Sovyetler Birliği'nin Dağılması Sonrası Kurulan Türk Cumhuriyetlerinin Türk Dış Politikasına Etkisi* (İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 43.

gerçekleştirecek mali güce sahip değildi. Rusya içerisindeki birçok kesim de bunun Orta Asya bölgesine yatırım yaparak olacağını düşünmüyordu.³⁸¹ Yani Orta Asya Rus iç siyasetinde önemini kaybetmişti. Yeltsin dönemine baktığımızda Kazakistan'daki büyük Rus nüfusa ve uzun sınır komşuluğuna rağmen ilişkilere pek önem verilmemiştir. Kırgızistan, zayıf ekonomik yapısı ve doğal kaynakları yüzünden daha çok Rusya'ya yakın durmaya çalışmıştır. Tacikistan ise 1992-1997 yılları arasındaki iç savaşını Rusya'dan aldığı destekle bastırması nedeniyle Rusya'ya yakınlaşmıştır. Türkmenistan'a baktığımızda sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle Rusya tarafından yakın angajmana alınmıştır. Özbekistan ise BDT'ye üye olmaması ve Rusya'nın ekonomik etkisinden uzak kalmaya çabalaması nedeniyle ilişkiler soğuk yürümüştür. Sonuç olarak Yeltsin Dönemi'nde Orta Asya ile ilişkilerde istenilen seviyeye ulaşılamamıştır. Orta Asya ülkeleriyle ekonomi temelli yakınlaşmalar önemsenmiştir. Ancak bu durum Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle büyük oranda değişecektir.³⁸²

Vladimir Putin döneminde Rusya'nın Orta Asya'da diğer aktörlere göre daha öne geçtiğini söylemek yanlış olmaz. Yakın çevre ve arka bahçe olarak görülen bölgede, Rusya gücünü pekiştirme çabasında olmuştur. Putin Dönemi Rusya bu politikayı uygularken, ideolojik yaklaşımlarla değil realist politikalarla bunu sağlamıştır. Putin iktidara geldiğinde, “Orta Asya içinde ikinci bir Afganistan istemiyoruz” ve “öncelik BDT üyelerine verilecek” sözleriyle Orta Asya'nın dış politikasındaki önemini göstermiştir.³⁸³ Putin dönemi Orta Asya politikasının özellikle “Avrasyacılık” eğiliminde gerçekleştiği söylenebilir. Avrasyacılık Alexander Dugin ismi ile anılsa da hareket onunla ortaya çıkmamıştır. Ancak 1990'lar ile birlikte Dugin'in ismiyle anlam kazanmıştır. 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla ABD'nin tek kutuplu dünyada süper güç olarak kalması ve Rusya'nın nüfuz alanlarının NATO şemsiyesi altına girmesiyle Rusya bu durumu bir varoluşsal tehdit olarak algılamıştır. Bu dönemi Dugin “Rusya ya tekrar süper güç olup Avrasya'nın tek hâkimi olur ya da yok olur” tespiti üzerine kurmuştur. Bu kapsamda yakın çevre olarak anılan coğrafyada Rusya'nın hakimiyeti hayatidir. Asya ve Avrupa kelimelerinin birleşiminden oluşan Avrasyacılık, bir bakıma ABD'nin uyguladığı Monreo

³⁸¹ Marlene Laruelle, “Russia and Central Asia”, *The New Central Asia*, Emilian Kavalski(ed.) (Sdney: World Scientific Publusing, 2010), 156-158.

³⁸² Yasin Öztürk, “Neo-Avrasyacı Perspektif Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Rusya'nın Orta Asya Politikalarının Değerlendirilmesi”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 5/2 (Aralık 2021), 624-625.

³⁸³ Fahri Erenel, “Jeopolitik Teoriler ve Avrasya'nın Merkezinde Güç Savaşları”, *Avrasya Dosyası* 12/1 (Haziran 2021), 8.

Doktrini'ne benzetilmektedir.³⁸⁴ Kendi içerisinde çeşitli dereceleri olan ve Avrasyacılığın güncel akımını temsil eden Neo-Avrasyacılığın günümüzde en önemli temsilcisi Dugin'dir ve Dugin bir dönem Putin'in danışmanlığını da yapmıştır. Ancak Dugin'in Neo-Avrasyacı yaklaşımının sert ve aşırılıkçı olduğu düşünüldüğünde Putin'in bu dönemdeki eylemlerinin tam bir Neo-Avrasyacı ekseninde olduğu söylenemez. Yine de Putin'in, döneminde Avrasya Ekonomik Birliği de dahil yürüttüğü politikalara bakıldığında Neo-Avrasyacı bir eğilim gözükmektedir.³⁸⁵

Putin ilk olarak bölgeye güvenlik ve askeri olarak dönmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda Kolektif Güvenlik Örgütü'nü 2002 yılında aktif hale getirmiştir. Örgütün kökenleri 1992'ye kadar uzanmaktadır. Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Ermenistan Taşkent'te Kolektif Güvenlik Anlaşması'nı 15 Mayıs 1992'de imzalamışlardır. Ancak 1999'da anlaşmanın uygulanmasından doğan bir uyumsuzlıkla anlaşma bir süre askıda kalmıştır. Anlaşma 2002'de tekrar ele alınıp bu kez Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü kurulmuştur. Dönemin üyeleri ise Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Ermenistan ve Belarus olmuştur.³⁸⁶ 11 Eylül sonrası Amerika'nın Afganistan'a yönelik müdahalesiyle Putin yönetimi tedirgin olmaya başlamıştır. İlk başlarda Putin Amerika'nın terörizmle savaşında desteğini açıklamış ve istihbarat desteği de sunmuştur. Garip şekilde Amerika'nın Orta Asya'da askeri üsler elde etmesine de bir süre itiraz etmemiştir. Bunun sebebi Amerika Taliban'ı ortadan kaldırarak Orta Asya'da güvenliği temin etme ihtimaliydi. İkincisi ise Putin'in bu desteği o dönem kendisinin de Çeçenistan'da operasyonlar yürütmesi ve operasyonlarını teröre karşı göstermesinden kaynaklanıyordu. Ancak Renkli Devrimlerin başlamasıyla Rusya'nın Orta Asya'da ABD varlığına tavrı da değişmeye başlamıştır. İlk etapta bölgedeki Amerikan üslerinin kapatılması için Rusya Orta Asya devletlerine baskısını artırmıştır. Özbekistan ve Kırgızistan'da Amerika'nın birer hava üssü bulunuyordu. Bu baskılar

³⁸⁴ Alaeddin Yalçınkaya, "Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Dugin'in Yeni Avrasyacılık Önerileri", Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine, *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine*, mlf. Tayyar Arı (Bursa: MKM Yayıncılık, 2010), 263-267.

³⁸⁵ Öztürk, "Neo-Avrasyacı Perspektif...", 631.

³⁸⁶ Candan Bilgici, "İttifak profili: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ)", *TRT Haber* (14.06.2022).

neticesinde Özbekistan 2005 yılındaki yaşanan olaylar sonucunda üssü kapatmış ve 2006 yılında KGAÖ'ye katılmıştır.³⁸⁷

Kırgızistan tüm baskılara rağmen 2015 yılına kadar üssü kapatmamıştır. Ancak 2015'ten sonra Orta Asya bölgesi askeri olarak tamamen Rusya'nın nüfuzu altına tekrar girmiştir. Rusya'nın Orta Asya'da güvenlik stratejisi nettir. Orta Asya bölgesinin kendisinden başka bir aktörün ve özellikle Batılı devletlerin kontrolü altına girmesini istememektedir. Bu Rusya'nın ulusal güvenliği ile doğrudan alakalıdır. Bunun nedeni ise Rusya Orta Asya'yı Rus stratejik çıkarlarının arka bahçesi ve güvenliği için bir sığınak olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Rusya için tek stratejik seçenek Orta Asya'yı kendisinin kontrol etmesidir.³⁸⁸

Putin Dönemi'nde ekonomik olarak ise Avrasya Ekonomik Birliği kurulmuştur. 1999 yılında Rusya Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Belarus Moskova'da Gümrük Birliği'ni kuran anlaşmayı imzalamışlardır. 2000 yılında ise Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan arasında Avrasya Ekonomik Topluluğu kurulmuştur. 1994 yılında Orta Asya devletlerinin (Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan) kendi aralarında kurduğu Orta Asya Birliği, 2005 yılındaki anlaşma ile Avrasya Ekonomik Topluluğu ile birleşmiştir. 2015 yılında ise bu kuruluş Avrasya Ekonomik Birliği adı altında isim değiştirmiştir. Ancak Tacikistan ve Özbekistan birliğe üye olmamışlardır.³⁸⁹ Rusya'nın Orta Asya'da önemli ekonomik çıkarları mevcuttur. Sovyet dönemi iş bölümüne göre Orta Asya hammadde temini konusunda birinci bölgeydi. Sovyetler bu bölgeden hammadde alırken endüstriyel ürünleri bu bölgeye pazarlamaktaydı. Sovyetler sonrasında ise durum pek de değişmedi. Rusya uzun süre bu ekonomik yapıyı sürdürdü. Rusya, Orta Asya devletlerini kendi ekonomik alanının bir parçası olarak görmektedir.³⁹⁰ Rusya bölgede hem siyasi hem askeri hem de ekonomik örgütler vasıtasıyla Orta Asya'da varlığını bu dönemde pekiştirmiştir. Sonuç olarak Putin Dönemi'nde Rusya'nın Orta Asya politikasının dayandığı temelleri ele alırsak şu hususlar dikkat çekmektedir. Rusya bölgedeki nüfuzunu devam ettirmeyi amaçlamaktadır. Orta Asya devletlerini şemsiyesi

³⁸⁷ Cooley, *The New Great Power...*, 53-56.

³⁸⁸ Xing Guangcheng, "The Strategic Interests of China and Russia in Central Asia", *China, the United States, and the Future of Central Asia*, David B. H. Denoon(ed.) (New York: New York University Press, 2015), 157-158.

³⁸⁹ Muhammed Emin Ayverdi, "Avrupa Birliği'ne Alternatif Olarak Avrasya Ekonomik Birliği", *Stratejik Ortak*, (29.07.2020).

³⁹⁰ Guangcheng, "The Strategic Interests...", 158.

altında tutarak bir Avrasya gücü olduğunu kanıtlamak istemektedir. Bölgede Rusya ile çalışmaya istekli devletlerin arkasında durarak çıkarlarını korumaktır. Özellikle bölgede varlık gösteren ABD ve Çin'in bu bölgede nüfuz alanları kapmasını engellemek de diğer bir amacdır. Son olarak ise bölge devletleriyle ilişkilerinde ekonomik çıkarını gözetmektedir.³⁹¹

Sovyetler Birliği sonrası dönemde bölgedeki boşluğu fırsat bilen aktörler bölgede nüfuz alanı kapmaya çalışmışlardır. Bölge Rusya'nın nüfuz alanı olmakla birlikte özellikle son zamanlarda Çin'in artan ekonomik etkisine maruz kalmaktadır.³⁹² Yeltsin Dönemi'nde Rus-Çin ilişkileri iyi bir seyirde yol alıyordu. Ancak Putin'in iktidara gelmesiyle özellikle Batı yanlısı ilişkiler izlemesi ve Orta Asya'da ABD varlığından rahatsız olmaması Çin tarafından hoş karşılanmamaktaydı. Rusya'nın, NATO'nun Baltık genişlemesine ve Gürcistan'daki ABD varlığına ses çıkarmaması Pekin'i ciddi derecede endişeye sevk etmekteydi. Ancak Rusya'nın bu tutumu çok uzun sürmedi.³⁹³ 2007 yılında Putin Münih Güvenlik zirvesinde Batı karşıtı bir konuşma yaptı. Ve devamında bu tutumunu sertleştirerek devam etti. ABD'nin tek güce dayalı tek kutuplu bir dünya düzeni kurma hayalinden bahsederek bunu sürekli olarak eleştirdi. Ek olarak Avrupalı devletlere enerji konusunda iş birliği için çağrılarda bulundu.³⁹⁴

Çin'in artan enerji ihtiyacı ve Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde iki ülkenin ilişkilerini sürdürmesi ve Rusya'nın giderek Batı'dan dışlanması nedenleriyle Rusya'nın Çin'e bakışı da değişti. İkinci olarak Rusya ve Çin arasındaki Orta Asya rekabeti enerji üzerinden yürümektedir. Ancak bölgedeki Çin-Rus enerji ve ticaret rekabeti düşük yoğunluklu ve sıfır toplamı değildir. Rusya'nın Orta Asya'daki enerji kaynaklarını kontrol etme niyeti, Avrupa ile müzakerelerinde koz olarak kullanıp tavizler elde etme amaçlıdır.³⁹⁵ Ancak Çin'in artan enerji talebi ve Ukrayna Savaşı'yla Rusya'nın Avrupa

³⁹¹ Almasbek Anuarbekuly, "Rusya-ABD Gerginliği ve Orta Asya'ya Yansıması", *ANKASAM* (22.07.2017).

³⁹² Medihanur Argalı, "Beyaz Ayı ve Kızıl Ejder Kışkacında Orta Asya Devletlerinin Çok Vektörlü Dış Politikaları", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Mayıs 2023), 76.

³⁹³ Niklas Swantröm, "Transformation of the Sino-Russian Relationship From Cold War to the Putin Era", *Eurasia's Ascent in Energy and Geopolitics: Rivalry or partnership for China, Russia and Central Asia?*, Robert E. Bedeski, Niklas Swantröm(ed.) (New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2012), 2.

³⁹⁴ Tolga Bilener, "Putin Dönemi Rusya Dış Politikasında Yeni- Avrasyacılık: Bir İdeolojik İnşa Süreci", *Putin Dönemi Rusya'nın Değişimi ve Geleceği*, Mesut Hakkı Çaşın, Hanefi Yazıcı, Can Donduran(ed.) (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2024), 125.

³⁹⁵ Guangcheng, "The Strategic Interests...", 168.

pazarlarından dışlanması yeni bir konjonktür yaratmıştır. Rusya savaşla birlikte Çin'i önemli bir alıcı olarak görmeye başlamıştır. Rusya uğradığı kayıpları Çin ile telafi etmeye çalışmaktadır. Bu durum da Orta Asya'da iki aktörün uyumlu hareket etmesi neticesini doğurmuştur.³⁹⁶

Sonuç olarak Rusya'nın Orta Asya'daki politikalarını dört maddede toplamak mümkündür. Birincisi Rusya bölgedeki ekonomik ilişkilerini devam ettirmek istemektedir. İkincisi bölgedeki güvenliği sağlayan tek aktör olarak kalmayı istemektedir. Üçüncüsü Sovyet mirası bu devletlerle kültürel geçmişi sürdürmeye çalışmaktadır. Son olarak da bölgede Rusya'nın misyonlarının yerini alabilecek bir dış gücün varlığını istememektedir.³⁹⁷

3.3.4. Çin'in Orta Asya'ya Yönelik Amaç ve Politikaları

Sovyetler Birliği dağılana kadar Çin'in Orta Asya devletleriyle bir ilişkisi bulunmuyordu. Sovyetler dağıldığında Çin'in de diğer devletler gibi bölgeyi anlamaktan uzak olduğu ortaya çıkmıştır. Bölgede aşırılıkçı eğimlerin yükselişi ve Uygur bölgesindeki sorunlardan kaynaklı oluşacak güvenlik riskleri Çin'i endişelendirmiştir. Uygur Türkleri Çin'deki en büyük azınlık grubu oluştururlar. Kazak, Kırgız gibi diğer Türk azınlıklarda olsa da bu azınlıkların devletlerinin olması nedeniyle Sincan Uygur Özerk Bölgesindeki reaksiyonlara çok karışmamışlardır.³⁹⁸ Sincan Uygur Özerk Bölgesi (SUÖB) Çin'i Orta Asya'ya bağlamakla birlikte aynı zamanda da Orta Asya'dan ayırmaktadır. SUÖB'nin, Orta Asya bölgesiyle coğrafi, demografik ve tarihsel olarak bağları vardır. SUÖB aynı zamanda Çin için çok önemli bir bölge konumundadır. Çin'in en büyük petrol, gaz ve maden yatakları bu bölgede bulunmaktadır.³⁹⁹ 1980'lerde Deng Xiaoping'in reformlarıyla ve göreceli baskının bölgede azalmasıyla Sincan bölgesinde Uygur Türkleri örgütlenmeye başlamışlardır. Çin Halk Kurtuluş Ordusu ise bu ayaklanmaları çok sert şekilde bastırmıştır. 1996 yılı ile, Çin Sincan bölgesinde Han

³⁹⁶ Emrah Kaya, "Çin'in Enerji Pazarında Orta Asya Tercihi", *ANKASAM* (27.05.2023).

³⁹⁷ Roger Kangas, "Understanding Russia and China in Central Asia", *Defense Dossier* 27 (May 2020), 7.

³⁹⁸ Gamze Helvacıköylü, "1990'lı Yıllardan Sonra Çin ve Orta Asya Devletleri İkili İlişkileri: İşbirliği mi Hakimiyet Kurma Çabaları mı?", *21. Yüzyılda Bütün Boyutlarıyla Çin Halk Cumhuriyeti*, Mesut Hakkı Kaşın, Sina Kısacık, Can Donduran(ed.) (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022), 967-972.

³⁹⁹ John Calabrese, "Çin'in Orta Asya Politikası: Yenilenme ve Üslenme", *Avrasya Etüdleri* 16 (Sonbahar-Kış 1999), 76.

Ulus⁴⁰⁰ olmayan topluluklara karşı çok daha baskıcı politikalar izlemeye başlamıştır. Çin bölgeye yönelik ağır bir asimilasyon sürecini başlatmasıyla dini özgürlükler bölgede kısıtlanmış ve Müslüman toplumun hac vazifesi için yolculuk yapması dahi yasaklanmıştır. Bölgeye Han Çinlileri yerleştirilerek bölgenin demografik yapısı değiştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu kapsamda Çin daha büyük bir adım atarak hem Orta Asya bölgesinin hem de Sincan'ın güvenliğini garanti altına almak için 1996 yılında o günkü adıyla Şanghay Beşlisi'ni kurmuştur. Örgüt; 1996 yılında Çin öncülüğünde Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan arasında Şanghay Beşlisi adı altında kurulmuş, 2001 yılında ise Özbekistan'ın katılımıyla Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) adını almıştır. Kurulduğu günden beri üç şeyle mücadele etmeye odaklanmıştır. Bunlar “aşırılıkçılık”, “ayrılıkçılık” ve “terörizm” dir.⁴⁰¹

Çin'in bölgeye dair güvenlik endişeleri olsa da askeri olarak bölgede bulunmamaktadır. Bunun birinci nedeni Rusya'nın bölgedeki askeri varlığına güvenmesindendir. İkinci nedeni ise Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde bölgede güvenliği zaten sağlamaktadır.⁴⁰² Çin'in Orta Asya'daki en önemli çıkar alanı güvenlidir. Bölgede yeni bağımsızlıklarını kazanan devletlerde radikal terör örgütlerinin ortaya çıkmasından endişe etmiştir. Bu bölgede çıkacak bir terör örgütünün sadece Orta Asya'yı değil kendisine bağlı SUÖB'yi de tehdit edeceğini düşünmüştür. Bu kapsamda Çin, Orta Asya'yı kendi güvenliği için bir bariyer olarak görmektedir. Bu nedenle Orta Asya'nın kendi batı bölgeleri için barışçıl ve istikrarlı bir bölge olmasını amaçlamaktadır.⁴⁰³

Bu dönemlerde Orta Asya'da Çin ve Rusya rekabeti de olmuştur. Ancak bölgede her ne kadar rekabet halinde olsalar da 2001'den sonra ABD'nin bölgede varlık göstermesi iş birliklerini artırmalarını sağlamıştır. ABD'nin Özbekistan ve Kırgızistan'daki askeri üslerine ilaveten bölgede yaşanan Renkli Devrimler bölgede Çin-Rus ortaklığına olumlu yansımıştır. Bu kapsam da Çin, Rusya'nın tepkisini çekmeden ŞİÖ vasıtasıyla bir yandan güvenliğini sağlarken diğer yandan ekonomik ve ticari olarak

⁴⁰⁰ Han Ulusu ismini M.Ö. 206- M.S.220 yılları arasında Çin toprakları üzerinde hüküm sürmüş Han Hanedanlığı'ndan almaktadır. Han Ulusu aynı anlamda Han Çinlisi olarak anılmaktadır. Bugün Çin nüfusunun en büyük paydasını Han Çinlileri oluşturmaktadır.

⁴⁰¹ Jean-Pierre Cabestan, “Central Asia-China Relations and Their Relative Weight in Chinese Foreign Policy”, *China and India in Central Asia a New Great Game?*, Marlene Laruelle, Jean-François Huchet, Sebastien Peyrouse, Bayram Balci(ed.) (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 27-29.

⁴⁰² Helvacıköylü, “1990'lı Yıllardan Sonra Çin...”, 975.

⁴⁰³ Guangcheng, “The Strategic Interests...”, 159.

bölgedeki varlığını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Çin'in 2001'de Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesiyle ihracat rakamları artmaya başlamış, bu kapsamda 2000'de Batı Çin Kalkınma Planını devreye sokmuştur. Sincan bölgesinde altyapı ve ulaştırma çalışmalarını hızlandırmasıyla bölge ülkeleriyle ticareti ciddi oranda artmıştır. Aynı zamanda Orta Asya devletlerindeki enerji ve hammadde Çin ile bölgenin ticari ilişkisinin artmasını sağlayan bir diğer faktör olmuştur.⁴⁰⁴

2010'lu yıllara kadar Çin bölgedeki ilişkilerini ikili ve ŞİÖ çerçevesinde yürütmüştür. 2013 yılında ise Çin Halk Cumhuriyeti Başkanı Şi Jinping tarafından İpek Yolu Ekonomik Kuşağı (İYEK) projesi ilan edilmiştir. Bu projenin en büyük karayolları Orta Asya'dan geçmektedir. Ve projenin toplam bedelinin 1 trilyon dolarlık gibi devasa bir maliyette olacağı tahmin edilmiştir. Bu projeye Çin Orta Asya'yı demiryolları ve kara yollarıyla kendisine bağlayarak Avrupa'ya ulaşmayı amaçlamaktadır.⁴⁰⁵

Bir Kuşak Bir Yol Projesi Eylül 2013'te Çin Devlet Başkanı tarafından Kazakistan'da ilan edilmiştir. Ancak burada sadece kara yollarını içeren İYEK tanıtılmıştır. İki hafta sonra ise Endonezya'da Çin Devlet Başkanı projenin ikinci bileşeni olan Deniz İpek Yolları Projesi'ni tanıtmıştır. Proje çok kapsamlıdır. Projenin temel hedefi Çin'i komşu bölgeleriyle karayolları, demiryolları, havaalanları, limanlar, boru hatları ve iletişim altyapılarıyla dünyaya bağlamayı hedeflemektedir. Yani tüm yollar Çin'e çıkmaktadır.⁴⁰⁶

Proje kapsamında 6 adet kara yolu koridoru yapılması planlanmıştır. Ancak bunlardan iki tanesi Orta Asya'yı ilgilendirmektedir. Bu koridorlardan ilki Yeni Avrasya Kara Köprüsü'dür (NELB). Bu koridor, Çin'in Xinjiang kentinden başlayarak Kazakistan, Rusya, Belarus ve Polonya'dan geçerek Çekya'da son bulmaktadır. Bu kapsamda Çin ve Rusya arasında 4,350 millik demiryolu hattının inşa edilmesi hedeflenmektedir. İkinci koridor ise Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomi Kuşağı

⁴⁰⁴ Aidarbek Amirbek, Ömirbek Hanayi, "Ticari-Ekonomik İşbirliği Temelinde Çin-Orta Asya İlişkilerinin Analizi", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 4/2 (Aralık 2020), 56.

⁴⁰⁵ Mesut Hakkı Caşın, Sina Kısacık, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kuşak Yol Girişimi: 21. Asırda Pekin Merkezli Geniş Ölçekli Bir Bütünleşme mi Yoksa Egemenlik Projesi mi?", *21. Yüzyılda Bütün Boyutlarıyla Çin Halk Cumhuriyeti*, Mesut Hakkı Caşın, Sina Kısacık, Can Donduran(ed.) (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022), 1414.

⁴⁰⁶ Alfred Gerstl, Ute Wallenböck(ed.), *China's Belt and Road Initiative Strategic and Economic Impacts on Central Asia, Southeast Asia, and Central Eastern Europe* (New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2021), 2.

(CCWAEC)'dir. Koridor; Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Afganistan, İran ve Türkiye'yi birbirine bağlamayı amaçlamaktadır.⁴⁰⁷ Proje altı ana güzergâh içerse de Çin için Orta Asya'dan geçen orta hat en önemli güzergâhı oluşturmaktadır. Orta hat hem en istikrarlı bölgelerden geçmesi hem de diğer koridorlara nazaran maliyetinin düşük olması Çin için Orta Asya'yı stratejik kılmaktadır.⁴⁰⁸

Bir diğer önemli nokta ise enerji konusudur. Çin ülkesinin ekonomik olarak kalkınması için elzem olan enerji ihtiyacını İran gibi Ortadoğu bölgesinde bulunan devletlerden deniz yoluyla karşılamaktadır. Ancak denizlerdeki ABD üstünlüğü ve güneydoğu Asya'daki kıyılarda Amerika'ya yakın ülkeler bulunması nedeniyle Çin'in deniz yolları üzerinden enerji ithalatını tehlikeye düşürmektedir. Bu sebepten Çin Avrasya kıtasındaki ticaret, ulaştırma ve enerji nakil hatlarına büyük önem vermektedir. Bu çerçevede 2013'te ilan edilen Kuşak Yol Girişimi bu nedenle Çin için önem arz etmektedir.⁴⁰⁹

2013'ten sonra bu projeyle Çin Orta Asya'da bölgesel nüfuzunu artırmıştır. Bir yandan ürettiği malları bu güzergahtan Avrupa'ya ulaştırması diğer yandan enerji ihtiyacını bu güzergahtan karşılaması bölgede Çin'i etkin bir aktör haline getirmiş ve bölgede Rusya'nın yerini almaya başlamasına neden olmuştur. Özellikle 2014 sonrası Rusya'nın Batı devletleri ile ilişkilerinin Ukrayna üzerinden kötüleşmesi ve 2022'de savaşa dönüşmesiyle Rusya ilgi odağını Batıyla ilişkilere kaydırmış ve Orta Asya'da nüfuzunu azaltmaya mecbur kalmıştır. Buna ek olarak bu krizde Rusya Çin'den umduğu desteği bulamamış aksine Çin ise bu durumu fırsata çevirerek Orta Asya'daki varlığını artırmıştır. Bu kriz bağlamında Orta Asya devletleri için Rusya güven vermeyen bir aktöre dönüşürken Çin ise Rusya karşısında dengeleme aracı görülmüştür. Bu da Çin ve Orta Asya devletleri ilişkilerinin sıkılaşmasına neden olmuştur.⁴¹⁰

Çin proje kapsamında; ABD'nin C5+1 formatına benzer bir format da oluşturmuştur. 2020 yılında Çin ve Beş Orta Asya devletleri Dışişleri Bakanları

⁴⁰⁷ Mehmet S. Erol, *Kuşak ve Yol Girişimi 2024 Yılı 1. Dönem Raporu 1 Ocak-30 Haziran* (ANKASAM, Ekim 2024), 21-22.

⁴⁰⁸ Emrah Kaya, "Orta Hattın ve Kuşak Yolun Eksik Halkası: Kırgızistan", *ANKASAM* (27.07.2022).

⁴⁰⁹ Dinmuhammed Ametbek, "Çin'in Enerji Güvenliğinde Türkmenistan'ın Yeri", *ANKASAM*, (29.11.2018).

⁴¹⁰ Emre Ozan, "Orta Asya'da Yeniden Büyük Oyun", *ANKASAM* (16.12.2022).

toplantısıyla Çin-Orta Asya devletleri (C+C5) zirveleri başlatılmıştır. Alfabetik olarak her yıl bir ülkede yapılan zirveler devlet başkanları seviyesinde gerçekleştirilmektedir.⁴¹¹

Çin'in Orta Asya devletleriyle ilişkilerinde gözettiği bazı ilkeler mevcuttur. Birincisi Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinde sürekli dostluğa vurgu yapmaktadır. İkincisi Orta Asya devletleriyle ticari ve ekonomik ilişkileri artırmaya büyük önem vermektedir. Üçüncü olarak kendi kültürünü bu devletlerde tanıtmaya ve yaymaya çalışmaktadır. Son olarak da Orta Asya devletlerinin iç işlerine karışmamayı taahhüt etmekte ve bu devletlerden de Çin'in iç işlerine karışmamalarını beklemektedir.⁴¹²

Çin'in Orta Asya politikalarını belirleyen etkenlere baktığımızda ise iki amacının olduğu görülmektedir. Batı eyaleti olan SUÖB'nin güvenliği için Çin bölgeyi stratejik önemde görmektedir. İkinci olarak ise Orta Asya'yı ürettiği ürünler için bir pazar olarak kabul etmektedir. Ve artan üretiminin gereksindirdiği enerji ihtiyacı içinse bölgeyi değerli bir enerji havzası olarak değerlendirmektedir. Tüm bu politikalarında ise Rusya ile bölgede rekabete girmeden ekonomik gücünü artırmaya çalışmaktadır.

3.3. ABD VE TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA'DA ORTAK ÇIKAR VE İŞ BİRLİĞİ ALANLARI

Orta Asya'nın çeşitli yönlerden önemini ve aktörlerin bu bölgeye yönelik politikalarını inceledikten sonra, Türkiye-ABD ilişkileri bakımından bölgede bir takım ortak çıkar ve iş birliği alanları önümüze çıkmaktadır. Bu çıkar alanlarına baktığımızda ise ilk olarak bölge devletleriyle ticaret potansiyelinin geliştirilmesi gelmektedir. İkinci ortak çıkar ve iş birliği alanı olarak enerji konusu öne çıkmaktadır. Özellikle bölgede var olan enerji nakil hatlarının Rusya ve Çin eksenli olması bu sahayı Türkiye ve ABD için bulunulması zorunlu bir alan haline getirmektedir. Son ortak çıkar ve iş birliği alanı olarak ise bölgede gittikçe artan Rus-Çin nüfuzuna karşı Türkiye ve ABD'nin bölgede dengeleyici olarak bulunmasının ortak çıkarlar bağlamında gerekliliği öne çıkmaktadır.

⁴¹¹ Gülperi Güngör, "Orta Asya-Çin (C+C5) Devlet Başkanları Zirvesi", *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, (26.05.2023).

⁴¹² Guangcheng, "The Strategic Interests", 160.

3.3.1. Ticaret

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra kurulan beş Orta Asya devleti bağımsızlıklarını güçlendirirken, uluslararası sistem de iki kutuplu bir yapının olmadığı bir sisteme evrilmiştir. Bu evrilme gerçekleşirken ekonomik ağırlık merkezi de Asya'ya doğru kaymaktadır. Gelenen süreçte Rusya bölgeye geri dönmeye çalışmış, ABD'nin askeri varlığı bölgede etkisizleştirilmiş ve Çin ekonomik olarak bölgede nüfuz kazanmaya başlamıştır. Bu süreçte Orta Asya devletleri de hem büyüme oranları hem de Hazar havzası başta olmak üzere enerji alanında dünyada öne çıkan bir bölge olmuştur. Günümüzde ise Orta Asya ekonomik olarak aktörler arasında rekabetlerin yoğunlaştığı bir bölgeye dönüşmüştür.⁴¹³

Yukarıda dört devletin Türkiye, ABD, Rusya ve Çin'in bölgeye yönelik politikalarından bahsetmiştik. Bölge sadece bu aktörler arasında bir siyasi rekabet alanı olarak görülmemektedir. Her aktör ekonomik olarak da bölgede varlığını güçlendirmeye ve sürdürmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak Orta Asya devletlerinin ihracat ve ithalatında bu aktörlerin paylarını inceleyerek bölgede ekonomik olarak kimin daha fazla nüfuz kazandığını analiz etmeye çalışacağız.

Tablo 4: Orta Asya Ülkelerinin İthalatında Dört Ülkenin Yüzdelik Payları (2023)

Ülkeler	Çin	Rusya	Türkiye	ABD
Kazakistan	27.4	26.5	3.3	4.2
Özbekistan	31.6	17.8	4.9	1.1
Kırgızistan	43.3	17.6	3.7	3.4
Tacikistan	20.9	27.7	12.8	0
Türkmenistan	26.6	-	27.7	1.6

Kaynak: International Trade Central (ITC Trade Map), “Aranan: Country Imports” (Erişim 11Ekim 2024).

⁴¹³ Türkan Budak, “Orta Asya’da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye”, *Bilge Strateji* 5/9 (Aralık 2013), 128.

Tablo 5: Orta Asya Ülkelerinin İhracatında Dört Ülkenin Yüzdelik Payları (2023)

Ülkeler	Çin	Rusya	Türkiye	ABD
Kazakistan	18.7	12.4	5	1.9
Özbekistan	8.4	14.4	6.3	0.3
Kırgızistan	2.4	22.6	4.5	0.1
Tacikistan	24.2	10.4	12.8	0
Türkmenistan	67	-	11.6	-

Kaynak: International Trade Central (ITC Trade Map), “Aranan: Country Exports” (Erişim: 12 Ekim 2024).

Verilere baktığımızda Rusya ve Çin’i ikili şekilde ele alırsak; bölge ülkelerinin ithalatında bu iki ülkenin %47,8’lik bir payı var. Bölge ülkelerinin ihracatında ise %36,1’lik bir paya sahipler. Bölge ülkelerinin toplam dış ticaret hacimlerindeki payları ise %41,95 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rusya, Ukrayna Savaşı’nı 2022 yılında başlattığında ABD ve Batı devletleri tarafından büyük yaptırımlara maruz bırakıldı. Ancak Orta Asya devletleri bu yaptırımlara Rusya baskısı nedeniyle katılmamaya çalıştılar. Katılmaları konusunda ise ABD ve Batı devletlerinin de baskıları söz konusuydu. Yaptırımların temel amacı Rusya’nın bölge ülkeleriyle ticaretini baltalamaktı. Ancak ABD ve Batı bu yaptırımlardan beklediklerinin tersi bir sonuçla karşılaştılar. 2022 yılından başlayarak geçen iki yılda Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki ülkelerin dış ticaretleri Rusya ile bir patlama yaşadı. Bunun sebebi ise Rusya’nın Batı pazarlarını kaybetmesi sonucu Orta Asya pazarına yönelmesi ve yoğunlaşmasından kaynaklanmıştır.⁴¹⁴ Geçmiş dönemlerle karşılaştırıldığında Rusya son dönemlerde bölgede ekonomik olarak nüfuzunu artırmıştır. Ukrayna Savaşı’nın başladığı yıl Rusya bölge ülkeleriyle ticaret hacmini %15 oranında artırarak 42 milyar dolarlık bir hacme ulaştırdı.⁴¹⁵ Tablo verilerine göre ise 2023 yılında Rusya bölge ülkeleriyle dış ticaret hacmini 2022 yılına oranla %254 artırarak 149 milyar dolarlık bir dış ticaret hacmine ulaşmıştır.

⁴¹⁴ Maxmillan Hess, “The Impact of Russia Sanctions on Central Asia”, *Foreign Policy Research Institute*, (16.12.2024).

⁴¹⁵ Cengiz Buyar, “Orta Asya’da Dengeler Yeniden Kuruluyor”, *Kriter Dergi* 8/88, (1 Mart 2024).

Çin'in 2000'li yılların başlarında Orta Asya ülkeleri ile ticaret hacmi 500 milyon dolar kadardı. Geçen 20 yılda bu rakamı neredeyse 100 kat artırdı. Sadece ticari olarak değil yatırım anlamında da Çin bölgede liderliğe oynamaktadır. 2000-2020 arasındaki süreçte bölgeye 400 milyar dolarlık yabancı yatırımın %60'lık payına sahiptir.⁴¹⁶ 2022 yılıyla kıyaslandığında bile Çin 2023 yılında bölge ülkeleriyle ticaret hacminde %28'lik bir artış yaşamıştır. Çin bölge ülkelerinden ithalatında maden, enerji, tarım ürünleri alırken ihracatında bu ülkelere katma değeri yüksek imalat ürünleri satmaktadır. Bu da ikili ticarete Çin lehine bir denge kurmaktadır. Buna ek olarak Çin'in bölge ülkelerine verdiği krediler de bölge ülkeleriyle ticaret hacmini büyüten bir diğer nedendir. Örnek verecek olursak Türkmenistan Çin'den 34 milyar dolarlık bir kredi almıştır. Bu kredi Türkmenistan'ın bütçesinin kaldırabileceğinden çok fazladır. Türkmenistan ise bu krediyi ödeyebilmek için Çin'le ihracatını artırmaya ithalatını azaltmaya çalışmaktadır. Bu tarz durumlar da Çin'in bölge ticaretinde nüfuz kazanmasını sağlamaktadır.⁴¹⁷ Çin bölgedeki ekonomik nüfuzunu artırmaya çalışırken, Rusya'nın Ukrayna Savaşı Dönemi'nde Batı'dan dışlandığı ve Orta Asya üzerinde ilgisinin azaldığını fark ettiği bir süreçte bölgeye yönelik diplomasi trafiğini artırmıştır. 18-19 Mayıs 2022 yılında C+C5 Formatı kapsamında Çin Devlet Başkanı bölge devletlerinin başkanlarını Çin'de ağırlamıştır. Rusya'nın Ukrayna kriziyle ilgilendiği bir dönemde bu zirvenin yapılması Çin'in bölgedeki boşluktan faydalandığı konusunda görüşleri beraberinde getirmiştir. Bu süreçte imzalanan anlaşmalar 2022 yılı ile birlikte bölgede artık Çin'in ekonomik olarak daha baskın hale gelmesine neden olmuştur.⁴¹⁸

Türkiye ve ABD'nin bölgedeki ekonomik durumuna bakacak olursak; iki ülkenin bölge devletlerinin ithalatındaki payı %12.54'tür. İki ülkenin bölge ülkelerinin ihracatındaki paylarının toplamı ise %8.50'dir. Bölge devletlerinin toplam dış ticaretlerindeki payları ise sadece %10.52'dir. Bu rakamlar bölgede baskın olarak bir Rus-Çin ekonomik nüfuzunun olduğunu kanıtlamaktadır. Hem Türkiye hem ABD'nin bölge üzerinde ekonomik olarak etkileri diğer aktörlere kıyasla sınırlıdır.

Bunun nedenlerine bakacak olursak iki devlet için farklı nedenler söz konusudur. ABD açısından değerlendirdiğimizde, Afganistan'dan çekildikten sonra bölge uzun

⁴¹⁶ Halil Kürşad Aslan, "Orta Asya'dan Orta Koridora Bakış", *Türkiye Araştırmaları Vakfı*, (14.06.2023)

⁴¹⁷ Cengiz Buyar, "Çin Orta Asya'daki Varlığını Güçlendiriyor mu?", *Kriter Dergi* 9/90 (01.05.2024).

⁴¹⁸ Cengiz Buyar, "Orta Asya'da Dengeler Yeniden Kuruluyor", *Kriter Dergi* 8/88 (01.03.2024).

dönem Amerika tarafından ihmal edilmiştir. Trump döneminde Orta Asya için bir strateji belgesi yayımlanmış, dönemin Asya'dan sorumlu Dışışleri Bakan Yardımcısı 2019 yılında bölge devletlerini ziyaret etmiştir. Ancak bu temaslar diğer aktörlerle karşılaştırıldığında açık ara geride kalmaktadır. Biden Dönemi'nde ise bölge tekrardan geri plana itilmiştir. Sadece 2022 yılında Asya'dan Sorumlu Dışışleri Bakan Yardımcısı Orta Asya devletlerine bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ekonomik olarak Çin ve Rusya'dan geri kalınmasının temel sebebi Amerika'nın bölgeye yönelik ilgisizliğidir. Bu da haliyle Çin ve Rusya'nın bölge üzerinde ekonomik olarak nüfuzlarını artırmalarını beraberinde getirmektedir.

Ancak Donald Trump'ın 2024 başkanlık seçimlerini kazanması ve 2025 yılında başkanlık koltuğuna oturacak olması Orta Asya bölgesi için Amerika'nın tekrar aktif olduğu bir döneme girmesini sağlayabilir. Trump zaten Afganistan'dan sonra diğer aktörlere karşı bölgeye yoğun ilgi göstermişti. Trump'ın sloganı olan “yeniden büyük Amerika” (Great America again) içinde çok kapsamlı politikaları barındıran bir girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Trump ekonomi alanında ülkesinin kötü durumunu kabul etmekle birlikte bunu düzelteceğini vadetmektedir. Politikalarını deklare ettiği kitabında ise bunu tekrar Amerika'nın ticaret sahasına dönüp liderliği eline alarak yapacağını vurgulamaktadır. Özellikle ticaret alanında özel anlaşmalara önem vereceğini belirtmektedir.⁴¹⁹ Bu Orta Asya devletleri için artan Rus-Çin ekonomik nüfuzunu dengelemede iyi bir fırsat olabilir.

Türkiye'nin durumuna gelirse; Türkiye zaten ikili görüşmelerde ve TDT zirvelerinde sürekli olarak bölge devletleriyle önüne ekonomik hedefler koymaktadır. Ancak geline nokta bu hedeflere ulaştığı söylenemez. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte en büyük nedeni bölgeye kara bağlantısının olmamasıdır. Türkiye bunu II. Karabağ Savaşı sonunda aşma fırsatı yakaladı. Nahcivan Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan'la kara bağlantısını sağlayacak olan Zengezur Koridoru açılması taraflar arasında kabul edilmişti. Ancak aradan geçen 4 yıla rağmen bu koridor bir türlü hayata geçirilemedi. Koridorun önemi Türkiye'yi Nahcivan üzerinden Azerbaycan'a bağlayacak ve Hazar havzasına ulaştıracaktır. Hazar üzerinden Türkiye Orta Asya devletlerine

⁴¹⁹ Bknz: Donald J. Trump, *Yeniden Büyük Amerika: Gücünü Kaybeden Amerika'yı Ayağa Kaldırmak*, çev. İrem Sağlamer (İstanbul, Pegasus Yayınları, 2017), 93-104.

ulaşmayı planlamaktadır. Ancak İran, halihazırda Orta Asya kara bağlantısını kendi toprakları üzerinden sağlamakta olduğu için, bu avantajını Zengezur Koridoru'nun açılmasıyla kaybedeceğinin farkındadır. İran koridorun açılmasının bölgeye NATO'yu getireceğini ve ulusal güvenliğini tehlikeye atacağını ileri sürmektedir.⁴²⁰ Bu nedenle koridorun açılmasına karşı çıkmaktadır.

Ancak Türkiye ise koridorun açılması için baskısını sürdürmektedir. ABD'nin de Türkiye'ye bu konuda destek vererek Orta Asya'da ekonomik olarak Türkiye'nin nüfuzunu ve ticaretini artırmasını sağlayabilir. Türkiye'nin, ABD müttefiki olarak bölgede ekonomik olarak etkinlik kazanması iki ülkenin de çıkarına olacaktır. Çünkü bölgede ekonomik nüfuzunu artıran bir Türkiye, Rus-Çin ekonomik nüfuzunu bölgede dengeleyebilir.

Sonuç olarak Türkiye ve ABD'nin Orta Asya'da ticaret alanında iş birliğine gitmelerinin iki taraf için de olumlu yönleri vardır. İlk olarak iki ülkenin bölge ticaretinde ve ekonomisinde iş birliği yaparak etkinliklerini artırmaları iki ülkenin de ekonomisi için yarar sağlayacaktır. İkinci olarak bölgede ekonomik iş birliği sağlandığında Rus-Çin ekonomik nüfuzu bölge üzerinde kırılabilecek ve iki müttefik bu güçleri bölgede ekonomik olarak dengelemiş olacaktır. Üçüncü olarak ise iki ülkenin bölgede ticari iş birliğine gitmeleri diğer alanlarda da iş birliğini getirecek ve sorunların çözülmesine katkı sağlayacaktır.

3.3.2. Enerji

Yukarıda Enerji alanında Orta Asya'nın önemini açıklamıştık. Bu bölümde Orta Asya'nın enerji konusunda Türk-Amerikan ortak çıkarını açıklamaya başlamadan önce bölgede var olan enerji nakil hatlarından bahsetmek gerekmektedir. Bu kapsamda bölgeyi Hazar havzası ile birlikte değerlendirmek doğru olacaktır.

Orta Asya ve Hazar havzasındaki enerji nakil hatları başlıca şöyledir;

-Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı (BTC)

-Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı (BTE)

⁴²⁰ “Zengezur Koridoru: İran Projeye Neden Karşı Çıkıyor?”, *BBC Türkçe* (06.10.2023).

-Orta Asya-Çin Boru Hattı

-Kazakistan Rusya Boru hattı

-Güney Gaz Koridoru

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı; Hazar Bölgesi'nde üretilen Azerbaycan petrolünü Azerbaycan, Gürcistan üzerinden Ceyhan'a taşımak ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırmak üzere inşa edilmiş hattır. Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı (BTE) ise; Hazar Havzasında üretilen Azerbaycan gazını Tiflis üzerinden Türkiye'ye ulaştıran boru hattıdır.

Orta Asya-Çin Boru Hattı; Orta Asya ülkelerinden Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan üzerinden Çin'e doğal gaz taşıyan hattır. Bu Hat üç ülkeden geçerek Çin'in SUÖB'ye ulaşmakta ve hat üç bölüme ayrılmaktadır. Bu hatlar A hattı, B hattı ve C hattıdır. Bu hat kapsamında Türkmenistan'dan SUÖB'ye bir hat daha çekilmesi söz konusu olmuşsa da D Hattı olarak isimlendirilen güzergâhın çalışmaları ise halen sürmektedir.⁴²¹

Kazakistan-Rusya Boru Hattı; Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) ile Kazakistan'ın Tengiz sahasında üretilen petrol, Rusya'nın Novorosiysk Limanı üzerinden dünya piyasasına sunulmaktadır.⁴²² Bir diğer hat ise Aktau-Samara; Kazak petrolünü Rus nakil hattına bağlanmaktadır.⁴²³

Güney Gaz Koridoru Hattı; Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP), Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP), Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) bileşenlerinden oluşmaktadır. Süreç ise Azerbaycan gazının Avrupa'ya transferi ile başlamış ve 2014'te Güney Gaz Koridoru projesi kabul edilmiştir. SCP hattı Azerbaycan, Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaşmaktadır. TANAP ise Ardahan-Posof'dan başlayarak Edirne-İpsala ile Yunanistan sınırına ulaşmaktadır. TAP ise Yunanistan, Arnavutluk ve Adriyatik Denizinden İtalya'ya ulaşmaktadır. Üç kol birbirini tamamlayarak Azerbaycan gazını Avrupa'ya ulaştırır.⁴²⁴

⁴²¹ Genevieve Donnellon, "Beijing Digs in for the Central Asia-China Gas Pipeline", *Lowy Institute*, (13.12.2023).

⁴²² "Kazakistan Boru Hatları", *Kazakistan KZ*, (15.04.2016).

⁴²³ Perizat Rispekkızı, "Kazakistan'ın Enerji Hatları", *ANKASAM*, (24.08.2022).

⁴²⁴ İsmail Kavaz, "5 Soru: TANAP Avrupa'ya Bağlanıyor", *SETA*, (29.11.2019).

Bağımsızlıklarının ilk dönemlerinde denize çıkışı olmayan üç Orta Asya devleti Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan petrol ve gaz üretimlerini dünya pazarlarına ulaştırmak için Rusya haricinde alternatif yollar aramaktaydılar. Ulaştırma maliyetlerinin yüksek olması ve güzergâh alternatifleri olmaması nedeniyle Rusya bu enerjiyi bölge devletlerinden düşük fiyattan alıp ihraç etmekteydi.⁴²⁵ Rusya Türkmen gazının en önemli ve tek alıcısı konumundaydı. 2003 yılındaki anlaşmayla Rusya, Türkmenistan'dan 25 yıllık bir süre ile yıllık 80 milyar metreküp gaz alımı konusunda anlaşmıştı. 2009 yılına dek Türkmenistan Rusya'ya yıllık 50 milyar metreküp gaz sağladı. Rusya ise bu gazı Ukrayna üzerinde Avrupa'ya ihraç etti. Ancak Rusya ile Türkmenistan arasında fiyat konusunda sıkıntılar yaşanmaya başladı. 2009 yılında özellikle Türkmenistan'ın Çin ile gaz anlaşması yapması Rusya'yı rahatsız etti. İlişkiler gerginleşse de Türkmenistan yıllık 10 milyar metreküplük gazı Rusya'ya göndermeye devam etti. 2016 yılında ise Rusya artık Türkmenistan'dan gaz almayacağını açıkladı. Rusya-Türkmenistan arasındaki bu gaz sorunu ise Çin için bir avantaj yarattı.⁴²⁶

Zaten Kazakistan ile Çin arasında 2003 yılında inşa edilen bir petrol boru hattı mevcuttu. Buna ek olarak Çin A, B, C hatlarıyla Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan gaz ithal etmeye de başladı. Kazakistan'dan yıllık 20 milyon ton kapasiteyle petrol ithalatına ek olarak, üç hattan ise yılda 55 milyar metreküplük gaz akışı sağlamaktadır.⁴²⁷ Çin büyüyen ekonomisi ve üretim imkanlarıyla büyük oranda enerji ihtiyacı olan bir ülke konumundadır. 2022 yılı verileriyle enerji tüketiminde 173.964 katrilyon Btu ile dünyanın en çok enerji tüketen ülkesi konumundadır. Amerika ise 94.971. katrilyon Btu ile ikinci sırada yer almaktadır.⁴²⁸ Bu nedenle Orta Asya'daki enerji kaynakları Çin için büyük önem arz etmektedir. Hem coğrafi olarak yakın olması hem de enerji tedarigi noktasında çeşitlilik sağlaması gibi nedenlerle Orta Asya'daki enerji kaynakları konusunda Çin bölgeye büyük önem vermektedir.

Görüldüğü üzere boru hatları incelendiğinde Orta Asya enerji kaynaklarının Batıya ulaşımı yoktur. Orta Asya devletleri ya Rusya üzerinden bu pazara ulaşım

⁴²⁵ Gürbüz vd., *Orta Asya Enerji Raporu*, 31.

⁴²⁶ Burak Çalışkan, *Orta Asya Raporu: Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri*, (İNSAMER, 2018), 23-24.

⁴²⁷ Tsereteli, "The Evolution Of Central Asian...", 13.

⁴²⁸ U.S. Energy Information Administration (EIA), "Total Energy Consumption 2022" (Erişim 11 Ekim 2024).

sağlamaktalar ya da Çin'e satış yapmaktadırlar. Türkiye'nin Hazar havzasında boru hatları olsa da bu anlaşmalar Azerbaycan ile yapılmıştır.

Amerika 1990'lar ile birlikte bölgenin enerji kaynaklarıyla yakından ilgilenmekteydi. 1997 yılında Amerika "Hazar Havzasının Enerji Kalkınması" isminde bir bildiri yayınlamıştı. Bu bildiride ilk olarak bölge devletlerinin demokratikleşmesi ve pazar ekonomisine geçişine destekten bahsedilmişti. Hazar havzasındaki enerji kaynakları açısından ise öncelikle güvenliğinin sağlanması ve Rus kontrolü olmadan farklı güzergâhlar ile dünya pazarına sunulmasından bahsedilmekteydi.⁴²⁹ Bu kapsamda Amerika ve Avrupa Birliği ülkeleri tarafından Trans-Hazar Boru Hattı Projesi ortaya atıldı. Bu proje kapsamında Hazar'ın iki yakası hem boru hatları hem de ticaret yolları ile Kafkasya'ya bağlanacaktı. Ancak üzerinden geçen 30 yılı aşkın süredir proje hayata geçirilemedi.⁴³⁰ Aslında ABD'nin bu bölgedeki enerji kaynaklarına ilgisi iki amaca yönelikti. İlki daha çok siyasi bir amaçtı. Bu yapılması planlanan boru hattıyla ABD önce Avrupa ülkelerine enerji sağlayarak Rusya'ya bağımlılıklarını önlemek istemekte, diğer yandan ise Rusya'nın alternatifsiz güzergâhlar vasıtasıyla Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan üzerindeki kontrolünün sıkılaşmasını önlemeye çalışmaktaydı. Diğer amacı ise daha çok ticariydi. Bu yeni hatla birlikte ABD önce kendi enerji güvenliğini sağlayacak sonra da küresel enerji çeşitliliğini artıracaktı.⁴³¹

Bu da bize enerji güvenliği konusunun önemli olduğunu hatırlatmaktadır. Bir ülkenin enerji güvenliği için, mevcut enerjisi ülkenin enerji ihtiyacını karşılayacak düzeyde ve ikamesi olabilmelidir. Bu enerjiler ülkeye kesintisiz şekilde iletiliyor olmalıdır. Akışın kesintiye uğramaması için tedarikçiler çeşitlendirilmelidir. Fayda maliyet analizi yapıldığında hem ucuz hem de işe yarar kaliteli enerji olmalıdır. Tüm bunlar bir ülkenin enerji güvenliğini etkileyen parametrelerdir.⁴³²

Orta Asya enerji kaynaklarının ve Hazar havzasının Türkiye için önemine gelecek olursak bu kapsamda Türkiye'nin son zamanlarda bir hedef olarak önüne koyduğu enerji

⁴²⁹ Çağrı Kürşat Yüce, *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele* (İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006), 188.

⁴³⁰ Svante E.Cornell, Brenda Shaffer, "A New Spring for Caspian Transit and Trade", *Central Asia-Caucasus Institute* (October 2023), 1-2.

⁴³¹ Yusuf Yazar, *Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri* (Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2011), 47.

⁴³² Batuhan Yaşar, *Türkiye'nin Güncel Enerji Görünümü ve Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, 2023), 27.

ticaretinde merkez ülke olma politikasından bahsetmeliyiz. Türkiye 90'lar ile birlikte hayata geçirdiği boru hatları projeleriyle enerji ticaretinde merkez ülke olma konusu da gündemine girmişti. 2000'ler ile birlikte Türkiye'nin doğal gaz piyasasında altyapı çalışmalarıyla büyümesi ve AB'nin alternatif kaynak arayışının artmasıyla enerji ticaretinde merkez ülke olma hedefi de Türkiye'nin resmi enerji politikalarına dahil oldu.⁴³³

Türkiye, İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Ülkeleri (OECD) içerisinde enerji talebinin en hızlı arttığı ülkedir. Dünya doğal gaz ve petrol rezervlerinin yaklaşık %60'ı Türkiye'nin komşu bölgelerinde bulunmaktadır. Öte yandan Türkiye enerjide %74 oranında dışa bağımlıdır. Bu kapsamda enerji ticaretinde merkez ülke olma ideali de önem kazanmaktadır. Türkiye'nin bu politika kapsamında önüne koyduğu hedeflere bakacak olursak Türkiye'nin hedefleri altı maddede toplanmıştır;

- 1- Artan enerji talebinde güzergâh ve kaynak çeşitliliğini sağlamak
- 2- Bölgesel ve küresel enerji güvenliğine katkı sağlamak
- 3- Enerjide bölgesel ticaret merkezi olmak
- 4- Enerji tedarik zincirinde sürdürülebilirlik ve çevresel etkileri dikkate almak
- 5- Yerli ve yenilenebilir enerjinin elektrik üretiminde payını artırmak
- 6- Nükleer enerjiyi, enerji sepetine dahil etmek⁴³⁴

Bölgeye tekrar dönecek olursak, bölgede yer alan enerji kaynakları büyük oranda Rusya topraklarından geçerek dünya piyasasına ulaşmaktadır. Bu da Rusya'nın enerjide bölgede tekel olmasını sağlamaktadır. Son dönemlerde Rusya'nın bu konumu Çin'in bölgede inşa ettiği boru hatları ile kırılmaya başlamıştır.⁴³⁵ Ancak bu da bölgenin enerji kaynakları üzerinde Rus-Çin nüfuzunun ve kontrolünün olması sonucunu doğurmaktadır. Peki Türkiye ve ABD bu konuda bölgede ne yapabilir?

Hazar Denizi ilk dönemlerde ABD ve Avrupa ülkeleri için önemli hale gelmiş olsa da uzun süre ihmal edilen bir bölge olmuştur. Bölgenin enerji kaynakları Avrupa'nın enerjide Rusya'ya bağımlılığını ortadan kaldırmakta önemli bir havza olarak önümüze çıkmaktadır.

⁴³³ Emrah Danış, "Gaz Ticaret Merkezi Olarak Türkiye", *Kriter Dergi* 7/75 (01.01.2023).

⁴³⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye'nin Uluslararası Enerji Stratejisi" (Erişim 10 Ekim 2024).

⁴³⁵ Ayşe Süreyya Pekçetin, "Çin'in Enerji Güvenliği Bağlamında Kazakistan-Türkmenistan İlişkileri" *ANKASAM*, (01.11.2023).

Zaten Avrupa halihazırda Hazar havzasında Azerbaycan üzerinden gaz tedarik etmektedir. Ancak Hazar'ın karşı kıyısında yer alan petrol ve gaz rezervleri de büyük önem taşımaktadır. Hazar Denizi'nden geçecek bir boru hattı doğu yakasını batıya yani Azerbaycan'a bağlayabilir. Şu an Hazar Denizi Rusya ve İran pas geçilerek enerjinin Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmanın en kolay yolu olarak gözükmektedir. Trans-Hazar Gaz Boru Hattı uzun süre tartışılrsa da bir türlü hayata geçirilememişti. Ancak şartlar o döneme göre oldukça değişti. İlk olarak o dönemlerde Hazar'ın statüsü tartışmalı bir konuydu. Bu nedenle de boru hattı döşenmesi hukuken sıkıntılar doğurmaktaydı. Ancak bu sorun tüm Hazar'a kıyıdaş devletlerle 2018 yılında varılan bir anlaşma ile çözüldü. İkinci olarak o dönemlerde Güney-Gaz Koridoru henüz aktif değildi. 2018 ile Azerbaycan TANAP aracılığıyla Türkiye'ye gaz göndermeye başladı. Geriye tek kalan mesele ise Hazar üzerinden bir boru hattı ile doğu yakasındaki enerjinin batı yakasına aktarılmasıdır. Burada ABD'nin desteği devreye girebilir. ABD destek sunarak bölgeyi TANAP'a bağlayabilirse Hazar enerjisiyle Avrupa enerji güvenliği sağlanmış olacaktır. Bu da NATO kapsamında ABD'nin yükümlülüklerini yerine getirmiş olması demek olacaktır. Bu kapsamda ABD'nin artık sahaya inip bölge ülkelerini bakanlar düzeyinde hatta başkan düzeyinde yakın angajmana alması zaruridir.⁴³⁶

Burada özellikle Avrupa'nın Rus gazına bağımlılığı ortaya çıkmaktadır. İlk olarak Avrupa üzerindeki Rus enerji baskını ele alacak olursak Ukrayna Savaşı'yla birlikte Rusya'ya enerji konusunda ambargo uygulanmaya başlanmıştır. Ambargonun amacı Rusya'nın Avrupa pazarına gaz ve petrol satışını engellemek ve pazar kaybına uğramasını sağlamaktır. Ancak Rusya bu enerjiyi Çin ve Hindistan gibi pazarlara daha ucuza satarak pazar kaybını telafi etti. Bu süreçte Çin ve Hindistan ucuz Rus enerjisinin en büyük alıcısı konumuna geldiler. Ancak AB devletleri enerji konusunda ciddi sıkıntılar yaşadılar ve yaşamaktalar. Bu süreçte Avrupa ekonomilerinin Rus gazına bağımlılığı ortaya çıktı. Avrupa ülkeleri enerji ihtiyaçlarını Katar ve ABD gibi ülkelerden sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) alımı ile telafi etmeye çalıştılar. Ancak bu alımlar Rus gazının sadece %15'lik

⁴³⁶ Luke Coffey, *Oil and Gas Exports from Central Asia Should Bypass Russia and Iran—What the U.S. Can Do* (The Heritage Foundation, 2020), 1-5.

kısmına tekabül etmekte. Avrupa cari dönemde ciddi bir enerji sıkıntısı yaşamaktadır.⁴³⁷ Bu durumda Hazar enerji kaynaklarının önemini Avrupa nezdinde artırmaktadır.

Peki Türkiye'ye düşen rol burada nedir? ABD'nin Trans-Hazar altyapı çalışmalarının akamete uğradığını söylemiştik. Ancak bu projenin durumu 2022 yılı ile birlikte önemli ölçüde değişti. Öncelikle bölgedeki devletler özellikle Kazakistan ihracat rotalarını çeşitlendirmesi gerektiğinin farkına vardı. Rusya'nın Kazakistan petrolünün satışını aksatması, Karadeniz'deki Ukrayna Savaşı ile başlayan güvensiz durum bölgeden Karadeniz limanlarıyla ihracatı sıkıntıya düşürmektedir. Aynı şekilde Rusya'nın Ukrayna ve Belarus üzerinden geçen ticaret rotasının da kapatılması Trans-Hazar seçeneğini oldukça gerekli kılmaktadır. Burada Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya devletleriyle artan stratejik iş birliği devreye girmektedir. Özellikle Hazar kıyısında yer alan üç devletin Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan TDT üyeleri oldukları göz önünde bulundurulduğunda proje konusunda Türkiye bölge ülkelerini iş birliğine teşvik ederek Trans-Hazar rotasını aktif hale getirebilir.⁴³⁸

Türkiye bunu yaparak Hazar havzasındaki enerjiyi kendi topraklarına aktarabilirse bu enerjiyi Avrupa ve dünya pazarlarına sunmasının önü açılacaktır. Bunun Türkiye için önemi ise enerji ticaretinde merkez ülke olma hedefine ciddi derecede katkı sağlayacak olmasıdır. İkinci olarak enerji güvenliği kapsamında tedarik zincirini de çeşitlendirmiş olacaktır.

Sonuç olarak Trans-Hazar Boru Hattı'nın gerçekleştirilmesi ve Orta Asya devletlerinin enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa ve dünya pazarlarına ulaştırılması hem ABD hem de Türkiye'nin açısından ortak çıkarlarıdır. ABD'nin bu bölgede Türkiye ile enerji konusundaki iş birliği öncelikle Avrupa devletlerinin Rus enerjisine bağımlılığını azaltacaktır. Bu da Avrupa devletleri üzerindeki Rus enerji şantajını sona erdirecektir. İkinci olarak ise Hazar havzasındaki enerji kaynakları üzerinde tek el konumunda bulunan Rusya'nın, bölgenin enerji kaynaklarının en büyük alıcısı konumundaki Çin'in bölgedeki nüfuzu önemli ölçüde kırılabilecektir. Son olarak ise ABD dış politikasında gözettiği küresel enerji güvenliğine, bu şekilde katkı yapmış olacaktır. Türkiye'nin çıkarlarına gelecek olursak ilk olarak Türkiye artan enerji talebinde tedarikçi

⁴³⁷ Cenk Pala, "Avrupa Enerji Güvenliğinde Orta Asya", *ANKASAM*, (23.06.2023).

⁴³⁸ Cornell ve Shaffer, "A New Spring for Caspian...", 1-2.

çeşitliliği sağlayarak enerji güvenliğini artıracaktır. İkinci olarak enerjide merkez ülke olma konumuna bir adım daha yaklaşacaktır. Ve son olarak Orta Asya'daki artan Çin ve Rus nüfuzuna karşı Türkiye bölgede enerji üzerinden nüfuz kazanacak ve etkisini artıracaktır.

3.3.3 Diğer Aktörleri Dengeleme

Orta Asya, Avrasya bölgesinin merkezinde yer alan konumuyla Ortadoğu, güney Asya ve Avrupalı birçok devletin politikalarında yer almaktadır. Bunun sebebi ise stratejik konumu ve enerji kaynakları konusundaki büyük öneminden kaynaklanmaktadır. Avrasya jeopolitiğine hâkim olmak isteyen güçlerin de bu sebeple Orta Asya ilgisini çeken bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Coğrafyanın avantajını kullanan iki güç Rusya ve Çin de bu ülkelerin başında gelmektedir. Rusya yakın çevre olarak gördüğü bu bölgede Batılı aktörlerin nüfuz kazanmalarını istemezken, Çin ise Kuşak-Yol Projesiyle bölge devletleri üzerindeki etkisini artırmanın peşindedir. Her iki devlet de bu bölgede yaşanacak bir karışıklığın kendi ülkelerine etki edeceğini düşünmektedirler. Bu durumun önüne geçmek için Rusya KGAÖ vasıtasıyla, Çin ise ŞİÖ aracılığıyla bölgede ortak bir güvenlik eksenini oluşturmaya çalışmaktadır.⁴³⁹

Bölgedeki beş devletten üçü KGAÖ üyesi ve Rusya'nın güvenlik şemsiyesi altında bulunmaktadır. Ayrıca Kırgızistan ve Tacikistan'da Rusya'nın askeri üsleri de mevcuttur. Aynı zamanda tüm KGAÖ üyelerinin AEB üyeleri olmaları da ilişkilerin siyasi, ekonomik ve güvenlik gibi geniş kapsamlı olmasını beraberinde getirmektedir.⁴⁴⁰ Bu örgütlerle Rusya arka bahçesi olarak gördüğü bu bölgedeki beş ülke üzerindeki kazanımlarını terk etmeme düşüncesindedir. Bu konu onun kırmızı çizgisidir.⁴⁴¹ 2023 yılında Rusya eski Sovyet Cumhuriyetlerini yayınladığı yeni Ulusal Güvenlik Strateji Konseptinde, Rusya'nın "müttefikleri ve ortakları" olarak tanımlamaktadır. Yakın çevre olarak anılan bölgeler artık Moskova'nın gözünde müttefik ve ortak olarak ifade edilmektedir. Belgede Rusya'nın müttefiklerini ABD'ye karşı koruduğu da belirtilmektedir.⁴⁴² Ukrayna Savaşının başından beri Rusya Orta Asya devletlerini yakın

⁴³⁹ Doğacan Başaran, "ABD Heyetinin Orta Asya Çıkarması", *ANKASAM*, (27.05.2022).

⁴⁴⁰ Argalı, "Beyaz Ayı ve Kızıl Ejder...", 83-90.

⁴⁴¹ Erenel, "Jeopolitik Teoriler ve Avrasya...", 8.

⁴⁴² Mary Glantz, "What You Need to Know About Russia's New Foreign Policy Concept", *United States Institute of Peace*, (10.05.2023).

kadrajına almıştır. Savaş başlangıcından beri beş Orta Asya devlet liderleri Moskova'yı iki kez ziyaret etmişler, Putin ise bizzat bölge devletlerini ziyaretleriyle ilişkileri sıkılaştırmıştır.⁴⁴³

Çin ise Bir Kuşak Bir Yol Projesini ilan ettiğinde bölge devletlerine altyapı hizmetlerinde kullanılması için ciddi finansmanlar sundu. Beş Orta Asya devleti de Çin ile gelişen finansal altyapından oldukça memnun oldular. Bu onlar için hem finans kaynağı sağladı hem de ürettikleri malları Çin'e satma şansı doğurdu. Ek olarak da bölgedeki devletler Rusya nüfuzuna karşı Çin'i bir dengeleyici olarak görme eğilimine girdiler.⁴⁴⁴ Aslında Çin ve Orta Asya devletleri arasında ortak ihtiyaçlar söz konusuydu. Çin artan üretimiyle gereksinim duyduğu enerjiyi Orta Asya'dan sağlarken, Orta Asya devletlerinin ihtiyacı olan finansmanı da sağlamaktaydı. Ancak ilerleyen dönemlerde bu finansmanın bir borç tuzağı olduğu anlaşıldı. Tacikistan ve Kırgızistan'ın en büyük borçları günümüzde Çin'in Eximbank'ına aittir. Geline nokta Orta Asya devletleri projeden yeterince fayda sağlayamamış, ticaret hayalleri suya düşmüştür. Ek olarak bu projelerde Çinli işçilerin çalıştırılması bölge ülkelerinin projeden istihdam konusunda da fayda sağlayamamasını beraberinde getirmiştir.⁴⁴⁵ Çin projeyi her defasında bir kazan-kazan projesi olarak tanıtmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde Asya'daki birçok komşusunun borcuna karşılık toprak talepleri iddialarında bulunmaya da başlamıştır. Ve birçok sınırı kendi lehine düzenlemiştir. Geline nokta bölge devletleri projeyi kendi egemenliklerine karşı artık bir tehdit olarak görme eğilimine girmişlerdir.⁴⁴⁶

Bu projeye ek olarak Çin'in bölgede etkisini artıran diğer bir gelişme ise Ukrayna Krizi ile Rusya'nın Batı ile ilişkilerinin gerginleşmesi olmuştur. Bu krizle birlikte Rusya dikkatini Batıya çevirmiş, bu da Orta Asya'daki nüfuzunda azalma meydana getirmiştir. Rusya, Çin'den bu krizde umduğu desteği bulamadığı gibi Orta Asya'da Çin'in nüfuzunun artığına şahit olmuştur. Rusya'nın Ukrayna'daki saldırgan tavrı Orta Asya devletlerinde kendilerinin de bir gün bu tavra maruz kalabilecekleri endişesini doğurmuştur. Bu sebeple Orta Asya devletlerinde daha özerk dış politika uygulamalarına

⁴⁴³ Frederick Starr, "End Game in Central Asia", *Central Asia-Caucasus Institute*, (26.05.2023).

⁴⁴⁴ Mamuka Tsereteli, "America Needs Clear Strategy for China's Presence in Central Asia", *Central Asia-Caucasus Institute*, (21.12.2016).

⁴⁴⁵ Helvacıköylü, "1990'lı Yıllardan Sonra Çin...", 982-983.

⁴⁴⁶ Tsereteli, "America Needs Clear Strategy...".

gitme isteği belirlemiştir. Çin ise bu durumdan gayet iyi faydalanarak, kendinin Orta Asya devletleri için Rusya'yı dengeleyecek bir güç olarak görmelerini sağlamıştır.⁴⁴⁷

Gelinen son noktada Rusya ekonomik olarak Çin ile baş edemeyeceğinin farkına vararak bölgedeki askeri ve siyasi varlığına odaklanmıştır. Kurduğu askeri ve güvenlik örgütleri bu kapsamda değerlendirilmelidir. Ekonomik olarak bir entegrasyon düşünüp AEB'yi kursa da artan Çin ekonomik gücü karşısında tek başına başarılı olamayacağının farkına varmıştır. Bu nedenlerden dolayı artık Çin projeleri ile Avrasya bölgesini bağdaştırmayı hedeflemektedir. Bölgede Çin'le aynı masada eşit şartlarla oturmayı amaçlamaktadır. Çünkü Rusya için artık Çin faktörü gerçek bir olgudur.⁴⁴⁸ Bölge, bu uzlaşmadan dolayı artan bir Çin-Rus nüfuzu altına girmiştir.

Duruma Amerika tarafından bakacak olursak; ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesine göre Rusya, "özgür ve açık uluslararası sistem için acil ve önemli bir tehdit" şeklinde yer almaktadır. Çin'den ise, "uluslararası siyasette giderek artan bir ekonomik, askeri ve teknolojik güç" şeklinde bahsedilmektedir.⁴⁴⁹ Buradan anlayacağımız ABD Rusya'yı kendisi için tehdit, Çin'i ise ekonomik ve askeri sahalarda bir rakip olarak görmektedir. Orta Asya politikasını da bu bağlamda değerlendirmeliyiz.⁴⁵⁰ Bush ve Obama dönemlerinde Orta Asya bölgesi hakkında stratejik bir plan ortaya konulamadı. Bunun yerine Amerika dikkatini Afganistan'la sınırlı tuttu. Ancak Trump yönetimi Orta Asya Stratejisi'ni açıklayarak, Orta Asya'nın Amerikan'ın ulusal güvenlik ve ekonomik çıkarlarının olduğu bir bölge olduğunu ilan etti. Bu tanımlama bölgenin önceki dönemlerdeki ihmal edilişine karşı önemli bir hamleydi.⁴⁵¹ Ancak Ukrayna Savaşı'yla birlikte bu kez ABD dikkatini NATO üyelerine ve Ukrayna bölgesine verdiğinde, Rusya ve Çin tekrardan bölgede nüfuzunu artırma girişimlerinde bulundular. ABD ise bu durumu görmezden geldi. Eğer ABD artık bu durum için bir strateji üretmezse Doğu Çin Denizi'nden Orta Doğu arasındaki tüm bölge Rusya ve Çin'in nüfuz alanına kayacaktır. Buna ek olarak uzun dönem ABD'nin bölgeye ilgisizliği Orta Asya halkları üzerinde de artık Çin ve Rusya'ya karşı ABD'nin bölgede var olmayacağı kanısı oluşturacaktır.⁴⁵²

⁴⁴⁷ Ozan, "Orta Asya'da Yeniden Yeni Büyük Oyun".

⁴⁴⁸ Anuarbekuly, "Rusya-ABD Gerginliği...".

⁴⁴⁹ The White House, "National Security Strategy October 2022", (Erişim 1 Ocak 2024), 23.

⁴⁵⁰ Çalışkan, "ABD'nin Orta Asya'ya Artan İlgi...".

⁴⁵¹ Frederick Starr, Svante Cornell, "A New Strategy for Central Asia", *THE HILL*, (18.02.2020).

⁴⁵² Starr, "End Game...".

Çin bölgede milyarlarca dolarlık kredi ve hibelerle, Rusya ise AEB, KGAÖ ve ortak ŞİÖ ile varlıklarını güçlendirmeleri artık ABD'nin de bölgede var olabilmek için ekonomik olarak kesenin ağzını açması gerektiğini göstermektedir.⁴⁵³

Türkiye'nin durumuna gelecek olursak; Orta Asya bölgesi uluslararası politika gündemlerinde alt sıralarda yer alsa da Türkiye için öyle değildir. Türk dış politikasında bu coğrafya diplomatik ilişkilerini ve etki alanını genişletmek, bu coğrafyanın sunduğu avantajlardan faydalanabilmek için önemli bir bölge olarak görülmektedir. Bunlara ek olarak bölgenin halklarıyla geleneksel, kültürel ve dini bağlar Türkiye'nin bu bölgede güçlü iş birlikleri kurma ihtimalini de artırmaktadır.⁴⁵⁴ Türkiye bölgede zaten bu iki güce karşı örgüt kurabilmiş bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Türk Devletleri Teşkilatı herhangi bir ülke veya bloğa karşı kurulmamış olsa da bölgede Türkiye'nin nüfuzu açısından önem taşımaktadır. Türkiye bir yandan Rusya ve Çin ile ekonomik ilişkilerini geliştirse de söz konusu Orta Asya olunca durum değişmektedir. Çünkü bu bölge Süleyman Demirel'in "Türkiye için Orta Asya burada ne olursa olsun diyebileceği bir yer değildir" ifadesiyle anlam bulmaktadır. 12 Kasım 2021 tarihli 8. Türk Konseyi zirvesinde bölge ülkeleri ve Türkiye 2040 Vizyonu Belgesi'ni kabul etmiştir. Bu vizyon kapsamında devletler ekonomik gelişim, insan hakları, şeffaflık, ortak kurumların kurulması gibi bir dizi şartları kabul etmişlerdir. En önemlisi ise üye devletlerin ortak bir dış politika konsepti benimseyeceklerini taahhüt etmeleri olmuştur. Türkiye bölge devletleri ile bu vizyon kapsamında entegrasyonu hedeflemektedir.⁴⁵⁵ Bölgenin Rusya'nın veya Çin'in nüfuz alanına girmesinin Türkiye'nin bu kapsamdaki politikalarına ket vurması muhtemeldir.

Amerika'nın yeni Orta Asya stratejisinin Rus nüfuzunu azaltarak bölge ülkelerini dünyaya entegre etmek ve Çin'in Kuşak-yol Projesi ile bölge ülkeleri üzerinde ekonomik bağımlılık kurmasını engellemek amacı taşıdığı görülmektedir.⁴⁵⁶ Bu kapsamda Amerika'nın ve Türkiye'nin Orta Asya'da amaçladıkları şeyin hemen hemen benzer olduğu görülmektedir. Tek fark şu ki Rusya ve Çin bölgede diğer aktörlere karşı özellikle

⁴⁵³ Isakov, "ABD'nin Yeniden Yükselen...".

⁴⁵⁴ Tamer Kaşıkçı, "Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan Politikası 2018", *2018 Türk Dış Politikası Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.) (İstanbul: SETA Yayınları 2019), 340.

⁴⁵⁵ Cengiz Tomar, "Tarihi Dönüm Noktası: Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi", *Anadolu Ajansı*, (19.11.2021).

⁴⁵⁶ Çalışkan, "ABD'nin Orta Asya'ya Artan İlgisi...".

ABD ve Batıya karşı ortak hareket ederken, Türkiye ve ABD ise bölgede diğer aktörlere karşı ortak hareket etmeyerek kendi politikalarını uygulama yoluna gitmektedirler. Türkiye'nin bölgede kültürel ve siyasal nüfuzu bulunurken, Amerika'nın ise ekonomik ve siyasal gücü bulunmaktadır. İki aktöründe tek başlarına bölgede Rus-Çin nüfuzuna karşı etki göstermeleri olası değildir. Ancak birbirlerini destekleyerek bu bölgede diğer güçleri dengeleyebilirler. Birbirlerini tamamlayan politikaları koordinasyon halinde bölgede uygulamaları birçok yararı da beraberinde getirecektir. Öncelikle bölgede artan Çin-Rus ekonomik ve siyasi nüfuzu dengelenmiş ve bölgenin bu bloğun etkisi altında kalmasının önüne geçilmiş olunacaktır. İkinci olarak bölgenin ekonomik ve enerji kaynakları bakımından zenginliği iki ülkeye de ekonomik faydalar sağlayacaktır. Bu Orta Asya devletlerinin de kalkınmasına yardımcı olacaktır. Bir diğer fayda ise özellikle Ortadoğu ve Akdeniz bölgesinde çıkar çatışmasına giren Türk-Amerikan ilişkilerinin, çatışmanın daha az olduğu ve ortak çıkarların bulunduğu Orta Asya bölgesine kaymasına sebep olacaktır. Bu da ilişkilerde sorunların azalmasına politikaların uyumlaşmasına yol açacaktır. Sonuç ne olursa olsun Türkiye ve ABD'nin Orta Asya'da amaç ve çıkarları benzerdir. Bu amaçların uyumlu halde birlikte yürütülmesinin ise iki aktörün de çıkarına olacağı açıktır.

SONUÇ

Türk dış politikası cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar farklı ilke ve söylemler çerçevesinde uygulamaya konulmuştur. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ortaya konulan üç ilke; Batıcılık, Statükoculuk ve Dengecilik uzun dönem Türk dış politikasında gözetilen ilkeler olmuştur. Kökleri Türkiye'nin kuruluşundan önceye dayanan bu ilkeler her dönem dış politikada gözetilen ilkeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tanzimat süreciyle başlayan Batılılaşma cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte bir temele oturtulmuş ve dönemler içerisinde aktörler değişse de bu ilkeye bağlı kalınmıştır. Lozan Anlaşması'yla kurulan statükoya bağlılık ise bazı dönemlerde dışına çıkılmakla birlikte büyük oranda bağlı kalınan bir ilke olmuştur. Dış politika da dengecilik ilkesi ise II. Dünya Savaşı'na kadar gayet iyi şekilde uygulanmış ancak savaştan sonra mevcut düzenin artık bu politikayı sürdüremeyecek şekilde bozulmasıyla Türkiye bir blok seçmek zorunda kalmıştır. Batıcı ilkelerin ağır basmasıyla da Batı bloğunu yani ABD'nin bulunduğu tarafı seçerek ittifak ortağı olmuştur.

AK Parti Dönemi, dış politikada ortaya konulan ilkeler ise geçmiş dönemlere nazaran çok daha kapsamlı olmuştur. Uzun iktidar yıllarına yayılan partinin tek bir çizgide ilerleyen dış politika ilke ve uygulamaları olmamıştır. 2002-2014 arası ortaya konulan ilkeler ve bu ilkeler kapsamında yürütülen ilişkiler dış politikada aktif bir döneme girilmesini de beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemin de getirdiği şartlar dolayısıyla Türkiye bölgesinde merkez ülke olmak gibi önüne hedefler koymuştur. Bu dönem aktif bir dış politika uygulanmasını berberinden getiren idealist ilkeler dönemi olarak önümüze çıkmaktadır. Bu dönem Türkiye her komşusuyla ve dünyanın her bölgesiyle irtibatlarını güçlendirmeye çalışmıştır. Özellikle bu dönem Ortadoğu bölgesi Türk dış politikasının en çok ilgi gösterdiği alanların başında gelmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan gelinen döneme kadar bölgeye azalan ilgi, bu dönem merkez ülke olma hedefi kapsamında artırılmış ekonomik olarak bölgeyle bağlar güçlendirilmeye çalışılmıştır.

AK Parti'nin ikinci dönem (2014-2023) dış politikasında ilke ve uygulamaları ise birinci döneme göre çok daha değişmiş ve farklılaşmıştır. Bölgede Arap Baharı ile başlayan süreç iç politikada 15 Temmuz Darbe Girişimiyle birlikte güvenlik risklerinin

olduğu bir dönemi beraberinde getirmiştir. İlk dönem dış politikada uygulanan idealist ilke ve söylemler, yerini realist ve içinde askeri güç barındıran ilkelere bırakmıştır. Bu dönem değerli yalnızlık, dostları kazanma düşmanları azaltma ve stratejik özerklik söylemleri dış politika ilkeleri arasına girmiştir. Arap Baharı'yla başlayan süreçte Türkiye bölgede politikaları kapsamında yalnızlaşmış ve diğer aktörlerden ayrılmıştır. Komşularla sıfır sorun politikasıyla düzeltilen her ilişki bu süreçte bozulmuş ve bozulma süreci ise değerli yalnızlık söylemiyle ifade edilmiştir. 2020'lerin başlarına kadar Türkiye bu pozisyonunu korumuş ancak bu dönemden sonra bölgede bozulan ilişkilerini tekrar tamir etmeye çalışmıştır. Girişilen bu restorasyon sürecini ise dostları kazanma düşmanları azaltma kavramı üzerinden yürütmüştür. Bu ilke kapsamında büyük oranda bölge devletleriyle ilişkiler normalleştirilmiştir. Suriye Kriziyle başlayan güvenlik riskleri Türkiye'nin bu döneme kadar dış politikada çok fazla başvurmadığı askeri gücü artık ön plana almasına neden olmuştur. Doğu Akdeniz, Katar, Libya ve Suriye müdahalelerini Türkiye, ulusal güvenlik ve stratejik özerklik ilkesiyle izah etmiştir. Bu üç ilke Türk dış politikasından 2014'ten sonrası için güvenliğin ön planda olduğu ve ilişkilerde realist bir döneme girildiğinin işaretleri sayılmıştır.

Türk-Amerikan ilişkilerini incelediğimizde ise tek bir çizgide ilerlemediğini görmekteyiz. İlişkilerin tesis edildiği dönemden günümüze kadar geçen sürede ittifak devam etmiş ancak kriz ve sorunlar da ilişkilerde eksik olmamıştır. Bu kapsamda Türk-Amerikan ilişkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için yakınlaşmanın ve uzaklaşmanın sebeplerine bakıldığında değişik parametrelerin mevcut olduğunu görmekteyiz. İlişkilerin II. Dünya Savaşı sonrasında yakınlaşarak ittifaka dönüştüğü süreçte iki tarafın da birbirlerinden farklı beklenti ve çıkarları söz konusu olmuştur. Dönem içerisinde iki tarafın da yüksek tehdit hissettiği Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikaları iki tarafı ortak düşman etrafında birleştiren sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin ABD ile yakınlaşmasının diğer sebebi ise ekonomik ve askeri yardım bakımından dış yardıma muhtaç olmasıdır. Savaşın bitmesine rağmen Sovyet tehdidinin bitmemesi bu ekonomik yardımın Türkiye için önemini artırmıştır. Son olarak da Türkiye'nin başından beri gözettiği Batıcılık ilkesinin artık Amerika ile ilişkilerde vücut bulduğu eğilimi artmıştır. Amerika ise Türkiye'nin jeopolitik konumundan istifade edebileceğini düşünmüştür. Karşılıklı çıkarlar kapsamında ilişkiler yakınlaşmış ve ittifaka evrilmiştir.

Türk-Amerikan ilişkilerinde yakınlaşmanın yanında zaman zaman uzaklaşmalar da olmuştur. Her ne kadar ittifak devam etse de özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde ikili ilişkilerde sorun ve krizler artmıştır. Türkiye ve ABD ittifak ortağı olsalar da güç kapasiteleri bakımından birbirlerinden farklılık göstermektedirler. Amerika büyük bir güç olarak dünya siyasetinde yer alırken, Türkiye ise daha çok orta güç statüsünde yer almaktadır. Bu da ilişkilerde asimetrik bir yapı önümüze çıkarmaktadır. İlişkileri bozan şey ise bu alışılmış asimetrinin değişmesi ve simetrik bir yapıya doğru evrilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tek bir aktörün gücündeki değişimlerden değil her iki aktörün de güç parametrelerindeki değişimlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Diğer bir bozulma nedeni ise Amerika'nın Türkiye ile ilişkilerinde çok daha tek taraflı politikalar uygulamasından ve gözetmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tek taraflı yaklaşım ise Türkiye'nin dış politikasında özerk ve bağımsız politikalar izlemesini veya izlemek istemesini beraberinde getirmektedir. Türkiye kendi çıkarı gereği özerk bir dış politika çizgisi takip etmeye çalıştığında ise ABD tarafından eleştirilmekte ve ittifak ruhuna zarar vermekle suçlanmaktadır. Tüm bu sebepler ikili ilişkileri bozan ve krizlere sebep olan politikaların temelinde yatmaktadır.

AK Parti Dönemi Türk-Amerikan ilişkileri ise diğer dönemlere nazaran kriz ve sorunların arttığı bir dönem olmuştur. 2002-2014 arası dönemde Türk-Amerikan ilişkileri iki kriz hariç bir sorun yaşanmadan devam ettirilmiştir. Bu dönem özellikle Irak müdahalesi çerçevesinde yaşanan Tezkere Krizi ve Çuval Olayı ilişkileri bir süre gerginleştirse de ABD'nin Türkiye'yi model ülke olarak tanıtmayı ve Orta Doğu politikalarında Türkiye'ye önem atfetmesi ilişkileri olağan seyrinde devam ettirmiştir denilebilir. Ancak AK Parti'nin ikinci dönemine denk gelen 2014-2023 yılları arası ikili ilişkilerde neredeyse bir krizler silsilesi yaşanmıştır.

1 Mart Tezkere Krizi ve Çuval Olayı Türkiye'de anti-Amerikancı akımı güçlendirmiş ve halk nezdinde ittifakın sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Kriz çerçevesinde Türkiye'nin bölgedeki PKK varlığı konusunda ABD'ye karşı şüpheleri artmış ve itirazlarını yüksek sözle ifade etmeye başlamıştır. Halkbank Davası Krizinde ise Türkiye'nin imajı yurtdışında sarsılmış ve İran Ambargosunu delmekle suçlanmıştır.

2016 Darbe Girişimi sonrası ise krizler çok daha büyümüş ve farklılaşmıştır. 15 Temmuz soruşturmasının ABD konsolosluk görevlilerine kadar uzanması sonrası

yaşanan Vize krizi Amerika'nın daha önce hiçbir NATO üyesi ülkeye uygulamadığı vize kısıtını uygulamasını beraberinde getirmiştir. Yine 15 Temmuz soruşturması kapsamında İzmir Diriliş Kilisesi Pastörü Brunson'un tutuklanması ise iki tarafın birbirlerine karşı söylem ve politikalarını sertleştirmesine neden olmuştur. Olay tarafların iç işlerine müdahale ettikleri suçlamasıyla ilişkileri oldukça gerginleştirmiştir.

Bu dönem yaşanan bu krizlerin getirdiği güvensizlik duygusu Türkiye'nin de hava savunma sistemi ihtiyacı kapsamında Rusya'yı tercih etmesini beraberinde getirmiştir. Rusya'dan alınan S-400 HSS, üretiminde ABD ile ortak olunan F-35'lerin Türkiye'ye satılmaması ve bir süre sonra projeden çıkarılmasını beraberinde getirmiştir. Suriye'de yaşanan görüş ayrılıkları ise özellikle 2014 sonrası dönemde vekil güçler bakımından sahada farklılaşmayı beraberinde getirmiştir. ABD bu süreçte Türkiye'nin PKK'nın türevi olarak nitelediği PYD-YPG'yi IŞİD'e karşı kullanarak desteklemiş ve günümüze kadar devam eden sorunun da temellerini atmıştır. Türkiye'nin 2020 yılı başlarında başlattığı yumuşama dönemi ABD ile ilişkilerde de kendisini göstermiş bu dönemden sonra ilişkiler iki taraf için de ihtiyatlı ve yeni bir soruna sebebiyet verilmemesi için karşılıklı hassasiyetle sürdürülmüştür.

Orta Asya'nın ise Türk-Amerikan ilişkilerinde bu bozulma ve krizlerin önüne geçebileceği bu tezin temel dayanak noktasını oluşturmaktır. Bu bölge iki aktör arasındaki bozulan ilişkileri düzeltebileceği ve iki aktörün de daha uyumlu politikaları eşgüdümle uygulayabileceği bir bölgenin özelliklerini taşımaktadır. Orta Asya olarak anılan coğrafi bölge bugün ki geçerli tanımlamalarla beş devletin sınırlarından oluşmaktadır. Avrasya'nın kalbi olarak anılan bu coğrafyada Tacikistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan yer almaktadır. Tezin Orta Asya kısmı da bu beş devletle girişilen ilişkileri kapsamaktadır.

Orta Asya'yı diğer bölgelerden ayıran önemli özellikleri mevcuttur. İlk olarak Orta Asya bölgesi jeopolitik teorilerde sıkça adından söz ettirmiştir. Bu kapsamda Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi, Spykman'ın Kenar-Kuşak Teorisi ve Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası Teorisi bölgeye büyük önem atfetmektedir. Üç teoride de bu bölgenin dünya hakimiyeti açısından oldukça önemli olduğu ve buradaki verimli kaynaklara sahip olan gücün diğer aktörlere karşı avantajlı bir konuma sahip

olacağı belirtilmiştir. Üç teoride de Orta Asya bölgesi bu teorilerin merkezini oluşturmuştur.

Bölgenin diğer önemli özelliği ise ekonomik olarak büyük potansiyelleri bünyesinde barındırmasıdır. Bölge devletlerinin GSYİH toplamalarının 442 milyar dolar civarında olması ve dış ticaret hacimlerinin 234 milyar dolar büyüklüğe ulaşması bölgeyi ekonomik olarak göz ardı edilemeyecek bir bölge yapmaktadır. Bunlara ek olarak bölge devletlerinde altın, çinko, alüminyum gibi madenlerin varlığı da bu ekonomik büyüklüğe katkı sağlayan diğer etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomik büyüklük yanında bölgeyi diğer bölgelerden ayıran en önemli özelliği ise bölgenin enerji kaynakları bakımından dünyada oldukça iyi bir konumda bulunmasıdır. Özellikle Kazakistan ve Türkmenistan'ın gaz ve petrol rezervleri bakımından dünya sıralamasında iyi bir yerde olmaları, Tacikistan ve Kırgızistan'ın hidroelektrik potansiyellerinin yüksek olması, Özbekistan ve Kazakistan'ın ise uranyum rezervi ve üretimi bakımından dünya da ilk sıralara gelmeleri bölgenin enerji kaynakları bakımından önemini artırmaktadır.

Bu üç etken; bölgenin jeopolitik, ekonomik, enerji kaynakları bakımından önemi birlikte düşünüldüğünde bölge, dünya siyasetinde önemli bir yerde bulunmaktadır. Bu özellikleri nedeniyle bölgesel ve küresel aktörler de bölgede etki kazanmayı amaçlamaktadırlar. Bölgesel aktörlerin yanında küresel aktörler de bölge üzerine politikalar oluşturmaktadırlar. Ancak bölgesel aktörlerin diğer aktörlere göre bölgede etkinlikleri sınırlıdır. Bu kapsamda bölgede en etkili dört aktörün varlığından söz etmek gerekir. Bu aktörler; Türkiye, ABD, Rusya ve Çin'dir.

Türkiye'nin bölgeye yönelik ilgisi Sovyet sonrası bölge devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla başlamıştır. O dönem pan-Türkist ideolojiler çerçevesinde bölgeye romantik bir havayla yaklaşılmıştır. Bu çerçevede Adriyatik'ten Çin Seddi'ne gibi dış politikada söylemler kullanılmaya da başlanmıştır. Soğuk Savaş sonrası 10 yıllık dönemde Türkiye'nin bölgeye ilgisi ekonomik yetersizlikler ve iç sorunlar gibi nedenlerle istenilen boyuta taşınamamıştır. AB üyeliğinin o dönemlerde gündemde olması bölgeye yönelik Türkiye'nin sadece ekonomi ve kültür temelli politikalar izlemesi sonucunu doğurmuştur. AK Parti Dönemi'nde ise merkez ülke olma hedefi çerçevesinde bölgeye yönelik ilgi tekrar artış göstermiştir. Yumuşak güç

unsurlarıyla bölge ülkeleri ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış, 2009 yılında Türk Konseyi adı altında kurumsal bir yapı kurulmuştur. 2019’da başlatılan “Yeniden Asya” politikası ile bölge Türkiye’nin tekrardan dış politikasında önem atfettiği bir yer haline gelmiştir. 2021 yılında Türk Konseyi 8. zirvesinde Türk Devletleri Teşkilatı’nın kurulması ve bölge ülkeleri ile 2040 Vizyon Belgesi’nin kabul edilmesi siyasi bakımdan ilişkilerin oldukça ilerlemesini beraberinde getirmiştir. Bu döneme kadar kültür ve ekonomi temelli ilişkilere siyasi bir boyutta eklenmiştir. Türkiye bu kapsamda bölge ülkeleri ile AB benzeri bir entegrasyon kurma niyetinin somut adımlarını atmaktadır denilebilir.

ABD için bölge Soğuk Savaş Dönemi’nde Yeşil Kuşak Projesi kapsamında gündeme geldiyse de bu dönemde bölge ülkeleriyle doğrudan bir ilişki kurulmamıştır. Soğuk Savaş sonrasında ise ABD bölgeye yakın ilgi göstermiştir. Ancak 2000’lere kadar bu ilgi enerji kaynaklarının güvenliği ve ekonomi temelli politikalar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. ABD’nin bölgeye bakışı 11 Eylül saldırıları sonrası güvenlik temelli politikalara kaymıştır. Bu dönemden 2015’e kadar geçen sürede bölge sadece Afganistan üzerinden değerlendirilmiş ve askeri üsler bakımından önemli hale gelmiştir. Ancak ABD 2005’te Özbekistan, 2014 yılında ise Kırgızistan’daki askeri üslerini kaybetmiştir. 2015 sonrası dönemde ise bölge özellikle Başkan Donald Trump Dönemi’nde ilginin arttığı bir bölge olmuştur. Bu kapsamda bölgeye yönelik ilk defa strateji belgesi yayınlanmış ve amaçlar sıralanmıştır. Trump Dönemi’nden sonra ise bölgeye Amerika’nın ilgisi tekrardan azalmıştır.

Bölgede diğer bir güç olan Rusya ise ilan ettiği Yakın Çevre Doktrini kapsamında bölge ülkelerini kendisine yakın tutmaya çalışmıştır. Sovyet sonrası dönemde Rusya’nın 2000’lere kadar kendini ekonomik olarak toparlayamaması bu dönemde bölge üzerinde nüfuzunun da göreceli olarak azalmasını beraberinde getirmiştir. Ancak 2000’ler ile birlikte Putin Dönemi’nde bölgeye ekonomik ve siyasi olarak geri dönülmüştür. Rusya bu kapsamda 1993’te kurduğu BDT’ye ek olarak 2002’de KGAÖ’yü kurarak bölgeyi askeri anlamda kendi şemsiyesi altında toplamayı amaçlamıştır. Ekonomik olarak ise bölge ülkeleriyle AEB etrafında bir araya gelerek bölgede her anlamda etkin olmayı amaçlamıştır. Ancak özellikle Ukrayna Savaşı ile bölgeye yönelik yakın ilgisinin Batıya kayması diğer güçlerin bölgede etkinlik kazanması sonucunu da doğurmuştur.

Çin'in Orta Asya politikasına baktığımızda ise bölgeye yönelik iki temel amacının olduğunu görmekteyiz. İlk olarak bölge devletleri ile tarihsel, kültürel ve dini olarak yakınlığı bulunan SUÖB'nin güvenliğini sağlamak için Çin, bölgeye özel bir önem atfetmektedir. Özellikle burada yaşanacak bir karışıklığın kendi topraklarındaki ayrılıkçı hareketleri tetikleyebileceğinden endişe duymaktadır. Bu kapsam da ŞİÖ'yü kurarak bölgede bir güvenlik eksenini oluşturmak istemiştir. Bölgeye yönelik diğer bir amacı ise ekonomik temellidir. Çin bölgeyi hem batıya ulaşmak için bir köprü, hem ürettiği mallar için iyi bir pazar ve sahip olduğu enerji kaynakları bakımından ise stratejik bir bölge olarak görmektedir. Bu kapsamda 2013 yılında ilan ettiği Bir Kuşak-Bir Yol Projesi bu amaçlarının hepsini bir araya toplamaktadır. 2013 yılına kadar bölge ülkeleri ile ikili sürdürdüğü ticari ilişkilerini artık bu proje kapsamında sürdürmektedir. Proje kapsamında 6 kara koridorunun 2'sinin bu bölgeden geçmesi Çin için Orta Asya'yı stratejik çıkarlarının bulunduğu bir bölge yapmaktadır.

Türkiye ve ABD açısından bölgede üç tane ortak çıkar alanı bulunmaktadır. İlk çıkar alanı ticarettir. Orta Asya devletlerinin ekonomik ilişkileri ve dış ticaretleri incelendiğinde Rusya ve özellikle Çin'in büyük paylara sahip olduğu görülmektedir. Bu iki ülke bölge devletlerinin dış ticaretlerinde %41,95 gibi bir paya sahiptirler. Türkiye ve ABD ise bölge devletlerinin dış ticaretinde %10,52'lik bir paya sahiptir. Bu durum bölgede ticari olarak Türkiye ve ABD'nin diğer aktörlere nazaran geride kaldıklarını göstermektedir. Çin ve Rusya'nın bölgede ekonomi üzerinde etkinlik sağlamaları bölgenin bu iki gücün kontrolü altına girmesine neden olmaktadır. Bu da hem Türkiye'nin hem ABD'nin istediği bir durum değildir.

Bölgede diğer ortak çıkar alanı ise enerji konusudur. Bölge devletlerinin enerji kaynaklarının nakil hatları ve pazarları yine bu iki ülke (Rusya-Çin) nüfuzu altında bulunmaktadır. Rusya kendi enerji kaynaklarını batıya taşıdığı hatlar üzerinden bu ülkelerin enerji kaynaklarını da taşımakta ve bu durum da bölge ülkeleri için hem maliyeti hem de Rusya'ya bağımlılıklarını artırmaktadır. Son dönemlerde enerji tedariki konusunda Çin'in de bölgede önemli bir enerji ithalatçısı durumuna gelmesi enerji kaynakları üzerinde bu iki ülkenin etkin olmasını beraberinde getirmektedir. ABD'nin ise bölgede 1990'lar da kurmayı amaçladığı Trans-Hazar güzergâhının hayata geçirilememiş olması enerji kaynaklarını Batı'ya aktaramama sonucunu doğurmaktadır. Bu konudaki ortak çıkar ise bölgenin enerji kaynaklarının Hazar üzerinden Türkiye'ye aktarılacak hem

Türkiye'nin enerji güvenliğinin hem de Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanmasıdır. ABD ve Türkiye bu konuda bölgede ortak bir politika izleyerek bu enerji kaynaklarını Türkiye üzerinden dünya pazarlarına sunabilirlerse, bölgedeki enerji kaynakları üzerinde tekel konumunda bulunan Rusya ve Çin'in nüfuzu azalacaktır. Enerji ticaretinde merkez ülke olmayı hedefleyen Türkiye bu amacına bir adım daha yaklaşacak, ABD ise küresel enerji güvenliğini sağlamış olacaktır.

Bölgede son ortak çıkar alanı ise; bölgede ekonomik, siyasi ve askeri olarak nüfuz sahibi olan Rusya ve Çin'in dengelenmesi konusudur. Uzun yıllar bölgeye yönelik ABD'nin ilgisizliği, Türkiye'nin ise maddi yetersizliği bölgede bu iki gücün etkinliğini artırması sonucunu doğurmuştur. ABD Rusya'yı tehdit Çin'i ise potansiyel rakip olarak görmektedir. Türkiye'nin ise Rusya ve Çin ile ekonomik-ticari ilişkileri bulunmaktadır. Ancak söz konusu Orta Asya olduğunda Türkiye bu bölgenin başka bir gücün kontrol ve nüfuzu altına girmesini istememektedir. Bu kapsamda ABD ve Türkiye'nin Orta Asya'da amaç ve çıkarları örtüşmektedir. Bölgede etkin olan bu iki güce (Rusya-Çin) karşı dengeleyici politikalar izlenmesi iki aktöre de fayda sağlayacağı açıktır.

Orta Asya'da ABD ve Türkiye'nin birlikte hareket ederek ortak ve uyumlu politikalar geliştirmeleri ilk olarak bölgede diğer güçlere karşı bu iki gücün etkinlik kazanmasını sağlayarak bölgenin tek bir gücün kontrolü altına girmesinin önüne geçilecektir. İkinci olarak bölgede iş birliği yapılması iki devlete de ekonomik yönden faydalar sağlayacaktır. Türkiye ve ABD'nin bölgede ekonomi üzerinden çıkar sağlaması diğer aktörlerin de bölge üzerindeki etkinliğini önemli ölçüde azaltacaktır. Enerji konusunda da iki ülkenin iş birliğine gitmeleri benzer şekilde Avrupa ve Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlayacak ve bu kaynaklar üzerindeki Rus-Çin tekelini kıracaktır. Bölgede iş birliğine gidilmesinin en büyük faydası ise son dönemlerde Orta Doğu ve Türkiye'nin yakın çevresinden kaynaklı politika farklılığı nedeniyle Türk-Amerikan ilişkilerini yaşanan krizlerden kurtararak, politikaların daha uyumlu olduğu ve ortak çıkarların bulunduğu Orta Asya bölgesine kaydıracaktır. Bu bölgede iki aktörün uyumlu politikalar izleyerek eşgüdümlü hareket etmeleri aralarındaki sorun ve krizleri azaltarak uyumu artıracaktır.

KAYNAKÇA

- “16-20 Ocak 2020 Türkiye’nin Savunma-Güvenlik-Dış Politikasını İlgilendiren Gelişmeler”. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. Erişim 20 Ekim 2024. <https://21yyte.org/tr/component/k2/19-26-ocak-2020-haftalik-degerlendirme>
- “4 Soruda ABD-Türkiye Vize Krizinin Diplomatik Boyutu”. *BBC Türkçe*, (09.10.2017). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41552996>
- “ABD, Türkiye’ye F-16 Satışına Onay Verdi”. *BBC Türkçe*. (27.01.2024). <https://www.bbc.com/turkce/articles/ce5kxnere86o>
- “ABD'den 'East-Med' Açıklaması: Zaman ve Para Harcamak Gereksiz”. *TRT Haber*. (07.04.2022). <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abdden-eastmed-aciklamasi-zaman-ve-para-harcamak-gereksiz-670546.html>
- “Bağımsız Devletler Topluluğu”. *TUIÇ Akademi*. (12.06.2014). https://www.tuicakademi.org/bagimsiz-devletler-toplulugu-bdt-commonwealth-of-independent-states-cis/#google_vignette
- “Barış Pınarı Harekâtının Üzerinden 5 Yıl Geçti”. *Anadolu Ajansı*. (08.10.2024). <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/baris-pinari-harekatinin-uzerinden-5-yil-gecti-/3354912>
- “Başkan Erdoğan: Dost Kazanma Süreci”. *Akşam* (1 Mayıs 2022).
- “Cemal Kaşıkçı Davası Suudi Arabistan’a Devredildi”, *NTV* (07.04.2022). <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cemal-kasikci-davasi-suudi-arabistana-devredildi,IOVt6AAz6Ei55-Ne-90fSA>
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan "tarihi bir adım" dedi! Ortak Türk Alfabesi'nde Uzlaşa Sağlandı, 34 Harften Oluşuyor”. *NTV Haber*. (07.11.2024). <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-tarihi-bir-adim-dedi-ortak-turk-alfabesinde-uzlasi-saglandi-34-harften-olusuyor,SLB7KtnIbka11DiD5nII1Q/gB9DAM5W6k6y-GkrAFrYEA>
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan Mısır'da”. *TRT Haber* (14.02.2022). <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-misirda-837061.html>

- “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mısır Cumhurbaşkanı Sisi İle Bir Araya Geldi”. *Anadolu Ajansı* (04.09.2023). <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-misir-cumhurbaskani-sisi-ile-bir-araya-geldi/3321039>
- “Erdoğan ve Netanyahu İlk Kez Yüz Yüze Görüştü”. *BBC News Türkçe*. 20.10.2023. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cn37dz284x4o>
- “Erdoğan'dan Büyükelçi Bass'a: Onu ABD'nin Temsilcisi Olarak Görmüyoruz”. *BBC Türkçe*. (10.10.2017). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41566612>
- “Kaşıkçı cinayetini dünyaya duyuran Türkiye, davayı Suudi Arabistan'a devretme noktasına nasıl geldi?” *BBC NEWS* (07.04.2022). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61021439>
- “Kazakistan Boru Hatları”. *Kazakistan KZ*. (15.04.2016). <https://www.kazakistan.kz/kazakistan-petrol-boru-hatlari/>
- “Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler'den F-35 Açıklaması: ABD, F35'leri Verebileceklerini Söyledi”. *Hürriyet*. (26.11.2024). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-milli-savunma-bakani-yasar-gulerden-f-35-aciklamasi-abd-f35leri-verebileceklerini-soyledi-42606412>
- “S-400/F-35 Krizinin Perde Arkası”. *Savunma SanayiST*. (14.06.2019). <https://www.savunmasanayist.com/s-400-f-35-krizinin-perde-arkasi/>
- “Trump'ın Erdoğan'a Mektubu ABD'de Tartışma Yarattı: 'Acaba Türkler Amerika ve Amerikan Başkanı Hakkında Ne Düşünmüştür?’”. *BBC Türkçe*. (18.11.2018). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50092779>
- “Türkiye Ekonomisi 2023'te %4,5 Büyüdü”. *Anadolu Ajansı*. (01.03.2024). <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ekonomisi-2023te-yuzde-4-5-buyudu/3150629>
- “Türkiye'nin F-35 Savaş Uçağı Ve S-400 Hava Savunma Sistemi Krizi”. *Herdem Attorneys at Law*. (09.10.2024). <https://herdem.av.tr/turkiye-nin-f-35-savas-ucagi-ve-s-400-hava-savunma-sistemi-krizi>

- “Türkiye'den ABD'ye Yalanlama: Güvence Verilmedi”. *Yeni Şafak*. (28.12.2018).
<https://www.yenisafak.com/gundem/turkiyeden-abdye-yalanlama-guvence-verilmedi-2940434>
- “Türkiye-Suriye Normalleşme Sürecinde Hangi Adımlar Beklenebilir, Tarafların Pozisyonları Ne?”. *BBC NEWS* Türkçe (15.07.2024).
<https://www.bbc.com/turkce/articles/cyr7pzymn0vo>
- “Zengezur Koridoru: İran Projeye Neden Karşı Çıkıyor?”. *BBC Türkçe*. (06.10.2023).
<https://www.bbc.com/turkce/articles/c1r4nr42wl4o>
- Akgün, Mensur. “İsrail- Türkiye İlişkileri ve Arap Dünyasında Değişim”. *2011 Türk Dış Politika Yıllığı*. Burhanettin Duran, Kemal İnâat, Ali Resul Usul(ed.), 157-169. Ankara: SETA Yayınları, 1.Basım, 2012.
- Aktan, Sertaç. “Adım adım Brunson krizi: Nereden çıktı, nasıl çözüldü?”. *Euronews*. (12.10.2018).
<https://tr.euronews.com/2018/10/12/adim-adim-brunson-krizi-abd-turkiye-iliskilerinde-yaptirimlar-noktasina-nasil-gelindi->
- Altunışık, Meliha Benli. “The New Turn in Turkey’s Foreign Policy in the Middle East: Regional and Domestic Insecurities”. *IAI Papers* 17/20 (July 2020), 3-22.
<https://www.iai.it/en/pubblicazioni/new-turn-turkeys-foreign-policy-middle-east-regional-and-domestic-insecurities>
- Altunışık, Meliha Benli. Martin, Lenorge G. “ Turkey And The Middle East And North Africa Under The AKP: A Three Level Analysis Of Foreign Policy Change”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 20/78 (Haziran 2023), 79-96. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3092494>
- Amanov, Şatlık. “ABD’nin Orta Asya Politikası ve Bugünün Güncel Anlamı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Avrasya Etüdleri* 13/31-32 (2007), 1-37. <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/07/ae-31-32.pdf>
- Ametbek, Dinmuhammed. “Çin’in Enerji Güvenliğinde Türkmenistan’ın Yeri”. *ANKASAM*. (29.11.2018).
<https://www.ankasam.org/anka-analizler/cinin-enerji-guvenliginde-turkmenistanin-yeri/>

- Amirbek, Aidarbek. Hanayi, Ömirbek. “Ticari-Ekonomik İşbirliği Temelinde Çin-Orta Asya İlişkilerinin Analizi”. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 4/2 (Aralık 2020), 47-75. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1479364>
- Anuarbekuly, Almasbek. “Rusya-ABD Gerginliği ve Orta Asya’ya Yansıması”. *ANKASAM* (22.07.2017). <https://www.ankasam.org/anka-analizler/rusya-abd-gerginligi-ve-orta-asyaya-yansimasi/>
- Aras, Cansu Güleç. *AKP Dönemi Türk Dış Politikasının Analizi: Bölgesel Çatışmalarda Dış Politika Söylemi* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Argalı, Medihanur. “Beyaz Ayı ve Kızıl Ejder Kışkacında Orta Asya Devletlerinin Çok Vektörlü Dış Politikaları”. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Mayıs 2023), 75-105. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2792620>
- Arı, Tayyar. Pirinççi, Ferhat “11 Eylül’ün Gölgesinde Orta Asya’ya Yönelik Amerikan Politikası”. *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine*, mlf. Tayyar Arı. 295-324. Bursa: MKM Yayıncılık, 1.Basım, 2010.
- Arıboğan, Ülke, Ayman, Gülден, Dedeoğlu, Beril, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. ed. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları, 4.Baskı, 2010.
- Armaoğlu, Fahir. *Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997*. İstanbul: Kronik Kitap, 4.Basım, 2022.
- Armaoğlu, Fahir. *Türk Dış Politikası Tarihi*. İstanbul: Kronik Kitap, 6. Baskı, 2023.
- Armaoğlu, Fahir. *Türk Dış Politikası Tarihi*. İstanbul: Kronik Kitap, 6.Basım, 2023.
- Arsan, Nimet, Borak, Sadi, Kocatürk, Utkan, III.Cilt. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Askeroğlu, Sabir. “Kırgızistan: ABD’nin Orta Asya’da Müttefik Arayışları”. *ANKASAM* (09.06.2022). <https://www.ankasam.org/anka-analizler/kirgizistan-abdnin-orta-asyada-muttefik-arayislari/>
- Aslan, Halil Kürşad. “Orta Asya’dan Orta Koridora Bakış”. *Türkiye Araştırmaları Vakfı*. (14.06.2023). <https://turkiyearastirmalari.org/2023/06/14/fokus/orta-asyadan-orta-koridora-bakis/>

- Ataman, Muhittin. “Normalleşme Sürecinin Son Cephesi: Türkiye-Mısır İlişkilerinin Gelişmesi”. *SETA* (18.03.2023). <https://www.setav.org/yorum/normallesme-surecinin-son-cephesi-turkiye-misir-iliskilerinin-gelismesi>
- Ayverdi, Muhammed Emin. “Avrupa Birliği’ne Alternatif Olarak Avrasya Ekonomik Birliği”. *Stratejik Ortak*. (29.07.2020). <https://stratejikortak.com/2020/07/avrupa-birligine-alternatif-olarak-avrasya-ekonomik-birligi.html>
- Bal, İdris. “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Uluslararası İlişkilerde Model Olarak Yükselişi ve ABD Onayı”. *Avrasya Etüdları* 18 (Aralık 1999), 127-136.
- Balcı, Ali, *Türkiye Dış Politikası İlkeler Aktörler ve Uygulamalar* İstanbul: Alfa, 4. Baskı, 2021.
- Balta, Evren. *Tedirginlik Çağı, Şiddet, Aidiyet ve Siyaset Üzerine* İstanbul: İletişim Yayınları, 1.Basım 2019.
- Bar, Allon. “Turkish Foreign Policy Survey: Directions And Dilemmas In 2007”. *Perceptions*, Volume XI, (Autumn-Winter 2006), 37-57. <https://www.sam.gov.tr/perceptions/arsiv/volume-xi-perceptions-autumn-winter-2006-0>
- Başaran, Doğan. “ABD Heyetinin Orta Asya Çıkarması”. *ANKASAM*. (27.05.2022). <https://www.ankasam.org/anka-analizler/abd-heyetinin-orta-asya-cikarmasi/>
- Bayezit, Fatih. *Amerika’nın Müttefikleri: Soğuk Savaş Sonrası Düzendeki Türkiye ve Güney Kore’nin İttifak Politikası*. Ankara: Nobel Bilimsel Yayıncılık, 1.Basım, 2021.
- Bayraklı, Enes. “Türk Dış Politikasında Yeni Osmanlıcılık Tartışmaları”. *2013 Türk Dış Politika Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnât, Ali Balcı(ed.) 43-60. İstanbul: SETA Yayınları, 2.Basım, 2016.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 18. Baskı, 2012.
- Bilener, Tolga. “Putin Dönemi Rusya Dış Politikasında Yeni- Avrasyacılık: Bir İdeolojik İnşa Süreci”. *Putin Dönemi Rusya’nın Değişimi ve Geleceği*. Mesut Hakkı Çaşın, Hanefi Yazıcı, Can Donduran(ed.), 115-134. Ankara: Nobel Yayıncılık, 1.Basım, 2024.
- Bilgici, Candan. “İttifak profili: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ)”. *TRT Haber* (14.06.2022). <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ittifak-profil-kolektif-guvenlik-antlasmasi-orgutu-kgao-687808.html>

- Brzezinski, Zbigniew. *Büyük Satranç Tahtası*. çev. Yelda Türedi. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1. Basım, 2005.
- Budak, Türkan. “Orta Asya’da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye”. *Bilge Strateji* 5/9 (Aralık 2013), 125-142. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43461>
- Bush, George W. *Decision Points*. New York: Crown Publishers, Second Edition, 2011.
- Buyar, Cengiz. “Çin Orta Asya’daki Varlığını Güçlendiriyor mu?”. *Kriter Dergi* 9/90 (01.05.2024). <https://kriterdergi.com/dis-politika/cin-orta-asyadaki-varligini-guclendiriyor-mu>
- Buyar, Cengiz. “Orta Asya’da Dengeler Yeniden Kuruluyor”. *Kriter Dergi* 8/88 (01.03.2024). <https://kriterdergi.com/dis-politika/orta-asyada-dengeler-yeniden-kuruluyor>
- Buyar, Cengiz. “Orta Asya’da Dengeler Yeniden Kuruluyor”. *Kriter Dergi* 8/88. (1 Mart 2024).
- Cabestan, Jean- Pierre. “Central Asia-China Relations and Their Relative Weight in Chinese Foreign Policy”. *China and India in Central Asia a New Great Game?*. Marlene Laruelle, Jean-François Huchet, Sebestien Peyrouse, Bayram Balcı(ed.), 25-40. New York: Palgrave Macmillan, First Edition, 2010.
- Calabrese, John. “Çin’in Orta Asya Politikası: Yenilenme ve Üslenme”. *Avrasya Etüdleri* 16 (Sonbahar-Kış 1999), 75-98. <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/07/ae-16-99.pdf>
- Caşın, Mesut Hakkı. Kısacık, Sina. “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Kuşak Yol Girişimi: 21. Asırda Pekin Merkezli Geniş Ölçekli Bir Bütünleşme mi Yoksa Egemenlik Projesi mi?”. *21. Yüzyılda Bütün Boyutlarıyla Çin Halk Cumhuriyeti*. Mesut Hakkı Caşın, Sina Kısacık, Can Donduran(ed.), 1407-1435. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2022.
- CİB, İletişim Başkanlığı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Milli İstihbarat Teşkilatının 97. Kuruluş Yılı Dönümü Etkinliklerine Katılarak Konuşma Yaptı”. 10.09.2024. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/cumhurbaskani-erdogan-milli-istihbarat-teskilatinin-97-kurulus-yil-donumu-etkinliklerine-katilarak-konusma-yapti

- Coffey, Luke. "After the Fall of Afganistan the U.S. Must Re-Engage with Central Asia". *The Heritage Foundation* (September 2021), 1-6. <https://www.heritage.org/sites/default/files/2021-09/IB5220.pdf>
- Coffey, Luke. Oil and Gas Exports from Central Asia Should Bypass Russia and Iran—What the U.S. Can Do. The Heritage Foundation, 2020. <https://www.heritage.org/global-politics/report/oil-and-gas-exports-central-asia-should-bypass-russia-and-iran-what-the-us>
- Cooley, Alexander. *The New Great Power Contest in Central Asia: Great Games, Local Rules*. New York: Oxford University Press, First Edition, 2012.
- Cornell, Svante E. Shaffer, Brenda. "A New Spring for Caspian Transit and Trade". *Central Asia-Caucasus Institute* (October 2023), 1-17. https://www.cacianalyst.org/resources/231017_FT_Caspian.pdf
- Cornell, Svante E. Shaffer, Brenda. "Central Asia in the Energy Transition". *Central Asia-Caucasus Institute* (December 2024), 1-17. <https://www.silkroadstudies.org/publications/joint-center-publications/item/13546-central-asia-in-the-energy-transition.html>
- Çağaptay, Soner. "Why the Release of Pastor Andrew Brunson Is a Good Sign for U.S.-Turkey Ties". *The Washington Institute*. (October 2018). <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/why-release-pastor-andrew-brunson-good-sign-us-turkey-ties>
- Çağaptay, Soner. Cornell, Svanta. Lesser, Ian. Taşpınar, Ömer. "Turkish Foreign Policy under the AKP: The Rift with Washington". *The Washington Institute for Near East Policy*, Number 3, (January 2011), 3-16. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/turkish-foreign-policy-under-akp-rift-washington>
- Çakır, Merve. "Mavi Vatan Doktrinin Oluşumu ve Gelişimi". *Ortadoğu Analiz* 13/118 (Eylül-Ekim 2020), 58-61. <https://orsam.org.tr/tr/ortadogu-analiz-ekim/-/cilt13/-/sayi118/>
- Çalışkan, Burak. Orta Asya Raporu: Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri. İNSAMER, 2018. <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-orta-asya-raporu-donusum-surecinde-turk-cumhuriyetleri.pdf>

- Çalışkan, Burak. *Orta Asya Raporu: Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri*. İNSAMER. 2018.
https://insamer.com/tr/orta-asya-raporu-donusum-surecinde-turk-cumhuriyetleri_1743.html
- Çalışkan, Göktuğ. “ABD’nin Orta Asya’ya Artan İlgisi ve Yeni Ekonomik Girişimi”. *ANKASAM* (09.12.2022). <https://www.ankasam.org/anka-analizler/abdnin-orta-asyaya-artan-ilgisi-ve-yeni-ekonomik-girisimi/>
- Çavuş, Tuba. *Dış Politikada Yumuşak Güç Kullanımı ve Türk Dış Politikası*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Çelik, Ahmet Hüsrev. “Türk Dış Politikasının Niteliği Üzerine Kavramsal Bir Tartışma: Değerli Yalnızlık Mı, Şuurlu Dinamizm Mi?”. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (Temmuz 2016), 67-89. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/210217>
- Çelik, Kadir Ertaç. *ABD Ulusal Güvenlik Anlayışı ve Türkiye*. Ankara: Astana Yayınları, 1.Basım, 2022.
- Çelikaslan Mehmet Nur. *Ak Parti Dönemi Tür Dış Politikası: Türk Amerikan İlişkileri Örneği*. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Çelikaslan, Mehmet Nur. “Amerikan İlişkileri: Vize Gerilimi”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 3/3 (Ocak 2021), 709-719. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1395222>
- Çelikaslan, Mehmet Nur. “Türk-Amerikan İlişkileri: 1 Mart Tezkeresi Gerilimi”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 4/3 (Aralık 2021), 670-678. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2080956>
- Çelikaslan, Mehmet Nur. “Türk-Amerikan İlişkilerinde Suriye Gerilimi”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 4/2 (Eylül 2021), 375-384. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1886708>
- Çoban, Yasin. *Türkiye Ekonomisi* İstanbul: 4T Yayınevi, 8.Basım, 2020.

- Danış, Emrah. “Gaz Ticaret Merkezi Olarak Türkiye”. *Kriter Dergi* 7/75 (01.01.2023).
<https://kriterdergi.com/dosya-enerji/gaz-ticaret-merkezi-olarak-turkiye>
- Davutoğlu, Ahmet. “Kriz Odaklı Değil Vizyon Odaklı Dış Politika”. (Görüşmeci: Mücahit Küçükyılmaz). *Anlayış* 36-40. Nisan 2005.
- Davutoğlu, Ahmet. “Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring”. *TEPAV* (Nisan 2012) 1-9. https://tepav.s3.eu-west-1.amazonaws.com/upload/files/1336135395-4.Principles_of_Turkish_Foreign_Policy_and_Regional_Political_Structuring_by_Ahmet_Davutoglu.pdf
- Davutoğlu, Ahmet. “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”. *İnsight Türkiye* 10/1 (2008), 77-96. <https://file.setav.org/Files/Pdf/ahmet-davutoglu-turkeys-foreign-policy-vision-an-assessment-of-2007.pdf>
- Davutoğlu, Ahmet. “Türkiye Küçük Bir Ortadoğu Küçük Bir Kafkaslar Küçük bir Balkanlar”, *Görüşmeci: Ahmet K. Han NPQ Türkiye* 6(2004), 64-70. https://www.academia.edu/8178177/Ahmet_Davuto%C4%9Flu_R%C3%B6portaj
- Davutoğlu, Ahmet. “Yeni Osmanlılar Sözü İyi Niyetli Değil”. *Sabah* (04.12.2009). https://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/12/04/yeni_osmanlilar_sozu_ iyi_niyetli_degil
- Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları, 121. Basım, 2021.
- Defay, Alexandre. *Jeopolitik*. çev. İsmail Yerguz Ankara: Dost Kitabevi, 1.Basım 2005.
- Demirdöğen, Oğuzhan. “Mavi Vatan Doktrini Çerçevesinde Türkiye’nin Doğu Akdeniz Politikası”. *Ortadoğu Analiz* 11/95 (Eylül-Ekim 2020), 74-77. <https://orsam.org.tr/tr/ortadogu-analiz-ekim/-/cilt11/-/sayi95-2/>
- Demirel, Süleyman. “Günümüzde Avrasya”. *Avrasya Etüdları* 3/1 (Sonbahar 1994), 100-108. <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/07/ae-3-94.pdf>
- Demirtaş, Serkan. “Türkiye-ABD Arasında Altın Gerginliği”. *BBC Türkçe*, (05.12.2012). https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121205_us_turkey_gold

- Doğan, Soner. “Türk Dış Politikasında Kırılma Noktaları Ve İstikrar Arayışı” *İNSAMER* (Kasım 2016), 1-6. <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-turk-dis-politikasinda-kirilma-noktalari-ve-istikrar-arayisi.pdf>
- Doğan, Yeşim. *1990 Sonrası Türk Dış Politikasında Dış Türkler Faktörü*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Doğan, Zehra. “Küresel, Bölgesel ve Ulusal Gelişmeler Bağlamında 2014 Sonrası (Erdoğan Dönemi) Türk Dış Politikası”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24/3 (Aralık 2022), 1155-1182. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2660695>
- Domazeti, Riad. Özcan, Mesut. “Bahar Kalkanı Harekâtı; Askeri, Siyasi ve Stratejik Hedefler”. *İNSAMER* (03.03.2020), 1-5.
- Donnellon, Genevieve. “Beijing Digs in for the Central Asia-China Gas Pipeline”. *Lowy Institute*. (13.12.2023). <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/beijing-digs-central-asia-china-gas-pipeline>
- Duran, Burhanettin. “Brunson Sonrası Washington ile İlişkiler”. *SETA Yorum*. (13.11.2018). <https://www.setav.org/halkbank-davalari/brunson-sonrasi-washington-ile-iliskiler>
- Duran, Burhanettin. “Türkiye and the Future of Normalization in the Middle East” *Insight Turkey* 24/2 (July 2022), 161-180. <https://www.insightturkey.com/articles/turkiye-and-the-future-of-normalization-in-the-middle-east>
- Ediz, İsmail. “Reel Politik ve Oryantalizm Sarmalında Batı’nın Türkiye Algısı”. *2016 Türk Dış Politika Yıllığı*. 118-148. Burhanettin Duran, Kemal İnâat, Mustafa Caner(ed.) İstanbul: SETA Yayınları, 1.Basım, 2017.
- EİA. U.S. Energy Information Administration. “Total Energy Consumption 2022”. Erişim 11 Ekim 2024. <https://www.eia.gov/international/rankings/country/CHN?pid=44&aid=2&f=A&y=01%2F01%2F2022&u=0&v=none&pa=44>
- Eker, Alper Alparslan. *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler ve Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci (1945-1952)*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

- Ensaroğlu, Yılmaz. Ete, Hatem. Gür, Bekir S. Karagöl, Erdal Tanas. Ulutaş, Ufuk (ed.). *2013'te Türkiye* Ankara: SETA Yayınları, 1.Basım, 2013.
- Erdağ, Ramazan. "Libya Krizinde Türkiye'nin Pozisyonu". *Ortadoğu Analiz* 12/100 (Nisan 2021), 48-51. <https://orsam.org.tr/tr/ortadogu-analiz-nisan/-/cilt12/-/sayi100/>
- Erdağ, Ramazan. Kardaş, Tuncay. "Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür". *2012 Türk Dış Politika Yıllığı* Burhanettin Duran, Kemal İnât, Ufuk Ulutaş(ed.). 67-90. Ankara: SETA Yayınlar, 1.Basım, 2013.
- Eren, Erdem. "Bütüncül Teori İnşası: Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası Analizi". *UPA Strategic Affairs* 2/ 2 (Ağustos 2021), 4-30. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1945356>
- Erenel, Fahri. "Jeopolitik Teoriler ve Avrasya'nın Merkezinde Güç Savaşları". *Avrasya Dosyası* 12/1 (Haziran 2021), 1-29. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1810786>
- Erhan, Çağrı. "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri". *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 1/3 (Eylül 2004), 123-149. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/539584>
- Erol, Mehmet S. Kuşak ve Yol Girişimi 2024 Yılı 1. Dönem Raporu 1 Ocak-30 Haziran. ANKASAM, 2024. <https://www.ankasam.org/yayin/kusak-ve-yol-girisimi-2024-yili-1-donem-raporu-yayinda/>
- Erol, Mehmet Seyfettin, Ozan, Emre, Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim, *Gazi Akademik Bakış* 4/8, (Eylül 2011), 13-38, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73944>
- Ersoy, Eyüp. "Türkiye'nin ABD Politikası". *2013 Türk Dış Politika Yıllığı*. Burhanettin Duran, Kemal İnât, Ali Balcı(ed.), 279-301. İstanbul: SETA Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Esmer, Ahmet Şükrü. Sander, Oral. "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası". *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995 Cilt1/* 137-185. Ankara: Siyasal Kitabevi, 9.Basım, 1996.
- Gerstl, Alfred. Wallenböck(ed.), Ute. *China's Belt and Road Initiative Strategic and Economic Impacts on Central Asia, Southeast Asia, and Central Eastern Europe*. New York: Routledge Taylor & Francis Group, First Edition, 2021.

- Glantz, Mary. "What You Need to Know About Russia's New Foreign Policy Concept". *United States Institute of Peace*. (10.05.2023). <https://www.usip.org/publications/2023/05/what-you-need-know-about-russias-new-foreign-policy-concept>
- Gönlübol, Mehmet- Sar, Cem. *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995* Ankara: Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, 1996.
- Gönlübol, Mehmet. Sar, Cem. "1919-1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası". *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995* Cilt1/ 3-126. Ankara: Siyasal Kitabevi, 9.Basım, 1996.
- Görcüer, Ruveyda. Büyükbaş, Hakkı. "Tarihsel Çerçeve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri ve Dış Politikaya Yansıması". *Erciyes Akademi* 36/4 (Aralık 2022), 1973-2005. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2479109>
- Gözen, Ramazan. "Türkiye'nin ABD Politikası 2012: Stratejik Konsensüs, Taktiksel Ayrışma". *2012 Türk Dış Politika Yıllığı*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ufuk Ulutaş(ed.). 299-335. Ankara: SETA Yayınları, 1.Basım, 2013.
- Guangcheng, Xing. "The Strategic Interests of China and Russia in Central Asia". *China, the United States, and the Future of Central Asia*. David B. H. Denoon(ed.), 154-172. New York: New York University Press, 2015.
- Gumpel, Warner. "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik ve Politik Gelişme". *Avrasya Etüdleri* 2 (Yaz 1994), 15-46. <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/07/ae-2-94.pdf>
- Güler, Mehmet Çağatay. "Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan Politikası". *2019 Türk Dış Politikası Yıllığı*. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.), 371-401. İstanbul: SETA Yayınları, 1.Basım, 2020.
- Güler, Yavuz. "II. Dünya Harbi Sonrası Türk–Amerikan İlişkileri (1945-1950)". *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 5/2 (Mayıs 2004), 209-224. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1336989>
- Gümüş, Abdurrahman. "Increasing Realism in Turkish Foreign Policy During Post-Davutoğlu Era". *Insight Turkey* 24/4 (Fall 2022), 167-185. <https://www.insightturkey.com/article/increasing-realism-in-turkish-foreign-policy-in-the-post-davutoglu-era>

- Güneş, Hakan “Türkiye ve Orta Asya”. *XIX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*. mlf. Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi, 715-74. İstanbul: DER Yayınları, 1.Basım, 2012.
- Güngör, Gülperi. “Orta Asya-Çin (C+C5) Devlet Başkanları Zirvesi”. *Avrasya İncelemeleri Merkezi*. (26.05.2023). <https://avim.org.tr/tr/Analiz/ORTA-ASYA-CIN-C5-C-DEVLET-BASKANLARI-ZIRVESI>
- Güntay, Vahit. *Türk Dış Politikasında Güncel Yaklaşımlar ve Eksen Kayması Tartışmaları: 2002-2012* Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Gürbüz, Vedat. “Türk-Amerikan İlişkilerinde İttifak Sürecinin Başlaması”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 10/19 (Haziran 2010), 139-170. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/289162>
- Gürbüz, Yunus E. Uulu,Maksat A. Çiçekli, Mehmet Y. Orta Asya Enerji Raporu Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi. 2022. [https://orasam.manas.edu.kg/rapor/Orta%20Asya%20Enerji%20Raporu%20\(son\)%2010.05.2022%20\(1\).pdf](https://orasam.manas.edu.kg/rapor/Orta%20Asya%20Enerji%20Raporu%20(son)%2010.05.2022%20(1).pdf)
- Gürevin, Evşen. *2000’li Yıllarda Türkiye ve Proaktif Dış Politika* Ankara: Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Harris, George S. *Troubled Alliens; Turkish-American Problems in Historical Perspective 1945-1971*. Stanford: [Hoover Institution](https://www.hoover.org), 1976.
- Harris, George S. *Troubled Alliens; Turkish-American Problems in Historical Perspective 1945-1971*. Stanford: [Hoover Institution](https://www.hoover.org), 1976.
- Hess, Maxmillan. “The Impact of Russia Sanctions on Central Asia”. *Foreign Policy Research Institute*. (16.12.2024). <https://www.fpri.org/article/2024/12/the-impact-of-russia-sanctions-on-central-asia/>
- Honore, Julie. “Erdogan May Have Freed Pastor Brunson, But Turkey’s Economy Is Still Trapped”. *Foreign Policy*. (16.10.2018). <https://foreignpolicy.com/2018/10/16/erdogan-may-have-freed-pastor-brunson-but-turkeys-economy-is-still-trapped/>

Hook, Steven W. Spanier, John. *Amerikan Dış Politikası İkinci Dünya Savaşından Günümüze*. çev. Özge Zihnioğlu. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 6.Basım, 2022.

<https://bidenwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2022/11/8-November-Combined-PDF-for-Upload.pdf>

<https://kriterdergi.com/dis-politika/orta-asyada-dengeler-yeniden-kuruluyor>

<https://politikaakademisi.org/2022/09/20/bahar-kalkani-harekatinin-turkiyeye-kazandirdiklari/>

<https://www.aksam.com.tr/siyaset/baskan-erdogan-dost-kazanma-sureci/haber-1266596>

<https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/etkinlik-bahar-kalkani-harekati-askeri-siyasi-ve-stratejik-hedefler.pdf>

Isakov, Abdrasul. “ABD’nin Yeniden Yükselen Orta Asya’ya İlgisi”. *ANKASAM* (14.03.2019).

<https://www.ankasam.org/anka-analizler/abdnin-yeniden-yukselen-orta-asya-ilgisi/>

Ismailov, Eldar. Papava,Vladimer, “Rethinking Central Eurasia”. *Central Asia-Caucasus Institute* (June 2010), 8-117.

https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/Monographs/2010_MONO_Ismailov-Papava_Rethinking-Central-Eurasia.pdf

İleri, Kasım. “ABD Başkan Yardımcısı Pence'ten Türkiye Açıklaması”. Anadolu Ajansı. (03.04.2019). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-baskan-yardimcisi-penceten-turkiye-aciklamasi/1441756>

İlhan, Suat. “Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası”. *Avrasya Etüdleri* 2/3 (Sonbahar 1995), 23-37.<https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/07/ae-7.pdf>

İnat, Kemal. “Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: AK Parti Dönemi”. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 1/1(Haziran 2014), 1-24. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/159008>

İnci, Hüseyin. *Sovyetler Birliği'nin Dağılması Sonrası Kurulan Türk Cumhuriyetlerinin Türk Dış Politikasına Etkisi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

- İNSAMER. “Tacikistan Ülke Profili”. Erişim 10 Aralık 2024. <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-tacikistan/>
- İNSAMER. “Türkmenistan Ülke Profili”. Erişim 10 Aralık 2024. <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-turkmenistan/>
- Kalay, Güler. “Türk Savunma Sanayisi ve Türk Dış Politikasının Karşılaştırılması”. *Ortadoğu Analiz* 14/28 (Ağustos 2023), 32-35. <https://orsam.org.tr/tr/ortadogu-analiz-agustos/-cilt14/-sayi128/>
- Kalın, İbrahim. “Türk Dış Politikasının Yüzyılı”. *SETA* Nisan 2023 10-28. <https://www.setav.org/assets/uploads/2023/05/TDP-Yuzyili-KK.pdf>
- Kalın, İbrahim. “Türkiye’nin İnce Gücü”. *Sabah* (23.01.2010). https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ibrahim_kalin/2010/01/23/turkiyenin_ince_gucu
- Kanat, Kılıç Buğra. “Türkiye’nin ABD Politikası 2018”. *2018 Türk Dış Politika Yıllığı*. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.), 183-207. İstanbul: SETA Yayınları, 1.Basım, 2019.
- Kanat, Kılıç Buğra. “Türkiye’nin ABD Politikası 2019”. *2019 Türk Dış Politika Yıllığı*. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.), 209-235. İstanbul: SETA Yayınları, 1.Basım, 2020.
- Kanat, Kılıç Buğra. “Türkiye’nin ABD Politikası 2022”. *2022 Türk Dış Politika Yıllığı*. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.), 223-276. İstanbul: SETA Yayınları, 1.Basım 2023.
- Kanat, Kılıç Buğra. “Türkiye’nin ABD Politikası”. *2016 Türk Dış Politika Yıllığı*. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.), 320-374. İstanbul: SETA Yayınları, 1.Basım 2017.
- Kanat, Kılıç Buğra. “Türkiye’nin ABD Politikası”. *2017 Türk Dış Politika Yıllığı*. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.). 287-307. İstanbul: SETA Yayınları, 1.Basım, 2018.

- Kanat, Kılıç Buğra. “Türkiye’nin Orta Asya Politikası”. *2012 Türk Dış Politikası Yıllığı*. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ufuk Ulutaş(ed.)411-428. İstanbul: SETA Yayınları,1.Basım, 2013.
- Kangas, Roger. “Understanding Russia and China in Central Asia”. *Defense Dossier* 27 (May 2020), 7-11. <https://www.afpc.org/publications/e-journals/a-new-focus-on-central-asia>
- Kara, Hasan, “Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkiler”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 6/1(Mart 2006), 103-111. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/406237>
- Karaağaçlı, Abbas. “Orta Asya Devletlerinde Siyasal İstikrar ve Ekonomik Gelişmenin Karşılıklı Etkileşimi”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 1/20 (Mart 2013), 170-179. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/155196>
- Karasar, Hasan Ali. “Türkiye’nin Orta Asya Politikası 2011”. *2011 Türk Dış Politikası Yıllığı*. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Resul Usul(ed.), 579-600. İstanbul: SETA Yayınları, 1.Basım, 2012.
- Kaşıkçı, Tamer. “Türkiye’nin Orta Asya ve Pakistan Politikası 2018”. *2018 Türk Dış Politikası Yıllığı*. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.), 339-356. İstanbul: SETA Yayınları, 1.Basım, 2019.
- Kavaz, İsmail. “5 Soru: TANAP Avrupa’ya Bağlanıyor”. *SETA*. (29.11.2019). <https://www.setav.org/5-soru/5-soru-tanap-avrupaya-baglaniyor>
- Kaya, Emrah. “Çin’in Enerji Pazarında Orta Asya Tercihi”. *ANKASAM*. (27.05.2023). <https://www.ankasam.org/anka-analizler/cinin-enerji-pazarinda-orta-asya-tercihi/>
- Kaya, Emrah. “Orta Hattın ve Kuşak Yolun Eksik Halkası: Kırgızistan”. *ANKASAM* (27.07.2022). <https://www.ankasam.org/anka-analizler/orta-hattin-ve-kusak-yolun-eksik-halkasi-kirgizistan/>
- Kaymak, Oktay.” “Kavramsal Bir Harita; Yakın Dönem Türk Dış Politikası Sözlüğü: Stratejik Derinlik”. *İlim ve Medeniyet*. 10.15.2024. <https://www.ilimvemedeniyet.com/kavramsal-bir-harita-yakin-donem-turk-dis-politikasi-sozlugu-stratejik-derinlik.html>

- Kepenek, Yakup. Yentürk, Nurhan. *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 17.Basım, 2005.
- Keyman, E. Fuat. “A New Turkish Foreign Policy: Towards Proactive ‘Moral Realism’”. *Insight Turkey* 19/1 (January 2017), 55-69. <https://www.insightturkey.com/article/a-new-turkish-foreign-policy-towards-proactive-moral-realism>
- Kıbaroğlu, Mustafa. “ABD Sen Bozdun Sen Düzelt!”. *Kriter Dergi* 2/18 (Kasım 2018). <https://kriterdergi.com/ara/abd-sen-bozdun-sen-duzelt>
- Kiraz, Betül Özyılmaz. “Türk Dış Politikasında Merkez Ülke Olma Yönelimi: Dönüşüm Mü, Devamlılık Mı?”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 12/30 (Mayıs 2021), 501-519. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1346128>
- Kiraz, Betül Özyılmaz. *Dış Politika Yapımında Geniş Grup Kimliğinin ve Sosyal Ökimliğin Etkisi: Türk Dış Politikası Örneği*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Kissinger, Henry. *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var Mı ?*. çev. Tayfun Evyapan. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, 1.Basım, 2002.
- Köker, İrem. “Reza Zarrab: Dava nasıl siyasi meseleye dönüştü?”. *BBC Türkçe*. (18.05.2017). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39961164>
- Kösebalan, Hasan. “Turkey and the New Middle East: Between Liberalism and Realism”. *Perceptions* 16/3(Autumn 2011), 93-114. <https://www.sam.gov.tr/perceptions/arsiv/volume-xvi-autumn-2011-0>
- Kösebalan, Hasan. “Türkiye ve Ortadoğu’da Yeni Düzen Arayışı”. *2011 Türk Dış Politika Yılığ*. Burhanettin Duran, Kemal İnât, Ali Resul Usul(ed.). 139-153. Ankara: SETA Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Kurt, Veysel. “S-400/ F35 Denklemi”. *SETA Analiz* 291 (Temmuz 2019), 7-17. <https://www.setav.org/assets/uploads/2019/07/A291.pdf>
- Kurtbağ, Ömer. “Obama Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri: Model Ortaklıktan Eksen Kaymasına İniş Çıkışlar ve Ayrışan Çıkarlar”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları*

- Dergisi* 3/2 (Nisan 2015), 185-207. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1024774>
- Küçük, Ayşe. “Uluslararası Sistemik Dönüşümler ve Türk Dış Politikasının 100. Yılı”. *Akademik Hassasiyet* 10 (Ekim 2023), 825-852. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3398380>
- Küçük, Elif. “Mavi Marmara Saldırısının Üstünden 14 Yıl Geçti”. *Anadolu Ajansı* (30.05.2024). <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/mavi-marmara-saldirisinin-uzerinden-14-yil-gecti/3234992>
- Laruelle, Marlene. “Russia and Central Asia”. *The New Central Asia*. Emilian Kavalski, 149-176. Sdney: World Scientific Publusing, 2010.
- Lefebvre, Maxime. *Amerikan Dış Politikası*. çev. İsmail Yerguz. İstanbul: İletişim Yayınları, 1.Basım 2005.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi Makaleler IV*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1.Baskı, 1991.
- Metz, Daniel. “U.S.-Turkey Relations Culminate With a Visa Crisis”. *Diplomatic Courier*. (03.06.2018). <https://www.diplomaticcourier.com/posts/u-s-turkey-relations-culminate-visa-crisis>
- Mevlûtoğlu, Arda. Korkmaz, Canalp. “Türkiye’nin Hava Savunma Şemsiyesi ve S-400”. *Ortadoğu Analiz* 213 (Eylül 2017), 3-16. https://www.academia.edu/91085451/T%C3%BCrkiye_nin_Hava_Savunma_%C5%9Emsiyesi_ve_S_400
- Miş, Nebi. “Suriye ile İlişkileri Yeniden Tesis Etmek”. *SETA* (08.07.2024). <https://www.setav.org/turkiye-suriye-iliskileri/suriye-ile-iliskileri-yeniden-tesis-etmek>
- Morgenthau, Hans J. “Alliences In Theory and Practice”. *Alliance Policy In The Cold War*. Arnold Wolfers(ed.). Baltimore: The Johns Hopkins Press, First Edition. 1959.
- Morrow, James D. “Alliances and Asymmetry: An Alternative to the Capability Aggregation Model of Alliances”. *American Journal of Political Science* 35/4 (November 1991), 904-933. <https://www.jstor.org/stable/2111499>

- Muriç, Kübra. “Katar’a Yönelik Ablukanın Kaldırılması ve Körfez’de Birlik Arayışları”. *İNSAMER Analiz* (Ocak 2021), 1-8. <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/etkinlik-katar-a-yonelik-ablukanin-kaldirilmesi-ve-korfez-de-birlik-arayislari.pdf>
- Noi, Aylin Ünver. “Türkiye-ABD İlişkisinin 100 Yılı”. *Kriter* 8/84 (Kasım 2023). <https://kriterdergi.com/dosya-100-yil/turkiye-abd-iliskisinin-100-yili>
- Ongun, Emrah. “NATO-Türkiye İlişkilerinin F-35 Savaş Uçağı ve S 400 Hava Savunma Sistemi Üzerinden Değerlendirilmesi”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/107 (Ağustos 2020), 448-456. <https://asosjournal.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=f234b21d-a649-4edc-abc1-d3cdf3203c44.pdf&key=44175>
- Oran, Baskın (ed.). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. III.Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 5.Basım, 2021.
- Oran, Baskın(ed.). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. 1.Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 25.Basım, 2022.
- Oran, Baskın. “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 51/1(Ocak 1996), 353-370, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36395>
- Orhan, Oytun. “Suriye’de IŞİD ile Mücadele ve Türkiye”. *Ortadoğu Analiz* 6/65 (Kasım-Aralık), 14-16. <https://orsam.org.tr/tr/yayinlar/ortadogu-analiz-dergisi/>
- Oruç, Haydar. “Türkiye’nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikaları 2022”. *2022 Türk Dış Politika Yıllığı*. Burhanettin Duran, Kemal İnât, Mustafa Caner(ed.), 159-176. İstanbul: SETA Yayınları, 1.Basım, 2023.
- Oruç, Haydar. “Türkiye’nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikası 2018”. *2018 Türk Dış Politika Yıllığı*. Burhanettin Duran, Kemal İnât, Mustafa Caner(ed.). 157-181. İstanbul: SETA Yayınları,1.Basım, 2019.
- Ozan, Emre. “Orta Asya’da Yeniden Büyük Oyun”. *ANKASAM* (16.12.2022). <https://www.ankasam.org/anka-analizler/orta-asyada-yeniden-yeni-buyuk-oyun/>

- Ömür, Ayşe. “Yeni Dünyada Eski Oyun: Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan İlişkileri”. *Ortadoğu Etütleri* 3/1 (Temmuz 2016), 157-192. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/209600>
- Önder, Ersoy. “21’inci Yüzyıl Türk-Amerikan İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. *Avrasya Dosyası Dergisi* 13/1 (Haziran 2022), 46-71. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2438622>
- Öniş, Ziya. “Multiple Faces of the “New” Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique”. *İnsight Türkiye* 13/2 (Winter 2011), 47-65. <https://www.insightturkey.com/articles/multiple-faces-of-the-new-turkish-foreign-policy-underlying-dynamics-and-a-critique>
- Öniş, Ziya. “Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest”. *Insight Turkey* 14/3 (July 2012), 45-63. <https://www.insightturkey.com/articles/turkey-and-the-arab-spring-between-ethics-and-self-interest>
- Önsoy, Rıfat, “Osmanlı Batılılaşma Hareketleri ve Atatürk İnkıpları”, *Erdem Dergisi*, 5/14 (Ocak 1989), 365-368, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/692752>
- Örmeci, Ozan. “Typology Of Crises In Turkish-American Relations: A Study Of Eight Cases”. *UPA Strategic Affairs* 1/1 (Eylül 2020), 32-50. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1646148>
- Örmeci, Ozan. *Türk-Amerikan İlişkileri*. İstanbul: Urzeni Yayınları, 1.Basım, 2021.
- Özcan, Azmi. Gündüz, Mustafa. “Batıcılık”. *Türk Maarif Ansiklopedisi*. Erişim 10 Kasım 2024. <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/baticilik>
- Özcan, Mesut. “Turkish Foreign Policy under the AK Party”. *İnsight Türkiye* 19/2 (April 2017), 9-19. <https://www.insightturkey.com/commentaries/turkish-foreign-policy-under-the-ak-party>
- Özdemir, Gloria Shkurti. Yıldız, Ahmet Kayhan. “Türkiye’nin ABD Politikası 2023”. *2023 Türk Dış Politikası Yıllığı*. Burhanettin Duran, Kemal İnâat, Mustafa Caner(ed.), 229-245. İstanbul: SETA Yayınları, 1.Basım, 2024.

- Özkan, Güner. “Türkiye’nin Orta Asya Politikası”. *Türk Dış Politikası Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler*. Sertif Demir, Poyraz Gürson, Ayça Eminoğlu(ed.), 630-661. Ankara: Barış Kitabevi, 1.Basım 2017.
- Öztürk, Yasin. “Neo-Avrasyacı Perspektif Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Rusya’nın Orta Asya Politikalarının Değerlendirilmesi”. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 5/2 (Aralık 2021), 608-638. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1934490>
- Pak, Sibel. *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Marshall Planı’nın Türk Dış Politikasına Bazı Etkileri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Pala, Cenk. “Avrupa Enerji Güvenliğinde Orta Asya”. *ANKASAM*. (23.06.2023). <https://www.ankasam.org/anka-analizler/avrupa-enerji-guvenliginde-orta-asya-ve-turkiyenin-onemi-1/>
- Parlak, Zafer. “Türkiye-ABD İlişkileri: Kısa Tarihçe ve Günümüz”. *Türk Dış Politikası Aktörler, Krizler, Çözümler*. Sertif Demir, Poyraz Gürson, Ayça Eminoğlu(ed.), 253-281. Ankara: Barış Kitabevi, 1.Basım, 2017.
- Pekçetin, Ayşe Süreyya. “Çin’in Enerji Güvenliği Bağlamında Kazakistan-Türkmenistan İlişkileri”. *ANKASAM*. (01.11.2023). <https://www.ankasam.org/anka-analizler/cinin-enerji-guvenligi-baglaminda-kazakistan-ve-turkmenistan-iliskileri/>
- Rispekkızı, Perizat. “Kazakistan’ın Enerji Hatları”. *ANKASAM*. (24.08.2022). <https://www.ankasam.org/anka-analizler/kazakistanin-enerji-hatlari/>
- Sander, Oral. *Türkiye’nin Dış Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi, 5.Basım, 2020.
- Sandıklı, Attila. *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği’ne Giriş Süreci*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Sarı, Buğra. Sula, İsmail Erkam. “Turkish Foreign Policy In a Transforming World Order: Middle Power Strategies and Prospects”. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs* 29/1 (July 2024), 4-23. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4106745>

- Savzalıyev, Vugar. “Türkiye’nin Orta Asya ve Pakistan Politikası 2021”. *2021 Türk Dış Politikası Yıllığı*. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner(ed.), 375-404. İstanbul: SETA Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Seren, Merve. “Turkey’s Military Spending Trends: A Reflection of Changes in Defense Policy”. *Insight Turkey* 22/3 (September 2020), 183-214. <https://www.insightturkey.com/articles/turkeys-military-spending-trends-a-reflection-of-changes-in-defense-policy>
- Sevim, Mehmet. “Çevreleme Politikasından Yeşil Kuşak Projesi’ne ABD’nin ‘Müslüman’ Savaşçıları”. *Avrasya Dosyası* 15/1 (Temmuz 2004), 139-163. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3868842>
- Sherwood, Herriet. “Andrew Brunson: The US Pastor at The Heart of an International Crisis”. *The Guardian*. (14.08.2018). <https://www.theguardian.com/world/2018/aug/14/andrew-brunson-turkey-the-us-pastor-at-the-heart-of-an-international-crisis>
- Sınmaz, Kadriye. “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Normalleşme Adımları”. *İNSAMER Analiz*. (Şubat 2022), 1-5. <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/turkiye-israil-iliskilerinde-normallesme-adimlari.pdf>
- Sızan, Buğra. “Türk-Amerikan İlişkilerinin Kuruluş ve Gelişme Sürecine Bir Bakış (1947-1954)”. *Anadolu Strateji Dergisi* 4/1 (Haziran 2022), 7-16. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2517785>
- Sönmezoğlu, Faruk. Baklacioğlu, Nurcan Özgür. Terzi, Özlem(ed). *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*. İstanbul: DER Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Sönmezoğlu, Faruk. *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası 1919-1945*. İstanbul: Der Yayınları, 1. Baskı, 2015.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Son Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, III. Cilt. İstanbul: DER Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Spaykman, Nicholas J. *The Geography of the Peace*. New York: Harcourt, First Edition 1944.

- Starr, Frederick. "End Game in Central Asia". *Central Asia-Caucasus Institute*. (26.05.2023). <https://www.silkroadstudies.org/publications/joint-center-publications/item/13483-end-game-in-central-asia.html>
- Starr, Frederick. "U.S. Policy in Central Asia through Central Asian Eyes". *Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program* (May 2023), 4-22. <https://silkroadstudies.org/resources/230504-SRP-Fred-full.pdf>
- Starr, Frederick. "US Perspectives on China's Belt and Road Initiative in Central Asia and the South Caucasus". *Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program* (May 2023), 1-13. <https://www.silkroadstudies.org/resources/Starr-BRI.pdf>
- Starr, Frederick. Cornell, Svante. "A New Strategy for Central Asia". *THE HILL*. (18.02.2020). <https://thehill.com/opinion/international/483511-a-new-strategy-for-central-asia/>
- Swantröm, Niklas. "Transformation of the Sino-Russian Relationship From Cold War to the Putin Era". *Eurasia's Ascent in Energy and Geopolitics: Rivalry or partnership for China, Russia and Central Asia?*. Robert E. Bedeski, Niklas Swantröm(ed.), 1-15. New York: Routledge Taylor & Francis Group, First Edition, 2012.
- Şahbenderoğlu, Vural. *1 Mart Tezkeresi: Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu*. Ankara: Dorlion Yayınları, 1.Basım, 2019.
- Şahin, Güngör. Argalı, Medihanur. "Bölgesel Liderlik Bağlamında Türk Dış Politikasının Jeopolitik Gerçeği: Türk Dünyası". *Güvenlik Stratejileri Dergisi Özel Sayı* (Ağustos 2022), 5-37. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2279590>
- Şahin, Murat, "Orta Asya'da Coğrafi Konumun Siyasal Etkileri". *Avrasya Etüdleri* 16/99 (Aralık 1998), 129-142. <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/07/ae-16-99.pdf>
- Şen, Yusuf Furkan. Yaşa, Abdullah Gökhan. "S-400 HSS Alım Sürecinde Siyasal ve Kurumsal Aktörlerin İncelenmesi: Bir Söylem Çözümlemesi". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 35 (Ocak 2024), 323-354. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3526530>
- Şöhret, Mesut, "The First Century of Turkish Foreign Policy", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22/Cumhuriyetin 100. Yılı, (Ekim 2023), 602-641, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3409652>

- Tarcan, Burçin Hafize. Akgüller, Hilal. Işık, Kübra. “Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası”. *Econder International Academic Journal* 2/2 (Aralık 2018), 250-271. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/613744>
- Taşar, Nurettin. “ABD Yaptırımları: CAATSA ve Rahip Brunson Krizi Üzerine Bir Karşılaştırma”. *DS Journal*. (18.12.2020). <https://www.dsjournal.org/abd-yaptirimlari-caatsa-ve-rahip-brunson-krizi-uzerine/>
- Taşpınar, Ömer. “Turkey’s Middle East Policies Between Neo-Ottomanism and Kemalism”. *Carnegie Papers* Number 10 (September 2008), 1-29. <https://carnegieendowment.org/research/2008/10/turkeys-middle-east-policies-between-neo-ottomanism-and-kemalism?lang=en>
- Telatar, Gökhan. “Ak Parti’nin Düzen Kurucu Dış Politika Söylemi Ve Ortadoğu”. *Alternatif Politika*. 7/3 (Ekim 2013), 490-523. https://alternatifpolitika.com/site/dosyalar/arsiv/21-Ekim-2015/5.telatar_akp.pdf
- Telci, Numan. “Askeri ve Diplomatik Zafer Olarak Barış Pınarı Harekâtı”. *Ortadoğu Analiz* 10/90 (Kasım-Aralık 2019), 13-15. <https://orsam.org.tr/tr/ortadogu-analiz-aralik/-cilt10/-sayi90/>
- Telci. İsmail Numan. “Türkiye Karşısı İttifakın Libya Açmazı”. *Ortadoğu Analiz* 11/94 (Temmuz-Ağustos 2020), 12-15. <https://orsam.org.tr/tr/ortadogu-analiz-agustos/-cilt11/-sayi88/>
- Temizer, Selen. “ABD, Türkiye'nin güvenini neden kaybetti?”. *Anadolu Ajansı* (14.02.2018). <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/abd-turkiyenin-guvenini-neden-kaybetti/1062872>
- The White House. “National Security Strategy October 2022”. (Erişim 10 Ekim 2024). <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>
- The White House. “National Security Strategy October 2022”. (Erişim 1 Ocak 2024).
- Todd, Emmanuel. *İmparatorluktan Sonra: Amerikan Sisteminin Çöküşü*. çev. Gülser Çetin. Ankara: Dost Kitabevi, 1.Basım, 2004.

- Tomar, Cengiz. “Tarihi Dönüm Noktası: Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi”. *Anadolu Ajansı*. (19.11.2021). <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/tarihi-donum-noktasi-turk-dunyasi-2040-vizyon-belgesi/2425103>
- Toprak, Metin. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Kara Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 1.Basım, 1999.
- Trump, Donald J. *Yeniden Büyük Amerika: Gücünü Kaybeden Amerika’yı Ayağa Kaldırmak*. çev. İrem Sağlamer. İstanbul, Pegasus Yayınları, 1.Basım, 2017.
- Tsereteli, Mamuka. “America Needs Clear Strategy for China's Presence in Central Asia”. *Central Asia-Caucasus Institute*. (21.12.2016). <https://www.silkroadstudies.org/publications/joint-center-publications/item/13267-america-needs->
- Tsereteli, Mamuka. “The Evolution Of Central Asian Energy”. *American Foreign Policy Council* (May 2020), 12-16. https://www.afpc.org/uploads/documents/Defense_Dossier_Issue_27.pdf
- Tsetsos, Konstantinos. “Central Asia and the Caucasus”. *Metis Institute for Strategy and Foresight* No 15 (November 2019), 3-9. https://metis.unibw.de/assets/pdf/metis-study15-2019_11-central_asia_and_caucasus.pdf
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 10* Aralık 2013: TBMM Basımevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye’nin Uluslararası Enerji Stratejisi”. Erişim 10 Ekim 2024. https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri”. Erişim 19.09.2024. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- U.S. Department of State. “United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic”. (Erişim 10 Ekim 2024). <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/FINAL-CEN-Strategy-Glossy-2-10-2020-508.pdf>
- Uslu, Nasuh. *Çatlak İttifak: 1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 1.Basım, 2016.

- Usluer, Ayşe Sözen. “The July 15 Failed Coup Attempt and Its Implications for Turkish Foreign Policy”. *Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 79 (Autumn 2016), 23-44. <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/205554/the-july-15-failed-coup-attempt-and-its-implications-for-turkish-foreign-policy>
- Vurmaz, Miray Güzel. “Eisenhower Doktrininin Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Etkileri”. *Atatürk Yolu Dergisi* 69 (Kasım 2021). 471-494. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2100814>
- Wallerstein, Immanuel. *Amerikan Gücünün Gerileyişi Kaotik Bir Dünyada ABD*. çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Yalçın, Aydın. “Tarih Perspektifinden Orta Asya’nın Geleceği”. *Avrasya Etüdleri* 1 (İlkbahar 1994), 19-40. <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/07/ae-1-94.pdf>
- Yalçın, Hasan Basri. “Ortadoğu’da Yeni Durum ve Türkiye’nin Dış Politika Stratejisi”. 2013 Türk Dış Politika Yıllığı. Burhanettin Duran, Kemal İnât, Ali Balcı(ed.), 13-41. İstanbul: SETA Yayınları, 2.Basım, 2016.
- Yalçinkaya, Alaeddin. “Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Dugin’in Yeni Avrasyacılık Önerileri”. *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine*. mlf. Tayyar Arı Bursa: MKM Yayıncılık, 1.Basım 2010.
- Yaşar, Batuhan. *Türkiye’nin Güncel Enerji Görünümü ve Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, 2023.
- Yaşar, Nebahat Tanrıverdi. “Rekabetin Gölgesinde Libya”. *Ortadoğu Analiz* 10/85 (Ocak-Şubat 2019), 47-53. <https://orsam.org.tr/tr/ortadogu-analiz-subat/-cilt10/-sayi85/>
- Yaz, Bingöl. “Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye’nin Politikası Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler”. *Avrasya Etüdleri* 14 (Yaz-Sonbahar 1998), 2-16. <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/07/ae-14-98.pdf>
- Yazar, Yusuf. *Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*. Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2011. https://www.ayu.edu.tr/mypanel/_app/upload/yayin/dosya/9dfcd5e558dfa04aaf37f137a1d9d3e5.pdf

- Yeltin, Hüseyin. “Bahar Kalkanı Harekâtının Türkiye’ye Kazandırdıkları”. *Uluslararası Politika Akademisi* (20 Eylül 2022).
- Yeşiltaş, Murat. “Deciphering Turkey’s Assertive Military and Defense Strategy: Objectives, Pillars, and Implications”. *Insight Turkey* 22/3 (September 2020), 89-114. <https://www.insightturkey.com/articles/deciphering-turkeys-assertive-military-and-defense-strategy-objectives-pillars-and-implications>
- Yeşiltaş, Murat. Balcı, Ali. “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 2(Aralık 2011), 9-35. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29133/311616>
- Yetim, Mustafa. “Türkiye-Katar Ortaklığında Sert Güç”. *Ortadoğu Analiz* 11/92 (Mart-Nisan 2020), 24-27. <https://orsam.org.tr/tr/ortadogu-analiz-nisan/-cilt11/-sayi92/>
- Yılmaz, Eren Alper. “2016 Yılından Günümüze Türkiye-ABD İlişkilerinin Güvenlik Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 73 (Temmuz 2022), 53-71. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2232116>
- Yorulmaz, Recep. “Doğu Akdeniz’de Enerji Denklemi ve Türkiye”. *Ortadoğu Analiz* 10/86 (Nisan 2019), 90-95. <https://orsam.org.tr/tr/ortadogu-analiz-nisan/-cilt10/-sayi86/>
- Yorulmaz, Recep. “Sıcak Gündem: Doğu Akdeniz”. *Ortadoğu Analiz* 10/88 (Temmuz-Ağustos 2019), 80-83. <https://orsam.org.tr/tr/ortadogu-analiz-agustos/-cilt10/-sayi88/>
- Yurtyeri, Hamza. “AK Parti Donemi Türk Dış Politikasında Cumhurbaşkanlarının Rolü”. *Ortadoğu Etütleri* 11/1 (Haziran 2019), 170-201. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/887695>
- Yüce, Çağrı Kürşat *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*. İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1.Basım, 2006.
- Yüce, Mehmet. *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ile İlişkiler*. SETA, 2022. <https://www.setav.org/rapor/rapor-orta-asya-turk-cumhuriyetleri-ve-turkiye-ile-iliskiler>
- Yücel, Hasan. “S-400 Krizi”. *SETA Analiz* 302 (Ocak 2020), 7-26. <https://www.setav.org/assets/uploads/2019/07/A291.pdf>

EKLER

Tablo 1:

UNCTAD. UN Trade & Development. “Aranan:Country Profiles”, Erişim 10 Ekim 2024.
<https://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/en-GB/index.html>

Tablo 2:

Worldmeter. “Aranan: Worl Coal Reserves”. Erişim 11 Ekim 2024.
<https://www.worldometers.info/coal/>

Tablo 3:

Worldmeter. “Aranan: World Oil Reserves”. Erişim 11 Ekim 2024.
<https://www.worldometers.info/oil/#oil-reserves>

Tablo 4:

Worldmeter. “Aranan: World Natural Gas Reserves”. Erişim 11 Ekim 2024.
<https://www.worldometers.info/gas/gas-reserves-by-country/>

Tablo 5:

ITC Trade Map. International Trade Central. “Aranan: Country Imports”. Erişim 11Ekim 2024.
<https://www.trademap.org/Index.aspx>

Tablo 6:

ITC Trade Map. International Trade Central. “Aranan: Country Exports”. Erişim 11Ekim 2024.
<https://www.trademap.org/Index.aspx>

Şekil 1:

Stockholm International Peace Research Institute(SIPRI). SIPRI Military Expenditure Database- Verilerine dayanarak oluşturulmuştur. Erişim 15 Ekim 2024.
<https://www.sipri.org/databases/milex>

Şekil 2:

Savunma Sanayi Başkanlığı, 2023 yılı Performans Verilerine dayanılarak oluşturulmuştur. Erişim 14.10.2024.
<https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=48&LangID=1>

ÖZ GEÇMİŞ

